نومورکي مؤرخين

لیکوال

پوهاند عبدالحی حبیبي

Ketabton.com

The Digital Library

د افغانستان او پښتنو د تاریخ نوموړکي مؤرخین

لیکوال :

پوهاند عبدالحی حبیبي

دا کتاب د لوی احمد شاه بابا رحمة الله علیه علمي او کلتوري مرکز او "رشاد خپرندویه ټولني" په ګډه مرسته چاپ سو .

د کتاب پېژندنه :

د کتاب نوم	:::	نوموړکي مؤرخین
لیکوال	:::	پوهاند علامه عبدالحی حبیبي
لومړی چاپ	:::	۱۳۵۹/لمریز کال کابل
دوهم چاپ	:::	۱۳۸۳ /لمریز کال کندهار
خپروونکی	:::	د لوی احمدشاه بابا علمي او کلتوري مرکز
ډیزاین/کمپوز	:::	رشاد کمپیوټر اداره
چاپ شمېر	:::	(۵۰۰) ټوکه
چاپ چاري	:::	صحاف نشراتي مؤسسه

m: The Digital Library

فهرست

گڼه	سرلیک	مخ
۱.	د خېړونکي یادښت	۱
۲.	د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځیني مؤرخین	۳
۳.	یادښت	۴
۴.	مؤرخین د لوی مؤرخ له نظره	۶
۵.	سلیمان ماکو د (تذکره الاولیاء) لیکوال	۲۲
۶.	شیخ کټه د (لرغوني پښتانه) لیکوال	۲۳
۷.	شیخ قاسم د (تذکرهٔ اولیاء افغان) لیکوال	۲۵
۸.	شیخ امام الدین د (تاریخ افغاني) لیکوال	۲۶
۹.	محمد بن علي البستي د (تاریخ سوري) خاوند	۲۷
۱۰.	احمد بن سعید اللودي د (اخباراللودي) لیکونکی	۲۹
۱۱.	دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی	۳۱
۱۲.	شیخ بستان بړېڅ د (بستان الاولیاء) لیکونکی	۳۲
۱۳.	علي محمد کندهاری د (حالنامې) لیکوال	۳۳
۱۴.	اخوند درویزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) لیکونکی	۳۳
۱۵.	کامران خان سدوزی د (کلید کامرانی) مؤلف	۳۴
۱۶.	الله یار د (تحفهٔ صالح) لیکوال	۳۶
۱۷.	محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی	۳۷
۱۸.	نعمت الله هروی د (مخزن افغانی) لیکوال	۳۷
۱۹.	هیبت خان کاکړ د (مخزن افغانی) لیکمرستونکی	۳۸
۲۰.	شیخ عباس سروانی د (تاریخ شېرشاهي) لیکوال	۳۹
۲۱.	مولانا محمود د (تاریخ ابراهیم شاهی) لیکوال	۴۰

The Digital Library

ګڼه	سرلیک	مخ
۲۲.	احمد خان د (مجمع التواریخ) لیکوال	۴۰
۲۳.	ملا مست زمند د (سلوک الغزاه) لیکوال	۴۱
۲۴.	شیخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) لیکوال	۴۲
۲۵.	ابراهیم بېټنی د (تاریخ شېرشاهی) بشپړوونکی	۴۳
۲۶.	غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال	۴۵
۲۷.	شیخ ملي د (دفتر) لیکوال	۴۵
۲۸.	ګجو خان راڼیزی د پښتنو د تاریخ لیکوال	۴۷
۲۹.	خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال	۴۸
۳۰.	حافظ رحمت خان د (خلاصه الانساب) لیکوال	۴۹
۳۱.	نواب مستجاب خان بړیڅ د (ګلستان رحمت) لیکوال	۵۱
۳۲.	سعادت یار خان بړیڅ د (ګل رحمت) لیکوال	۵۱
۳۳.	نیاز احمد "هوش" د (تاریخ روهیل کهنډ) لیکوال	۵۲
۳۴.	محمد سلېمان خان اسد د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۵۲
۳۵.	نواب محبت خان د (ریاض المحبه) لیکوال	۵۳
۳۶.	..... د (تذکره الملوک) لیکوال	۵۵
۳۷.	خان جهان لودي د (مرآت الافاغنه) لیکوال	۵۷
۳۸.	منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال	۵۸
۳۹.	اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال	۵۹
۴۰.	..... د (نادر نامې) ناظم	۶۰
۴۱.	..... د (سلطان اویس) د تاریخ لیکوال	۶۰
۴۲.	میا عمر څمکني د (شجرهٔ نسب افغانان) لیکوال	۶۱
۴۳.	محمد د (پټې خزانې) لیکوال	۶۲
۴۴.	رېدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم	۶۴
۴۵.	د (صولت افغاني) لیکوال محمد زردارخان ناغر	۶۴
۴۶.	افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال	۶۵
۴۷.	میرزا عطاء محمد شکارپوري د (نوای معارک) لیکوال	۶۶
۴۸.	حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) لیکوال	۶۷
۴۹.	سلطان محمد خالص د (تاریخ سلطاني) لیکوال	۶۸
۵۰.	قاسم علي خان د (محاربهٔ کابل) ناظم	۷۰
۵۱.	رساله نسب نامه فرقه غلجي	۷۱
۵۲.	روزنامهٔ غزوات هندوستان	۷۲
۵۳.	ائمه الافاغنه	۷۳
۵۴.	د ملا محمدخانمیر چارمقاله	۷۴
۵۵.	اسرار الافاغنه	۷۴
۵۶.	خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال	۷۵
۵۷.	د پیر معظم شاه (تواریخ رحمت خان)	۷۶
۵۸.	سعادتنامهٔ افغاني	۷۷
۵۹.	محمد امین سرپربکړي د (جګړه د محمود افغان	۷۸
۶۰.	عبدالغفار هوتک د کورنۍ د حالاتو لیکوال	۷۹
۶۱.	د باروزو جنګنامه	۸۰
۶۲.	تذکیر البار (حالات باروزائی)	۸۰
۶۳.	منظومه جنګنامه	۸۱
۶۴.	د (تذکره الملوک) نومورکی لیکوال	۸۱
۶۵.	موسی بن جرجیس د (تاریخ العجم و الافغان) لیکوال	۸۲
۶۶.	د قاسم علي افریدي تاریخ	۸۲
۶۷.	محمد امین ګلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال	۸۴
۶۸.	د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال	۸۴
۶۹.	حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال	۸۵
۷۰.	محمدحسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال	۸۵
۷۱.	عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه	۸۶
۷۲.	شیخ حسین الله د (فتح نامې) ناظم	۸۶
۷۳.	امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال	۸۷
۷۴.	تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفرنامه اکبري	۸۷
۷۵.	فداحسین د (تاریخ افغانستان) لیکوال	۸۸

The Digital Library

گڼه	سرلیک	مخ
۷۶.	کاشي راج پنډت د (احوال جنگ بهاو و احمدشاه	۸۸
۷۷.	غلام حسین ثمین د (حالات امدن احمدشاه درانی	۸۹
۷۸.	عبدالکریم کشمیری د (بیان واقع) لیکوال	۸۹
۷۹.	محمود الموسوی د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) لیکوال	۹۰
۸۰.	محمدعلي انصاري د (تاریخ مظفري) لیکوال	۹۰
۸۱.	محمد اسلم د (فرحت الناظرین) لیکونکی	۹۱
۸۲.	محمدیوسف سدوزی د (کلیات ریاض) لیکوال	۹۱
۸۳.	د اکماس کردي (جنگنامه)	۹۲
۸۴.	محمدجعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال	۹۲
۸۵.	د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد	۹۳
۸۶.	عروج و خروج احمدشاه درانی	۹۳
۸۷.	سوهن لال سوري د (عمده التواریخ) لیکوال	۹۳
۸۸.	(تهماس نامه) د تهماس خان لیکنه	۹۴
۸۹.	تاریخ احمدشاهی	۹۴
۹۰.	مراسلات احمدشاه	۹۴
۹۱.	(شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت مثنوي	۹۵
۹۲.	د قدرت الله صدیقي (جام جهان نما)	۹۵
۹۳.	د شیرمحمدخان (زبده التواریخ)	۹۵
۹۴.	تاریخ بلوچستان	۹۶
۹۵.	د میرزا احمدعلي کتابچه	۹۶
۹۶.	انندرام د (بدایع وقایع) لیکوال	۹۷
۹۷.	هانوی جونس د (انقلاب پارس) لیکوال	۹۷
۹۸.	د محمدحسن مستوقي (زبده التواریخ)	۹۸
۹۹.	میر عبدالکریم ندیم د افغان او بخارا مؤرخ	۹۸
۱۰۰.	محمد رحیم بخش د (دولت درانیه) لیکوال	۹۹
۱۰۱.	د میرمحمد باقر یاداښتونه	۹۹
۱۰۲.	محمد طاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف	۱۰۰
۱۰۳.	د محمد علي حزین تذکره	۱۰۰
۱۰۴.	د بصیرت نامې لیکوال	۱۰۰
۱۰۵.	عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال	۱۰۱
۱۰۶.	تاریخ خاندان سدو و میر افغان	۱۰۱
۱۰۷.	عبدالله د (تاریخ داوری) لیکوال	۱۰۱
۱۰۸.	ملا اختر د تاریخ لیکوال	۱۰۱
۱۰۹.	محمد کاظم مروی د (نامهٔ عالم آرا) لیکوال	۱۰۲
۱۱۰.	احمد علي خان وزیری د تاریخ کرمان لیکوال	۱۰۲
۱۱۱.	د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي	۱۰۳
۱۱۲.	ظفرنامهٔ خسروی	۱۰۳
۱۱۳.	خاینکوف د بخارا د خانی او علمي تحقیقاتو لیکوال	۱۰۳
۱۱۴.	نورمحمد د (تاریخ سلیمانی) لیکوال	۱۰۴
۱۱۵.	شاه محمد د (تاریخ خاندان سدوزائی) لیکوال	۱۰۴
۱۱۶.	محمدحسن خان مراغی د (مطلع الشمس) لیکوال	۱۰۵
۱۱۷.	فریه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاریخ لیکوال	۱۰۵
۱۱۸.	فارسي اخبارات و مراسلات	۱۰۶
۱۱۹.	د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنی	۱۰۶
۱۲۰.	بگدان اسلانوف د افغاني راپور لیکوال	۱۰۷
۱۲۱.	دیفریموف یادداشتونه په روسي ژبه	۱۰۷
۱۲۲.	د جان فاستر د سفر یادداشتونه	۱۰۸
۱۲۳.	راورتي د پښتو او افغاني پېژندني ستر لیکوال	۱۰۸
۱۲۴.	پاتروسینسکي د (انقلاب ایران) لیکوال	۱۰۹
۱۲۵.	میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال	۱۱۰
۱۲۶.	میرز احمدشاه رضواني د (تحفه الاولیاء) لیکوال	۱۱۰
۱۲۷.	تاریخ افغانستان	۱۱۰
۱۲۸.	د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمد نبي خان	۱۱۱
۱۲۹.	علي قلي میرزا د (تاریخ وقایع و سوانح افغانستان) مؤلف	۱۱۲

گڼه	سرلیک	مخ
۱۳۰.	بهاري لال د (احوال نجیب الدوله و علي محمد خان	۱۱۲
۱۳۱.	فقیر محمد د (جامع التواریخ) لیکوال	۱۱۲
۱۳۲.	عبدالقادر کابلي د (اویماق مغل) لیکوال	۱۱۳
۱۳۳.	محمود بن امیر ولي د (بحر الاسرار) مؤلف	۱۱۳
۱۳۴.	میرزا سنگ محمد بدخشي د (تاریخ بدخشان) مؤلف	۱۱۳
۱۳۵.	هنورام د (تاریخ بلوچستان) مؤلف	۱۱۴
۱۳۶.	تاریخ قندهار در عصر درانی	۱۱۴
۱۳۷.	رای چنرس د (چهار گلشن) مؤلف	۱۱۴
۱۳۸.	عصت الدین د (خلاصه الاخبار) خاوند	۱۱۵
۱۳۹.	سید محمد طباطبائي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف	۱۱۵
۱۴۰.	ثاقب د (تاریخ افاغنه) لیکوال	۱۱۵
۱۴۱.	احمد د (معدن اخبار احمدی) لیکوال	۱۱۶
۱۴۲.	محمد بدرالرحمن د (واقعات درانی) مؤلف	۱۱۶

The Digital Library

د خپروونکي یادښت

پښتنو د تاریخ په اوږدو کي د خپل تاریخ د روښانه کولو لپاره هڅي کړي، تاریخونه یې لیکلي، ادبي تذکرې یې لیکلي، ادبیات یې روزلي، د خپل هیواد او حتی سیمي په کچه یې د هغوی د جغرافیایي موقعیت او پولو د روښانه کولو په باره کي آثار کښلي دي.

دا هڅي له ډیري اوږدې زمانې راپیل سوي دي، د اړوندي موضوع په باره کي په لسگونو او سلگونو تاریخي او ادبي کتابونه لیکل سوي دي.

خو ! بدبختانه زموږ هیواد تل د پردو یرغلگرو تر ناروا یرغلونو لاندي راغلی دی چي د دغو یرغلونو په اوږدو کي د دې هیواد تاریخ او فرهنگ ته هم نه زغمونکي زیانونه اوښتي، زموږ تاریخي او ادبي آثار ورک سوي یا یرغلگرو د ځان سره وړي او حتی داسي هم پېښه سوې چي کتابونه څه د کتابو او لیکوالو نومونه هم دغو خړو سېلابي سېلیو د ځانه سره وړي دي.

خو د دې هیواد او تاریخ زېږوونکي اولس وروستنیو پوهانو د خپلو مشرانو پر پله پل ایښی او د دغه ډول پټو د موندني لپاره یې لیکي رانغښتي وې او دي، چي د سر په لیکه کي یې د هیواد د نامتو تاریخ لیکونکي، ادبپوه او جغرافیه پوه پوهاند علامه عبدالحي حبیبي رحمه الله نوم راځي. چي تر ډېري اندازې په دې برخه کي بریالی سوی او توانېدلی دی چي زموږ د تاریخ او ادب ډېري تیارې روښانه کړي. هغوی د زیاتو شمېر نورو لیکلو او چاپي آثارو په لړ کي یو هم د "نومورکي مؤرخین" په نوم کتاب دی، چي ۱۳۸ تنه نومورکي تاریخ لیکونکي او یا هم د هغوی کتابونه راپېژني.

د دې چاپ کړي کتاب د نه پیدا کېدو او مهموالي له امله په کندهار کي د "**لوی احمدشاه بابا** رحمة الله علیه **علمي او کلتوري مرکز**" او "**رشاد خپروندویه ټولني**" وپتیل چي دا کتاب د دوهم ځل لپاره چاپ او د تاریخ څېړونکو او مینه والو ته وړاندي کړي.

خدای جل جلاله دي وکړي چي د دې کتاب په بیا چاپېدو سره ځوان تاریخ لیکونکي او د فرهنګ مینه وال خپلي راپیل کړي هڅي بشپړي او ګړندۍ کړي.

په همدې هیله

د لوی احمدشاه بابا رحمة الله علیه **علمي او کلتوري مرکز**

او

رشاد خپرندویه ټولنه

he Digital Library

د افغانستان او پښتنو د تاریخ ځیني مؤرخین

زما د یادداښت په کتابچو کي دا (۵۰) کاله ځیني کتابونه یا د نومورکو تاریخ لیکونکو نومونه سره راټول سوي وو، چي کله کله به ما په خپله له هغو یادونو څخه کار اخیست او د بل چا لپاره د ګټي وړ نه وو.

یوه ورځ ښاغلي زلمي هیوادمل ماته وویل چي دغه یادداښتونه که سره راټول سي او د یوه کتابګوټي په توګه چاپ سي، نورو ته به هم ګټور وي او فایده به یې عامه سي.

ما هغه ګرد سره راټول کړل او ده ته مي وسپارل چي دا دی د ده په همت خپرېږي. خدای دي خپلي ښې او ښادۍ د ده په برخه کي، چي په داسي کارو کي زیارونه ګالي.

کابل ــ جمال مېنه
عبدالحی حبیبي
۱ جدي ۱۳۵۹

The Digital Library

یادښت

د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځی وياړي چې د هيواد د ستر نوميالي ادبي، علمي او روحاني شخصيت ميا فقيرالله حصارکي ننګرهاري د دوه سوم تلين په نمانځنه کي د يو لړ ليکچو (رسالو) په خپرولو سره برخه اخلي او په دې لړ کي د پياوړي استاد پوهاند حبيبي دغه ګرانبيه ليکچه د سيمينار برخه والو او نورو مينه والو ته وړاندي کوي.

په دې ليکچه کي د افغانستان (۱۳۸) تنه پېښليکونکي (مؤرخين) ښوول سوي چي زياتره په دغه نامه چاته هډو څرګند نه وو.

د دغو تاريخ ليکونکو پېژندګلوي دا راڅرګندوي چي په پښتنو کي تاريخ ليکنه لږ تر لږه له اوومي اسلامي پېړۍ (۶۱۲) راهيسي پيل سوې او تر موږه رارسېدلې ده. په دغو نوموړکو مؤرخينو کي زياتره داسي کسان راځي چي د پښتو ادب تاريخ او تذکرو په ترڅ کي نور راز راز تاريخي پيښې هم را اخلي.

په دې توګه دغه ليکچه په خپل تاريخي او ادبي ارزښت سره د پښتو ژبي او ادب پر پښتو څېړونکو او زده کوونکو سربېره له هغو ټولو هيوادوالو سره هم مرسته کولای سي چي غواړي په ټوليزه توګه د پښتنو له تېر اته سوه کلن سياسي، ادبي او فرهنګي تاريخ څخه خبر سي.

استاد حبيبي د دغه لرغوني فرهنګپالي هيواد د يوه پياوړي پوهاند، ليکوال، څېړونکي او مؤرخ په توګه خپل ټول ژوند همدا راز علمي څېړنو او پلټنو ته وربښلی او څنګه چي (راټولوونکی موندونکی دی) نو د داسي ډېرو پټو خزانو په رابرسېرونه بريالی سوی هم دی، د غوريانو، سوريانو، لوديانو، لويکانو، د سوات او کونړ د اميرانو او داسي نورو افغاني او بيا پښتنو واکمنانو او سوبمنانو برسېرونه او پېژندنه يې د دغو خبرو ځلاندي بېلګې او ساري بلل کيږي.

د ژبو او ادبياتو پوهنځی په داسي ترڅ کي چي د خپل مؤسس او لومړي پياوړي استاد دغسي نوي څېړني ته په درنه سترګه ګوري او په زړه کي ورته ځای ورکوي د لا زياتو علمي برياليتوبونو په هيله ورته د يوه روغمن او پتمن ژوند اوږدوالی غواړي.

پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زيار
د ژبو او ادبياتو پوهنځي رئيس

Digital Library

مؤرخين د لوی مؤرخ له نظره

زما لپاره د خوښۍ ځای دی، چې د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي د آثارو د چاپولو او ترتيب په لړ کې د دوی د دغه قيمتي او مهم اثر "نومورکي مؤرخين" په ترتيب او طبع بريالی کېږم.

د افغانستان او حتی منطقې په ليکوالو او مؤرخينو کې استاد حبيبي يو داسي مؤرخ دی، چې په تاريخ، ادب، اجتماعي، سياسي او ملي تاريخ او ورسره تاريخي جغرافيه کې د ډېرې پراخې مطالعې، ژور علمي نظر او دقيقو علمي او مسلکي ابتکاراتو خاوند دی.

لوی استاد لا د طلوع افغان مدير و (۱۳۰۸ ش څخه وروسته) چې د افغانستان پر اجتماعي تاريخ، لرغوني او معاصر تاريخ يې علمي او مبسوط مقالات کښل او د طلوع افغان پاڼې يې په خپلو مفيدو او مهمو تاريخي او علمي پلټنو ښايسته کولې او افغانان يې د خپل هيواد او خلکو له تاريخي عظمت او برمه خبرول، د تاريخ د ملي قهرمانانو کارنامې او ملي مفاخر يې ورپېژندل.

په دې خصوص کې د لوی استاد ليکنې او مقالات لا هماغه وخت د طلوع په پاڼو کې منحصرې نه سوې پاتې بلکې د خپل علمي، ادبي او مسلکي قوت له پلوه يې د کابل د ادبي انجمن خپرونو ته هم لاره وکړه، په کابل مجله او د کابل په نورو موقوتو خپرونو کې هم خپرې سوې، علمي دنيا او د افغانستان د تاريخ علاقمندان يې د ليکنو له علمي فيضه بهره مند سول.

په ۱۳۱۷ ش کال کې چې لوی استاد د پښتو د نوميالي شاعر خوشحال خان ختک (۱۰۲۲ _ ۱۱۰۰ هـ ق) کليات د "خوشحال مرغلرې" په نامه چاپ او نشر کړل، د دغه مغتنم او گټور اثر په مقدمه کې يې د تاريخي

پلټنو يو کوچنی څنگ په کتابي شکل خوندي سو، او کله چې يې د عبدالقادر خان ختک (۱۰۶۳ _ ۱۱۲۴ هـ ق) او لوی احمدشاه بابا (۱۱۶۰ _ ۱۱۸۶ هـ ق) (طبع ۱۳۱۸ کندهار، طبع ۱۳۱۹ کابل) ديوانونه خپاره کړل، د دغو ديوانونو په مفيدو مقدمو کې يې هم خپلې تاريخي پلټنې او گروېږنې ځای کړې.

لوی استاد په ۱۳۲۰ ش کال د پښتانه شعراء لومړی ټوک وکيښ او په ۱۳۲۳ ش کال يې د پښتو د ادبي تاريخ او د پښتنو او افغانستان د ملي او اجتماعي تاريخ گرانبها ذخيره د دانشمند او سترگور مؤرخ محمد هوتک پټه خزانه نشر کړه، علمي او تحقيقي شروح، تعليقات او مقدمات يې پر وکښل، چې په کتاب کې د راغلو او يادو سوو رجالو، اماکنو، کتبو او تاريخي وقايعو په څېړنه، څرگندونه او پلټنه کې د تاريخ او ادب له محققينو او محصلينو سره پوره مرسته کولای سي. په ۱۳۲۵ ش کال چې د ادبياتو د پوهنځی چارې هم ور وسپارل سوې، نو يې د پښتو د ادبياتو د تاريخ د لومړي ټوک په کښلو او نشرولو د افغانستان د تاريخ د مهمو تاريخي مسايلو او پښتو ژبې د تاريخ او قديمو ادبي او تاريخي رواياتو په باب پلټنې، تاريخي څېړنې د علم او ادب مينانو ته وړاندې کړې.

تر دغه مهاله وروسته لوی استاد د افغانستان د تاريخ او د ژبو (پښتو _ دري) د ادب په تاريخ دومره کتابونه وکښل، رسالات او مقالات يې نشر کړل، قديم تاريخي او ادبي متون يې چاپ کړل چې تفصيل يې دلې نه ځايېږي، خو د ويلو وړ ده چې د دوی قيمتي او ادبي تاريخي ليکنې نه يوازې په افغانستان کې ارزښتنې او د درناوي وړ دي، بلکې د سيمې په هيوادو او حتی بين المللي علمي محافلو کې هم په درنه سترگه ورته کتل کېږي، دانشمندان او محققين استفاده ترې کوي.

لوی استاد د خپلو دغو علمي او ادبي او تحقيقي هڅو او زيارونو په نتيجه کې تر سلو زيات مستقل تاريخي، ادبي او علمي کتابونه د پنځو سو په شاوخوا کې علمي رسايل او تر درو زرو زياتې تحقيقي او علمي مقالې د علم او ادب دنيا ته وړاندې کړې دي چې د افغانستان، سيمې او نړۍ فرهنگي او ثقافتي تاريخ وياړ په کوي.

د لوی استاد ادبي او تاریخي او نور علمي آثار نه یوازي د گران هیواد افغانستان د علمي مؤسسو او فرهنگي ادارو له خوا خپاره سوي دي، بلکي د سیمي د هیوادو علمي او فرهنگي مؤسسو او د بین المللي محافلو علمي مجامعو هم د دوی مفید او گټور آثار خپاره کړي دي.

د پښتو او دري ژبو د تاریخ ادب په باب د ډیرو مهمو او علمي گڼو مقالو او کتابو تر څنگه لوی استاد د افغانستان د ملي، اجتماعي او سیاسي تاریخ په مختلفو څنگونو ډیر زیات مقالات کښلي او د لرغوني او معاصر افغانستان تاریخي جغرافیا یې په مغتنم ډول د مقالو او رسالو په ترڅ کي هر اړخیزه څېړلې ده، د دغو مقالاتو یوه درنه برخه د آریانا په مجله او نورې یې د هیواد په نورو موقوتو خپرونو او د سیمي د هیوادو په موقوتو علمي نشریو کي خپرې سوي دي. له دغو رسالاتو او مقالاتو سربېره د استاد تاریخي مهم او د یادوني وړ کتب دا دي:

- افغانستان بعد از اسلام
- تاریخ مختصر افغانستان
- افغانستان در عصر گورگانیان هند
- د افغانستان تاریخچې پېښلیک او نور ...

د نوای معارک، فضایل بلخ، طبقات ناصري او زین الاخبار گردیزي، شروح، تعلیقات او مقدمات هم دوی کښلي دي.

❁ ❁ ❁

د تاریخي مدارکو، منابعو، وقایعو او اسنادو په څېړنه کي د استاد د څېړني روش او عمومي میتود نهایت پر علمي او تحقیقي شهادتونو او علمي استنتاجونو ولاړ دی.

د معاصري تاریخ لیکني میتودونه په نقد او ارزیابۍ ولاړ دي او مؤرخ باید خپلو ټولو تر واک لاندي ماخذو، مدارکو، کتبي اسنادو او نورو خورو ورو پاڼو ته د نقد او کره کتني په سترگه وگوري، او کره او کوټه سره بېل کړي. د اوسنۍ زمانې پلټونکی مؤرخ دې ته اړ دی چي د خپلو ټولو

خبرو اسناد وښیي [1] د لوی استاد په ټولو لیکنو کي دغه معاصر او پر علمي معاییر برابر روش لیدل کیږي. لوی استاد د وقایعو په تحلیل کي د ډېر دقیق او مبتکر او منقد نظر خاوند دی، هره پېښه او هره تاریخي او اجتماعي پدیده د اسنادو، ماخذو او علمي مشهودو دلایلو په رڼا کي څېړي. د تاریخ او ادب په څېړنه، پلټنه او گروېږنه کي د دوی اتکاء په خطي او معتبرو چاپي متونو، د لرغونپوهني د تحقیقاتو په نتایجو، ډبرلیکونو، مسکوکاتو او نورو لرغونو کلتوري او تاریخي مواریثو بنا ده.

لوی استاد پوهاند عبدالحی حبیبي د افغانستان او پښتنو د تاریخ د بېلابېلو برخو له څېړني سربېره د مختلفو دورو د مؤرخینو پر آثارو کره کتني او علمي نقادانه تبصرې هم کړي دي، د قدیمو او معاصرو مؤرخینو تېروتني او زیاتی، کمی یې ښوولي او د علمي اسنادو، مدارکو او شواهدو پر بنا یې د مؤرخینو پر لیکنو حاشیې او شرحي کښلي دي او همدارنگه یې د مستشرقینو تېروتني هم د تاریخ په خصوص کي یادي کړي او سمي کړي دي[2]. د استاد د دغه ډول لیکنو ځیني برخي په کتابو کي او ځیني یې هم د مقالاتو په شکل په علمي خپرونو او نشریو کي چاپ سوي، چي د څېړنو دغه برخه د استاد د تاریخي پلټنو او تاریخ نگرۍ یو ښکلی او جلا باب دی.

د افغانستان او پښتنو د مؤرخینو پر آثارو له تبصرو او کره کتنو علاوه استاد د دغو مؤرخینو د کتابو او آثارو د معرفۍ هڅه کړې ده په دې سلسله کي استاد د رهنمای تاریخ افغانستان[3] په کښلو سره د افغانستان او پښتنو د تاریخ ۵۸۰ کتابونه او مؤرخین لنډ لنډ معرفي کړي دي چي دا دی په دې کتابگوټي کي هم د افغانستان او پښتنو ۱۳۸ تنه مؤرخین او د

(۱) عبدالحسین زرین کوب، تاریخ در ترازو ـ ص ۱۶۰ ـ ۱۶۱، طبع تهران، ۱۳۵۴ ش.

(۲) وگورئ ! آریانا مجله د ۱۳۵۹ کال ۱ گڼه ۵۹ ـ ۶۶.

(۳) د دغه کتاب لومړی ټوک چي د افغانستان د تاریخ ۵۸۵ خطي او چاپي کتابونه پکښي معرفي سوي، په ۱۳۴۸ کال د تاریخ او ادب ټولني له خوا (۱۴۵) مخه چاپ سوی دی.

هغـوی تـاریخي او یـا تـاریخي ارزښـت لرونکـي آثـار معرفـي سـوي او د افغانستان او پښتنو د تاریخ او ادب علاقمندانو ته وړاندي کیږي.

څرنګه چي د دغه کتاب زیاتره مؤرخین د پښتني تاریخ په باب آثار او تالیفات لري او زیاتره هم پښتانه دي نو غواړم چي په پښتنو کي د تاریخ لیکني په سیر او هم د پښتنو د تاریخ په منابعو څو لنډ ټکي څرګند کړم :

په پښتنو کي د تاریخ لیکني سیر :

کله چي موږ د خپلي ژبي په کتبي آثارو کي تاریخي آثار پلټو نو له دوه ډوله تاریخي آثارو سره مخامخ کیږي : (۱) تاریخي کتابونه. (۲) تذکرې.

پښتـو او پښتانـه د تـاریخ اهمیـت او د خپـل ملـت او وطـن او خلکـو د کارنامو مېړانه او نورو اجتماعي، سیاسي او ملي حوادثو او وقـایعو ضـبط ته متوجه وو. نو په دې برخه کي یې هم د تاریخ مستقل کتابونه او هم د ادبي آثارو تذکرې کښلي چي په ضمني توګه ځینو تاریخي وقـایعو ته پکښـي نغوتي سوي او یا هم ځیني وقایع پکښي څېړل سوي دي. د تذکره نګارۍ لـه پلوه زموږ ژبه او ادب کابو اته سوه کلنه سابقه لـري او زموږ لومړنـۍ لاس تـه راغلې تذکره د سلېمان ماکو تذکره ده چي په ۶۱۲ ه ق کال په ارغسان کي کښل سوې، وروستې موږ د پښتو د ادبي تاریخ داسي منظمه تذکره نه ده تر لاسه کړې او یوازې د محمد هوتک پټه خزانه زموږ بله منظمه تذکره ده چي په ۱۱۴۲ ه ق کال په کندهار کي کښـل سوې ده. دغه دواړې تذکرې خاص ابتکارونه لري، څرګندوني یې د پښتو او افغانستان د تاریخ په څېړنه کي د لومړي لاس موادو حیثیت لري. دغه رنګه مستقل تاریخي کتابونه چي په ضمني توګه ادبي مآثر هم پکښـي غونډ دي د ۶۵۰ په حدودو کي زموږ په ژبه کي کښل سوي دي. له دې جملې څخه تاریخ سوري، اعلام اللوذعی فی اخبار اللودي، لرغوني پښتانه، غرغښت نامه او نور یادولای سو، چي سترګور او دانشمند مؤرخ او تذکره نګار محمد هوتک یا لیدلي او یا یې نومونه تر موږ پوري را رسولي دي او د پټي خزانې په کښلو کي یې بالواسطه یا بلا واسطه د ماخذ په توګه تري استفاده کړې ده[1].

[1] محمد هوتک پټه خزانه : ۱۶،۱۵، ۱۸، ۱۴، ۳۴، ۳۵، ۴۰، ۴۴ مخونه او نور څلورم چاپ، ۱۳۵۷ ش کابل د ادب پوهنځی.

The Digital Library

همدارنګـه د خواجـو ملیـزي تـاریخ افاغنـه (۱۰۳۱ _ ۱۰۳۳ هـ ق تالیف)، تاریخ مرصع، تواریخ حافظ رحمت خاني، هغه مهم تاریخي آثار دي چي د پښتنو د تاریخ د پر تیاره څنګونه روښانوي. زه دلې د ټولو تاریخي کتابو نومونه ځکه نه اخلم چي لوی استاد پوهاند حبیبي په دې رساله کي مفصل معرفي کړي دي، خو څه چي زه یې پر خبرو کولو آرزو لرم دا دي چي د پښتو ژبه د لیکل سوو تاریخي آثارو په جمله کي سعادتنامهٔ افغاني هغه مهم تاریخي اثر دی چي تر یوه دوو وروستیو کالو دمخه یې چا نوم نه و اخیستی، او دا دی د خان روشن خان د یادونو له مخي د لوی استاد په دې اثر کي هم معرفي کیږي. دغه تاریخي اثر د خپل تاریخي ارزښت تر څنګه ادبي ارزښت هم لري، او د کتاب نثر زموږ د نثر د تاریخ په څېړنه کي نه سي هېرېدای. د سعادتنامهٔ افغاني نثر دا دی :

"پښتـانـه تـه راغلـي پښتانـه ټـول درې کـوره دي او بعضـي قبـیلې د دې دریـو قبیلـو سـره یـو ځـای اوسـي چـي دوی ورتـه حصـه لکه د ورور ورکړې ده خو دغه همسایه دي او دا لویي کورنۍ درې دا دي : اول خیښـی، دویـم غـوري، دریـم کرلاڼـي اوس بـه د هـر یـو کـور تفصـیل بیانیږي چي دا دي :

تفصیل د خیښـی دا دی یوسفزي ګګیاني او ترکاڼي چي دا وخت پـه لغمان کي میشـته دي. دا د خیښـي اولاد دي، مامدزي (محمدزي) چي پـه اشنغر کي اوسي، دا د زمنـد اولاد دي، د خیښـي تـره ؤ مګـر خیښـي لکـه د ورور ځان سره نیولي دي ..."[1].

د خان روشن رایه دا ده چي دغه تاریخ تر تواریخ حافظِ رحمت خاني (۱۱۸۱ هـ ق تـالیف) دمخـه لیکـل سـوی دی، لـه دې خبـري څخـه ښکاري چي دغه تاریخ بـه د دولسـمي پېړۍ په اوایلو کي کښـل سـوی وي نـو یـې نثـر د خپـل ادبـي قـوت او سلاست لـه پلـوه د دولسـمي پېړۍ لـه ښـو نثرونـو څخـه ګڼـل کېـدای سي او موږ بـه یـې د خپـل نثـر پـه تـاریخ کي ستایو.

[1] پښتو مجله د ۱۹۷۹ ع کال ۱۱ ګڼه ص ۵۰.

The Digital Library

زموږ په ژبه کي خو د تاریخ کښل کابو اته سوه کلنه سابقه لري مگر مولوی محمداسمعیل هزاروي د قاعدۀ افغاني [1] په مقدمه کي کښلي دي :

"پوشیده نماند که در کتب تواریخ افغانی چنان یافته شده است که اول کسیکه در افغانی تصنیف شروع نموده خواجه محمد نام شخصی بود که در اوایل سال نهصد هجری کتابی مشتمل بر آمدن قوم افغان به سمت پشاور و واقعاتی که در مبادی بایشان روی داده تصنیف کرد"[2].

دا چي موږ د نوموړي مولوی د یادښت له مخي یو بل قدیم مؤرخ او د پښتو لیکوال پېژنو سمه او ښه خبره ده، مگر دا چي کښلي یې دي چي دی لومړنی مصنف دی دا خبره سمه نه ده دمخه یوازي د تاریخ په خصوص کي د شېخ ملي دوتر[3] او تر دغه دوتر دمخه تاریخ سوري، تذکره الاولیا، لرغوني پښتانه او نور کتابونه لرو چي یا په خپله کتابونه او یا یې هم مواد او روایات تر موږ پوري رارسېدلي دي.

د پښتنو د تاریخ منابع :

د پښتنو د تاریخ په کښلو کي له کتبي تاریخي او دې ته ورته آثارو سربېره ډېرلیکونه د لرغون پوهني له کشفیاتو څخه د تر لاسه سوو مدارکو او متفرقو اسنادو څخه د لومړي لاس موادو په توگه کار اخیستل کېدای سي.

همدارنگه زموږ ادبي آثار د تاریخ د کښني لپاره له مهمو موادو څخه گڼل کېږي، که څه هم دغه آثار اساساً د نورو هدفونو او غرضونو لپاره ایجاد سوي، ویل سوي او یا کښل سوي او د تاریخي وقایعو د ضبط منظور نه دي رامنځته سوي، خو د خپلو مقاصدو د شرح په ترڅ کي یې ځای ځای داسي

[1] قاعدۀ افغانی په ۱۸۶۷ ع کال ۹۶ مخه د هنري بکټ انگرېز په غوښتنه د پېښور د جیل په مطبعه کي چاپ سوې ده.
[2] قاعدۀ افغانی ص ۲.
[3] پوهاند عبدالحی حبیبي، د پښتو ادبیاتو تاریخ ـ ج ۲، ص ۲۳۵، ۱۳۴۲ کال چاپ، پښتو ټولنه.

یادوني او تاریخي مطالب تر لاسه کېږي چي زموږ د تاریخ په لیکلو کي ترې استفاده کولای سو [1] زموږ لیکنی او گړنی ادب دواړه له دې پلوه غني دی.

(۱) گړني ادب :

زموږ په گړني ادب کي لنډۍ، سروکي، غاړي، سنځرخیلي ناري[2] د هوتکو ناري[3] داسي سندري دي چي د پښتو د ملي، اجتماعي او کلتوري تاریخ په لیکلو کي له پامه نه سي غورځېدی او د لومړي لاس مهمو آثارو په توگه ترې استفاده کېدای سي.

(۲) ولسي سندري :

له دغو سندرو څخه چاربیتې، بدلي او کسرونه داسي مواد دي چي هره سندره د یوې مهمي تاریخي واقعې په شننه او څرگندونه کي له مؤرخینو سره تر هره بله ماخذه زیاته مرسته کوي، خو له بده مرغه چي زموږ د دغو اولسي سندرو قدیمي بولگې د زماني سړو سېلیو ورسره وړي دي او یوه قدیمه سندره یې هغه د بابا هوتک (۶۶۱ ـ ۷۴۰ هـ ق) ویلې او د پټې خزانې پانو تر موږ پوري رسولې ده[4] دغه سندره د پردو تاړاکگرو په وړاندي زموږ د مېړني اولس قهرمانانه مبارزې څرگندوي، تر دې بدلي وروسته د ډیري مودې دغه ډول سندري له موږ سره نسته، خو هغه چاربیتي او بدلي چي دارمستتر (۱۸۴۹ ـ ۱۸۹۴ ع) د پښتونخوا د شعر هارو بهار[5] د کوټي سید محمدعمر په گلشن اشعار افغانی[6] مرحوم نصر په تاریخي چاربیتې[7] او څېړندوی خدمتگار په تور بریښ[8] کي ضبط کړي دي داسي

[1] پوهاند عبدالحی حبیبي تاریخ نویسي در افغانستان، آریانا ۲۶ کال، ۴ گڼه ص ۳ ـ ۱۳۴۷ کال.
[2] پروفیسور ولي محمد سیال کاکړ، پښتو او پښتانه په سهیلي پښتونخوا کي، ص ۳۲۴ ـ ۳۳۴ د ۱۹۷۶ ع کال د کوټې چاپ.
[3] حبیب الله رفیع، د خلکو سندري ۱۳۳ ـ ۱۵۹ مخونه د تاریخ او ادب ټولنه ـ ۱۳۴۹ ش کال چاپ.
[4] پټه خزانه ص ۵ ـ ۶.
[5] دارمستتر، د پښتونخوا د شعر هار و بهار ۱ ـ ۷۴ مخونه ۱۳۵۶ ش کال چاپ ـ پښتو ټولنه.
[6] سید محمدعمر ـ گلشن اشعار افغانی (خطی) ص ۵۲، ۷۶ او نور ...
[7] تاریخي چاربیتې ۳ ـ ۱۵ مخونه ـ ۱۹۵۳ ع کال ـ پېښور.
[8] تور بریښ ۷۳ ـ ۱۴۵ مخونه ۱۳۴۷ ش کال.

بدلي او چاربيتې دي چې د انگرېزي امپرياليستي لښکرو د تار او تاراک او يرغل په مهال کې د زړه ورو پښتنو قهرمانانه مبارزې، سربښندنې او مېړانې پکښې ستايل سوي. د دښمن تيري، د خاينينو کرغېړن اعمال او د دوی ماتې او رسوايی يې پکښې بيان کړي دي او په رښتيا چې هره سندره يې د ملي تاريخ يو باب دی.

دغه رنگه په کسرونو کې د انگرېزي تاراک له غندنې[1] پرته د مروتو او خټکو مروتو او وريرو مروتو او يوسفزو د شخړو او لانجو په باب مواد سته[2] چې زموږ د اولس د مختلفو قبيلو د تاريخ په کښلو او من حيث مجموع د پښتو د تاريخ په کښنه کې د مؤرخينو په ښه ورځي.

له گړني ادب، اولسي سندرو او کسرونو سربېره چې زياتره يې شفاهي شکل لري زموږ ليکني ادب او ادبي آثار هم د تاريخي موادو د درلودلو له پلوه غني دی. زموږ د مختلفو شاعرانو په دېوانونو، حماسي منظومو، د روحاني اشخاصو په مناقبو او جنگنامو کې د پښتنو د سياسي، اجتماعي او ملي ژوند د تاريخ په باب بېلابېلو دورو تاريخي مواد تر لاسه کېدلای سي، زه دلې پر دغو ټولو ادبي آثارو بحث نه کوم ځکه پر دغو موضوعاتو جلا جلا پنډ پنډ کتابونه ليکل کېدای سي خو څه چې زه دلې کاږم صرف يو اجمال دی.

<u>(۱) د شعراوو په دېوانونو او نورو منظومو آثارو کې :</u>

د پښتنو شعراوو له ډلې څخه د خوشحال خان آثار د تاريخي موادو د خوندي کولو له پلوه ډېر غني دي، د خوشحال په کلياتو کې د ده ځيني غزلې، قصايد[3] او ټوټې تاريخي وقايع شرح کوي، دغه ډول د ده په

---

[1] د مروتو کسرونو يوه ناچاپه خطي مجموعه د پېښور په پښتو اکيډيمي کې په ۳۶۲ نومره قيد ده په دغه مجموعه کې ځيني داسي کسرونه هم سته چې له انگرېزانو سره د پښتنو د جگړو بيان کوي، لکه په ۲۱ مخ کې د (کنډي) کسر چې د غازي محمداکبر خان د توري او مېړاني په ستاينه کې ويل سوی دی.

[2] د مروتو کسرونه ۱ _ ۱۲۱ مخونه ۱۹۵۹ کال چاپ پېښور.

[3] د خوشحال مرغلري ۵۶۲ _ ۷۰۸ مخونه د ۱۳۱۷ ش کال چاپ کندهار، د دغي برخي په اکثرو منظوماتو کې تاريخي وقايع رانغښتل سوي دي.

مثنوياتو کي سواتنامه[1] او فراقنامه[2] دغه خصايص لري.

فراقنامه خوشحال خان د خپل حبس[3] په زمانه کي کښلې ده په دې کتاب کي که خوشحال خان له يوې خوا د خپل وطن، دوستانو او کورنۍ څخه د ليرېوالي له امله دردوونکي نارې کړي دي له بلې خوا په همدغه کتاب کي ځيني داسي انتقادي ټوټې او تاريخي منظومات گورو چي د ده نقادانه نظر او د ده د کلام عمومي روح ترې څرگندېږي او هم د ځينو مهمو تاريخي پيښو څرگندونه کوي، د نمونې لپاره د فراقنامې لاندي بيتونه د کتلو وړ دي :

پـه خولـه شـرع شـرع نومـړي　　دی د شـرع حکـم کـوم وړي
پـلار تـړلی پادشـاهي کـا　　سـل ناحقـه گمراهـي کـا
دا د خــــوارو زر آهونـــــه　　لـور پـه لـور اوجـاړ ملکونـه
سـکه ورونـه يـې قتـل کـړي　　ده يـې مـال گنجونـه وړي
د ســــکه وراره عورتـــــه　　پـــه ستـم کـړه فضـيحته

---

[1] سواتنامه د خان يوه مثنوي ده چي سوات ته له خپل اووه مياشتني سفر څخه وروسته يې کښلې ده، ټول بيتونه يې ۳۹۱ دي، د تاريخ د يوه څنگ په کښلو کي له پامه نه سي غورځېدای. دغه مثنوی په ۱۳۵۸ ش کال د لوی استاد پوهاند حبيبي له ۷۷ مخيزو څرگندونو سره د افغانستان د علومو اکاډمۍ خپره کړه (متن ۷۰ مخ).

[2] د فراقنامې يوازينۍ خطي نسخه د پېښور په موزيم کي خوندي ده، ۳۵ پاڼي لري. د دغي نسخې نقل په ۱۳۵۶ کي د محترم همېش خليل په وسيله زلمي هيوادمل ته رسېدلی دی چي د ده له سمونو، لمنو او سريزي سره يو ځای چاپ ته چمتو دی.

[3] د خوشحال خان د حبس او نظربندۍ زمانه (۱۰۷۴ـ ۱۰۷۹ ق) ده، د خوشحال خان کليات د استاد کامل مقدمه (ص ـ س) مخونه، ۱۹۶۰ کال چاپ، خوشحال خان يو ځای د خپل بند کال داسي ښوولی دی.

زر څلور اويا هـــجرت ؤ
هغه کال چي بندېوان سوم

(قطعات، ارمغان ص ۶۸۶)

زر ناســـــازي زر فســـــاده   دم وهــــه لــــه عدلــــه داده
پــــه دا هـــــومره قباحــــت   دم وهــــه لــــه شــــریعت
پــــه دا هـــــومره رســــوایي   دم وهــــه لــــه پارســــایي
الحــــذر لــــه دې زمــــان   الامان له دې ســــلطان [۱]

له دې سربېره د خوشحال خان د کورنۍ او زامنو په دېوانو کې د شعر په ژبه موږ داسې نغوتې او یادونې وینو چې د تاریخي وقایعو د ضبط له پلوه ارزښتمنې یادونې دي، لکه د هجري (۱۰۴۴ _ ۱۱۰۶ هـ ق) ځینې منظومات[۲] او یا هم د سکندر خان ختک هغه منظوم لیک چې یې اشرف خان هجري ته لیکلی دی[۳] د خپل ادبي قوت تر څنګه ځینې زموږ په تاریخ کې ارزښتمن او مهم نکات هم رانغاړي.

دغه ډول د مصري خان ګګیاني (۱۱۵۰ ق حدود) په دېوان کې چې کومه قصیده د پردو سپاهیانو د وحشیانه اعمالو او د پښتني کلیو د چورولو او لوټولو په باب ضبط ده[۴] زموږ د دولسمې پېړۍ د تاریخ په کښنه کې نه سې هېرېدای او یا هم هغه خبرې چې د انګرېزي استعمار د مظالمو او چال چلند په باب قاسم علي خان اپریدي (۱۲۳۲ هـ ق حدود) په خپل کلیات[۵] کې کړي، د دیارلسمې پېړۍ د پښتني مبارزو ځینې تیاره ګوټونه روښانوي.

---

[۱] فراقنامه خطي.

[۲] د هجري دېوان د محترم همېش خلیل ترتیب او سریزه، ۱۷۱ _ ۱۷۹ او نور مخونه ۱۹۵۸ ع کال _ پېښور.

[۳] دغه لیک او د سکندر ختک نوري غزلې او قصیدې چې تاریخي او ادبي ارزښت لري د ده د دېوان په هغه مخطوطه کې ضبط دي چې په ۱۱۷۶ هـ ق کال د محمدي صاحبزاده لپاره کښل سوې ده. دغه خطي نسخه د مصري خان ګګیاني د دېوان سره په یوه جلد کې ده او د پېښور د پښتو اکیډمۍ په کتابخانه کې په (۵) نومره خوندي دي. د سکندر دغه ډول منظومات د ده په چاپي دېوان کې نسته.

[۴] وګورئ! د مصري خان ګګیاني دېوان ۳۱۹ _ ۳۲۱ مخونه د ۱۹۵۹ ع کال د پېښور چاپ.

[۵] د دغه کلیات یوه خطي نسخه د پېښور په اسلامیه کالج کې خوندي ده او په دغه کتابخانه کې یوه نومره (۱۹۱۰) تاکل سوې ده او د دېوان یوه نسخه یې په برتیش موزیم کې هم سته. (د میکنزي فهرست ص ۸۶)

e Digital Library

(۲) مناقب:

د صوفیانو، روحانیونو، د طریقت د مشرانو او نورو صاحب حال خلکو په مناقبو کې د شرقي ژبو ادبیات ډېر کتابونه لري، پښتانه او پښتو ادب هم په دې خصوص کې تر نورو ژبو پاته نه دي، بلکې دغه ډول مناقب ډېر پکښې لیکل سوي چې د ټولو په تفصیل سره راوړل به دلې بې ځایه وي، مګر هغه مناقب چې تاریخي مواد لري او د تاریخ په مطالعه او کتنه کې د هیرولو نه دي، دلې د یاد مناسبت لري، خو د لیکنې د لنډ تنګ چوکاټ له مخې زه دغه ډول مناقب هم ټول نه سوای معرفي کولای او صرف د شېخ رحمکار (۱۰۶۳ ق مړ)، کاکا صاحب، فقیر جمیل بېګ، میا عمر څمکني (۱۰۸۴ _ ۱۱۹۰ هـ ق) او اخون الیاس مناقب یادوم.

(۱) مناقب رحمکار[۱]:

چې شمس الدین بن شېخ زبیر (قیاس الدین) بن ضیاء الدین منظوم کښلي[۲] په دې مناقبو کې ځینې داسې ټکي ښکاري چې د تاریخ لپاره د ارزښتمنو موادو حیثیت لري د شېخ رحمکار د وفات په باب یې ویلي دي:

تــــر اتیــــا کــــالو قریــــب   ده حیــــات درلــــود مجیــــب
ســــن د هجــــر د حضــــرت   پــــوره و هغــــه ســــاعت
پــــوره درې شــــپېته زر کالــــه   ســــن د هجــــر و کمالــــه
چې خطیب پاس په منبر شه   پــه خطبــه لوســتو زړه ور شــه
دا خوشــــحال ختــــک ویلــــي   پــه کتــاب کــې مــا لیــدي
چــې پــه حــین کــې د وفــات   د شېخ جې ولــې نېــک ذات
زه حاضــــر ومــــه پــــه ځــــان   هغــــه ځــــای هغــــه مکــــان

---

[۱] د شمس الدین د مناقب شېخ رحمکار خطي نسخه ۲۳۰ مخه په ۱۸۳ نومره د پېښور په پښتو اکاډیمي کې خوندي ده. د شېخ رحمکار مناقب په پارسي ژبه جمیل بېګ هم لیکلي دي (تاریخ مرصع ص ۵۶۲) چې یوه مخطوطه یې په ملي آرشیف کې هم سته. په پښتو ژبه تر شمس الدین وروسته غلام احمد نومي هم نظم کړي دي. (فرهنګ ص ۳۵۴)

[۲] شمس الدین له مناقبو سربېره نور مؤلفات هم لري ښاغلي رفیع په دوهم ټوک ادبي ستوري کې معرفي کړي دي.

The Digital Library

چي جمع مه ادا کړله — جنازه مي را اخيستله
ترېنه لاندي زه په څان سوم — و مطلب ته شتابان سوم
زما نيت د خاطر دا و — چي وماوته پيدا و
چي زيارت به د صاحب — په ميره کرم عجايب
چي زما د مندڼ پوله — شيخ صاحب وي زړه قبوله
چي دا اوس د ده روضه ده — په ښه شان عجيبه ده
چي رسيد سوو تر دې ځايه — واړه ستړي شوو نېکرايه
جنازه مو کوزه کړله — موږه خپله دمه کړله
جنازه نه خوزېدله — موږه ډېره خواري کړله

دغه ډول همدغه شمس الدين مناقب جميل بېگ[1] هم نظم کړی دی د دې مناقبو ډيري پيښي که څه هم په رواياتو مبنی دي خو په تاريخ کي نه سي هېرېدای، په دغو مناقبو کي د کندهاري غلجي خان د آسونو د تجارت قصه او بيا له جميل بېگ سره د ده ليدنه او بيا بيرته کندهار ته د هغه تگ او ... تولي داسي خبري دي چي د محقق لپاره د غور وړ مواد گڼل کيږي. دادين[2] چي د ميا عمر څمکني مناقب يې د ۱۲۱۹ ق د ذوالحجې په آخر کي نظم کړي[3] د ميا عمر د خوارقو او عاداتو د ښوولو تر څنگه ځيني تاريخي وقايع هم ضبطوي لکه : د احمدشاه بابا د مستونگ د فتحي بيان چي څو بيته يې دا دي :

---

[1] د شمس الدين د مناقب جميل بېگ يوه خطي نسخه له پوهاند دکتور جاويد سره او بله يې د پېښور په پښتو اکيډمي کي سته، ښاغلي رفيع يې متن چاپ ته اماده کړی دی. جميل بېگ د خوشحال خان سکنی ورور و، قبر يې په تنگاړو کي دی، او زيارت يې په فقير بابا مشهور دی، د زيارت پر لوحه يې کښلي سوي دي : "روضهٔ مبارک حضرت فقير صاحب جمال خان برادر حقيقتی خوشحال خان ختک المعروف به فقير صاحب چشتی بتاريخ يازدهم جمادی الاول ۱۱۱۶ ھ ... واصل الی الحق شد".

[2] پښتانه شعراء ج ۴، ص ۹۸۴ _ ۹۸۶، ۱۳۵۷ ش کال، پښتو ټولنه.

[3] د دغه مناقب يوه خطي نسخه له ښاغلي سليمي کندهاري سره سته. (وگورئ ! زېری د ۱۳۵۵ کال ۴۲ گڼه د ۱۳۵۶ کال ۷ گڼه.)

چي يو ځلي احمدشاه دردران مي — له هراته تلو په لوري د ايران مي
ولي پېښ ورته په لاړ د مستونگ خرند شه — دی پښتون څره غيرت و ورته رند شه
هک حيران شه احمدشاه په دغه کار کي — بل پرې ژمی راغی ډېر په دند و کار کي
باري دی عجب پښتو غيرت نيولی — نه پرېږدم زه دا عالم داسي ناولی

شريف نومی شاعر[1] چي د اخون الياس (۱۰۸۶ ق مړ) کوم مناقب (۱۳۲۱ ق تاليف) نظم کړي او يوه قديمه نسخه يې ما ليدلې، د دې مناقبو ځای ځای په تاريخي پيښو څرگندوني موندلي کيږي.

(۳) شاهنامې او جنگنامې او نور دې ته ورته منظوم آثار :

د موجود معلوماتو له مخي د پښتو ادب په تاريخ کي د شاهنامو کښل په دولسم قرن کي پيل سوي دي. حافظ مرغزي (۱۱۲۶ ھ ق زوکړی) په ۱۱۷۶ ھ ق کال احمدشاهي شاهنامه نظم کړه[2] تر دې وروسته تر څورلسم قرنه ما د پښتو په ادبي تاريخ کي د شاهنامې څرک نه دی ايستلی خو په څورلسم قرن کي احمدگل (۱۲۵۸ _ ۱۳۱۰ ھ ق) د امير عبدالرحمن (۱۳۱۹ ھ ق مړ) شاهنامه نظم کړېده[3].

په جنگنامو کي هغه جنگنامې چي د پښتني تاريخ په کښلو کي د موادو په توگه ښه ارزښت لري هغه دي چي د پښتنو د ملي مبارزو په دوران کي پښتو ناظمانو او شاعرانو جوړي کړي دي، ددغه ډول جنگنامو په لړ کي دوې متاخري جنگنامې يوه د صاحب الدين ختک جنگنامه چي د "فېروز نامه"[4] په نامه يادېږي او بله هم د دلاور طالب عمرخېل د

---

[1] تېر هېر شاعران ص ۲۵۲ د ۱۹۶۳ ع کال د پېښور چاپ.

[2] احمدشاهي شاهنامه لومړی ځل په ۱۹۶۵ کال ۲۰۶ مخه د پېښور پښتو اکاډيمي خپره کړه، فاضل استاد پوهاند رشاد پر دغي شاهنامې د پېښور تر چاپ دمخه مبسوط کار کړی و، او زيات شروح او تعليقات يې پر کښلي وو.

[3] فرهنگ زبان و ادبيات پښتو ج ۱ ص ۲۲.

[4] د فېروز نامې خطي نسخه په ۱۱۳۵ ق کال کښل سوې اصل يې ۱۵۸ مخه او نقل يې ۱۷۲ مخه دی نقل يې د پښتو نوميالي ليکوال همېش خليل د چاپ لپاه تيار کړی دی.

he Digital Library

"مغل خان جنګنامه" د تاريخي موادو په لحاظ غني دی. (د دې جنګنامې يوه نسخه د علومو اکاډيمۍ په کتابخانه کې سته). ښاغلي رفيع کار پر کړی دی.

د صاحب الدين خټک فيروزنامه د کتاب د محتوياتو له مخې د سکهانو سره د هغه مهال د خټکو د يوه مشر فيروز خان خټک[1] د جنګ حالات بيانوي، د فيروز نامې څو بيتونه دا دي :

رنجيتـــــي نـــومی کــــافر دی	مخ يې ورک شه لوی مضر دی
پـــه يـــوې ســترګي معــذور دی	يــا دجــال دی يــا يــې زوی دی؟
دی يــو سـکهـ و پــه مــاجي کــي	لکــه مــات لــوښی پجــی کــي
نــه يــې قــدر نــه يــې قــار و	د دريـــو کليـــو يـــو ســـردار و
زور يــې کــم حکــم يــي سســـت و	هــر دښمــن پــرې بــالا درســت و
چــي بادشــاه بــه لاړ لاهــور تــه	دی بـــه وتـــيښ و بـــل لـــور تـــه
تــوان بــه يــې نــه ليــده د جــنګ	نور به يې ځان کړو نو په ځنګ

دغه راز دلاور طالب د مغل خان په منظومه جنګنامه کې له انګرېزانو سره د دغه پښتانه د مبارزو او جنګونو قصې او واقعې بيان کړي دي.

د سپيني هغه حماسيات چې د ۱۳۵۵ ق په حدودو کې پر هرات باندې د پردې تاړاک په زمانه کې ويل سوي تول هغه نظميات دي چې د خپل ادبي ارزښت تر څنګه ملي او تاريخي ښېګڼې هم لري او د دغه پردې تاړاک او د هرات د مېړنيو خلکو د دفاع او مېړانې په خصوص کې ښې خبرې څنې تر لاسه کيږي[2].

سربېره پر دې د پښتو ادبيات ځيني نور منظوم کتابونه هم لري چې د ځينو نورو مقاصدو لپاره کښل سوي خو د مطالبو په ترڅ کښې ځيني مهم مطالب هم راغلي وي چې د يوې دورې د تاريخي وقايعو په څرګندونه کې د

---

[1] د دېوان امرناتهه په ظفرنامۀ رنجيت سنګهه طبع لاهور کې مې د فيروز خان نوم ونه موند (فهارس و ـ ز مخونه) خو پر هار و بهار باندي د دارمستتر د نوټونو په ۱۱ ـ ۱۲ مخونو کې د ده او د ده د زامنو نومونه ياد سوي دي.

[2] پښتني مېرمني ص ۷۴ ـ ۸۰ . ۱۳۲۳، پښتو ټولنه.

مؤرخينو او تاريخ د پلټونکو په درد خوري له دغه ډول آثارو څخه يو هم د ملا مست (۹۵۰ ه ق حدود) سلوک الغزاه دی چې د ځينو پيښو او جنګونو په باب ښه معلومات لري.

لوړ ما څو کتابونه او ادبي منظومې، صرف د مثال په نيامت يادي کړې که نه وي زموږ د فولکلوري،*اولسي او کتبي ادب ډيري پاڼې ځيني مهمې تاريخي څرګندوني لري چې مؤرخ يې د تاريخي ليکلو پر وخت نه سواى هېرولاى.

روايات او شفاهي څرګندوني :

د پښتنو مختلف قبايل، عشاير او نوري ورې څانګې د خپلو شجرو په مورد کې ځيني شفاهي او روايي معلومات لري چې زياتره يې په انسابو او تاريخونو کې هغسي نه وي نو په همدې اساس زموږ د مختلفو قبايلو دغه روايي شجرې او د دوی د لېږد او کورنيو په باب د دوی خپل معلومات هم بې ځايه او بې ګټې نه دي همدارنګه زموږ خلک د ځينو مهمو تاريخي وقايعو په باب هم روايتي مالومات لري، چې که راټول او اضافات ترې حذف سي نو زموږ د ملي تاريخ په کښلو کې د يوې منبع په توګه له پامه نه سواى غورځېداى.

❁ ❁ ❁

د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبيبي دغه رساله به وکړای سي چې د مؤرخينو، د افغانستان او پښتنو د تاريخ څېړونکو ته د ماخذ او څېړني په خصوص کې ګټوري لارښووني وکړي، ډېر تاريخي کتب به ورو‌ښيي. دغه رساله له تاريخ څېړونکو او پلټونکو سره له مرستي سربېره د پښتو د ادبي تحقيقاتو له پلوه هم ارزښت لري ځکه ځيني داسي پښتو تاريخ کتب يې هم را معرفي کړي چې تر اوسه بل ځای يې چا يادونه نه وه کړې.

لوی استاد ته دې خدای ﷻ صحت او عمر ورکي، چې خپلي نوري مفيدي تاريخي، جغرافي، ادبي او علمي څېړني پر پښتنو ولوروي او پښتانه يې د علم له فيضه مستفيد سي.

The Digital Library

﴿ ۱ ﴾

سلېمان ماکو د (تذکرة الاولیاء) لیکوال

سلېمان د بارک خان زوی په قوم ماکو صابزی د (۶۰۰ هـ) په شاوخوا کي د کندهار په ارغسان کي اوسېدی. دا مؤرخ، سیاح او گرزند سړی و، دی په خپله لیکي چي په (۶۱۲ هـ) تللی وم او د پښتونخوا په غرو او رغو گرځېدم او د لویانو مراقد مي لیدل او پلټل.

داسي ښکاري چي سلېمان تر دغه مفید او گټور سفر وروسته موفق سو چي د پښتنو د نومورو بزرگانو په احوال کي یوه (تذکره الاولیاء) ولیکي او د دوی ویناوي او اشعار په دې کتاب کي خوندي کړي.[1] دا کتاب متاسفانه اوس ورک دی خو لومړي اته مخه یې ما تر ۱۳۱۹ ش کال دمخه خوشبختانه په کندهار کي وموندل او د هغو مخو عکسونه مې د کابل په سالنامه او په پښتانه شعراء لومړي ټوک کي خپاره کړل.

سلېمان ماکو د پښتنو پخوانی مؤرخ دی او د ده د نفیس او گټور کتاب دغه څو صفحې د پښتو د ژبې او رجالو د تاریخ لپاره داسي مفیدي ثابتي سوي چي د ادب او پښتو تاریخ به یې تر ابده مرهون وي.

سلېمان ماکو پوه سړی او سترگه ور مؤرخ ښکاري، دی د هر پښتانه لوی او نومیالي سړي سوانح او احوال لیکي، وروسته یې د شعر او وینا نمونې هم راوړي، نو د ده کتاب یوازي د ولیانو تذکره نه، بلکي د پښتو د شعر او ادب یو ډېره گرانبها مرقع هم ده، وگورئ ذکر سوې سالنامه او د پښتانه شعراء لومړی ټوک.

[1] د سلېمان ماکو د تذکرې مقدمه.

﴿ ۲ ﴾

شیخ کته د (لرغوني پښتانه) لیکوال

دا مدقق مؤرخ او د پښتنو د یوې خوار لویې علمي او ادبي کورنۍ رکن د شیخ یوسف زوی او د شیخ متي لمسی دی. شیخ متی هغه لوی او معروف د پښتنو نوموړی دی چي په کلات بابا مشهور او اوس یې هم مرقد د کلات پر غونډۍ دی. شیخ متی عارف او عالم او ادیب سړی او په پښتو کي یې په علم او عرفان ډېر شهرت درلود.[1] شیخ متی خپلې کورنۍ ته علم، تقوی، عرفان په ارث پرېښوول او یو کتاب یې هم ولیکه، چي (د خدای مینه) یې نوم و. د ده ځیني اشعار هم پښتنو مؤرخینو رانقل کړي دي.[2]

په دې کورنۍ کي وروسته ډېر علماء، مؤرخین، عرفاء پیدا سول چي موږ یې د روښان او درویزه او خوشحال خان د علمي کورنۍ په څېر د پښتنو یوه بله لوړه علمي او عرفاني کورنۍ گڼلای سو. په دې مقاله کي زما وظیفه ده چي د دوی تاریخي کتب او خدمتونه ولیکم، نوري علمي او ادبي پلټنې یې بېل لیکونه غواړي. شیخ یوسف د شیخ متي تر مړیني وروسته د ده پر علمي او ادبي او روحاني مسند کښېناست او اوه زامن یې درلودل چي له دوی څخه شیخ کته ډېر مشهور سو او د ده مور بي بي مراد بخته نومېده، چي په خته زمنده وه[3] دې نوموړي عالم د پښتنو د رجالو او مشاهیرو په تاریخ کي یو نفیس کتاب وکیښ چي نوم یې و (لرغوني پښتانه) دا کتاب پښتو وُ، او د پټې خزانې مؤلف محمد هوتک ډېر ځله دا کتاب یادوي او داسي ښکاري چي د دغه مؤرخ یگانه ماخذ هم دغه و. د شیخ کته د ژوندانه وخت نه دی ښکاره، خو د پټې خزانې په روایت د ده نیکه شیخ متی په (۶۸۸ هـ) وفات سوی دی، ځکه چي د مؤرخینو په اتفاق یوه پېړۍ درو پښتو

[1] مخزن افغاني قلمي ص ۲۵۴.

[2] پټه خزانه د کابل طبع.

[3] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۵.

لپاره مقرره ده نو باید د شېخ کته د ژوندانه وخت هم د (۷۵۰ هـ) شاوخوا وګڼل سي. د شېخ کته اولاد که څه هم د پښنور په شمالي لتو کي پراته وو، مګر داسي ښکاري چي په خپله دی سیاح سړی و، ځکه محمد هوتک په ښکاره لیکي چي شېخ کته د محمد بن علی البستي کتاب تاریخ سوري په بالشتان کي لیدلی و [1] بالشتان یا والشتان خو د غور مشهور ښار ؤ، چي په (۱۳۹ هـ) امیر پولاد سوري نیولی ؤ [2] چي د بیهقي په ضبط ګوروالشت [3] او د منهاج سراج د طبقات ناصري په یوه نسخه کي غوروالشت راغلی دی[4] او دا ښار د تکیناباد (د اوسني کندهار حدود) او د غور د مندیش تر منځ پروت و، او د سیستان په تاریخ کي هم والشتان ضبط سوی دی[5] نو چي شېخ کته والشتان ته راغلی او د غور دغه ښار یې لیدلی و، ښکارېږي چي د وطن شرقي او جنوبي خواوي به یې هم کتلي وي.

د شېخ کته نفیس تاریخي کتاب (لرغوني پښتانه) چي له نامه څخه یې هم د کتاب اهمیت ښه ښکاري اوس نسته، داسي څرګندیږي چي دغه نفیس کتاب د محمد هوتک لاس ته ورغلی و او د پټي خزانې مهمه ادبي برخه هم له دغه کتابه اقتباس دی. خوشبختانه محمد دا هم لیکلي دي چي د شېخ کته مهم تاریخي ماخذ هم "تاریخ سوري" وو چي زه به یې بېل ذکر وکړم. د شېخ کته د اولاد په خصوص کي خوشبختانه خواجه نعمت الله هروي مفصلاً کښلي دي چي ده اته زامن درلوده : د زلو معدورزی له نسه، سلطان ثابت، حاجي، سلېمان، ممی له دوهمي مایني څخه چي دغه هم زلو نومېده. په ختهٔ اکازی یوسفزی : ابراهیم، ملک، پاجي. [6]

---

[1] پټه خزانه.
[2] تاریخ سوري د پټي خزانې په حواله.
[3] بیهقي ص ۶،۷.
[4] د راورټي حواشي پر انګلیسي طبقات ناصري.
[5] تاریخ سیستان ص ۲۰۶ _ ۲۰۸.
[6] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.

﴿۳﴾

شېخ قاسم د (تذکرهٔ اولیاء افغان) لیکوال

دا عارف او عالم هم د شېخ متی له علمي کورنۍ څخه دی، چي پلرونه یې شېخ کته ته داسي رسي : قاسم د شېخ قدم زوی د محمد زاهد لمسی د میرداد کړوسی د شېخ سلطان کوسی او لکه دمخه چي ذکر سوه سلطان د شېخ کته زوی ؤ. [1]

د شېخ قاسم مور نېکبخته نومېده، چي د شېخ الله داد مموزي لور او د پښتو شاعره او ډېره لویه عارفه وه چي محمد هوتک د دې اشعار رانقل کوي او لیکي چي په (۹۵۱ هـ) د شېخ قدم په نکاح راغله او په (۹۵۶ هـ) یې شېخ قاسم و زېږاوه او په (۹۶۹ هـ) یې (ارشاد الفقراء) نومی کتاب ولیکه. د دې کتاب نسخه د محمد په روایت د ده پلار داود خان هوتک لیدلې وه [2] او علاوه پر دغه محمد هوتک د (اولیاءِ افغان) له کتابه چي شېخ امام الدین متی زي لیکلی دی هم د دې عالمي مېرمني احوال را نقل کوي.

نعمت الله لیکي چي شېخ قاسم د شېخ عبدالقادر جیلاني رحمه الله د اولادې له مریدانو څخه وو، او د (۹۵۶ هـ) کال په پسرلي د بډنۍ رود پر غاړه (د پېښور مشرق ته) وزېږېد او په (۱۰۱۶ هـ) وفات سو. [3]

شېخ قاسم په پېښور کي په معرفت او روحانیت مشهور سو او ډېر کلک نفوذ یې وموند، د میرزا محمد حکیم مامورین څني وبېرېده او ویې غوښتل چي دا پښتون عالم او عارف مړ کړي، شادمان خان هغه وخت د پېښور حکمران ؤ او د شېخ قاسم د وژلو نیت یې وکړ، شېخ مجبور سو له پېښوره کندهار ته ولاړ او له دې ځایه د حرمینو په زیارت مشرف او په قادریه طریقه کي داخل سو. تر دې وروسته بیرته د پېښور د واوي ته راغی

---

[1] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۶.
[2] پټه خزانه قلمي ص ۹۸.
[3] قلمي مخزن افغاني ص ۳۰۷.

The Digital Library

او خپل علمي او روحاني اقتدار يې ټينګ کړ او په شيخ قاسم سليماني مشهور سو. د مغولو پاچهانو بيا دا شيخ نه پرېښود، د عيسی نومي په چغلۍ اکبر پاچا دی لاهور ته وغوښت خو شيخ قاسم په لاهور کي تر پېښور لا زيات نفوذ ومونډ نو جهانګير دی د چنارګړ په کلا کي بندي کړ، او هم هورې له دنيا څخه تېر سو، او مزار يې هم تر اوسه هورې مشهور دی.
شيخ قاسم مؤلف او مؤرخ هم دی، د ده تاريخي کتاب (تذکرهٔ اولياء افغان) دی[1] چي د پښتنو روحانيونو احوال يې پکښې ليکلی و، دا کتاب متاسفانه ورک دی او تر اوسه يې په کُتب خانو کي درک هم نسته او نه له چا څخه ما ليدلی دی.

﴿ ۴ ﴾

شيخ امام الدين د (تاريخ افغاني) ليکونکی

شيخ امام الدين محمد عنايت الله د شيخ کبير بالا پير زوی او د شيخ قاسم لسمی دی چي د شيخ کبير له (۱۲) زامنو څخه دی ډېر شهرت لري، د دوشنبې په ماښام غره د محرم (۱۰۲۰ هـ) د پېښور په بهڼۍ کي وزېږېد، مور يې تاج بي بي د ملک درويز لور او د خليلو له مشهوري کورنۍ څخه وه. شيخ امام الدين هم د خپلي کورنۍ د نورو خلکو په ډول علمي او روحاني نفوذ ومونډ او د چهارشنبې په ماښام ۲۳ د محرم (۱۰۶۰ هـ) له دنيا څخه ولاړ او په پېښور کي ښخ سو.[2]
دې شيخ يو تاريخي کتاب (تاريخ افغاني) د پښتنو پر احوال او تاريخ په پارسو وليکه، چي قلمي نسخه يې د کابل په ارګ کي وه، د کتاب له مقدمې څخه ښکاري چي شيخ امام الدين سترګور مؤرخ دی او د خپل کتاب تر ليکني دمخه يې د پښتنو ډېر مهم تاريخي کتب لوستلي او د خپل کتاب د ماخذ په ډول يې استعمال کړي دي.

[1] تذکره الابرار ص ۱۸۳ _ ۱۸۴، مخزن افغاني ص ۲۶۰.
[2] مخزن ص ۳۰۹ _ د ميا نعيم د قلمي ديوان خاتمه.

هغه کتب چي د شيخ امام الدين ماخذ دي او د خپل "تاريخ افغاني" په مقدمه کي راوړي دي دا دي: روضه الاحباب، مجمع الانساب، اصناف المخلوقات، تواريخ ابراهيم شاهي د مولانا مشتاقي، د خواجه احمد نظامي تاريخ، د شېرشاه احوال چي شيخ عباس سرواني کښلي دي، اسرار الافغاني[1] له دغو کتابو څخه ځيني ماته معلوم او ځيني ورک دي.

﴿ ۵ ﴾.

محمد بن علی البستي د (تاريخ سوري) خاوند

دا مؤرخ هم د وطن له هغو ليکوالو څخه دی چي متاسفانه د ده احوال او کتاب هم تر اوسه لاس ته نه دی راغلی، فقط د پټې خزانې له انکشافه سره دا راته معلومه سوه چي دې مؤلف او مؤرخ يو کتاب د (تاريخ سوري) په نامه کښلی ؤ او د سوريانو د سلطنت احوال يې د اسلام له ابتداء څخه پکښې ليکلي وه. د محمد بستي د ژوندانه وخت او احوال هم نه دي معلوم. فقط دوني ويلای سو چي دی د بُست د تاريخي ښار اوسېدونکی ؤ ځکه چي د ده کتاب شيخ کته په بالشتان کي کتلی او په خپل کتاب لرغوني پښتانه کي يې مهم مطالب ځني اقتباس کړي دي، نو دا په ټينګه ويلای سو چي د شيخ کته تر عصر يعني د (۷۵۰ هـ) دمخه محمد بستي ژوندی ؤ او په دغه عصر کي هم د ده تاريخ سوري ډېر شهرت درلود ځکه چي شيخ کته له دغه کتابه ډېر مفيد مضامين را اخيستي دي.
محمد هوتک چي د پټې خزانې ليکوال دی د پښتو ځيني مهم او ګرانبها پخواني ادبي آثار له لرغوني پښتانه څخه را اخلي او دا هم وايي چي د لرغوني پښتانه مؤلف له تاريخ سوري څخه را نقل کړي دي، په پټه خزانه کي دغه لاندېني تاريخي او ادبي مواد د لرغوني پښتانه په ذريعه له تاريخ سوري څخه را نقل سوي دي.[2]

[1] د تاريخ افغاني قلمي نسخه.
[2] د مخو عدد د پټې خزانې د قلمي نسخې دی.

etabton.com: The Digital Library

١. د پښتو ډېر پخواني شعر او د جهان پهلوان امیر کروړ سوري احوال له ۱۵ مخه تر ۱۷.
٢. د شیخ اسعد سوري احوال او اشعار له ۱۸ مخه تر ۲۱.
٣. د ښکارندوی احوال او اشعار له ۲۱ څخه تر ۲۵.

ګویا په پټه خزانه کې د پښتو قدیمه ادبي ذخیره ټوله د شیخ کټه په نقل له تاریخ سوري څخه را اخیستل سوې ده او دا راته څرګندوي چې تاریخ سوري یوازې د حربي او سیاسي پیښو تاریخ نه و، بلکې ادبي رنګ یې هم درلود، او محمد بن علی البستي ډېر باخبره او سترګه ور مؤرخ و، ځکه چې ده د پاچهانو احوال او حربي او سیاسي وقایع رانقل کړي او هم یې د دوی د کلام نمونې راوړې دي، هغه قصاید یې په خپل کتاب کې ساتلي دي چې د غوري پاچهانو په دربارو کې به په پښتو ویلي کېدې، له دې څخه ښکارېږي چې تاریخ سوري د سوریانو او غوریانو د عصر یو ادبي او سیاسي او حربي تاریخ و، که څه هم د دغه تاریخ ژبه واضحاً د پټې خزانې له بیانو څخه نه ښکارېږي، مګر له لوړو اقتباساتو څخه دا څرګندېږي چې تاریخ سوري باید په پښتو ژبه لیکل سوی وي، ځکه چې درې مهم پښتو شعرونه شیخ کټه ځني رانقل کړي دي. د تاریخ سوري نسخه اوس غالباً په دنیا کې نسته او د پښتو دغه غوره کتاب لکه نور علمي او ادبي آثار ورک دی. مګر پټې خزانې خوشبختانه د دې ګرانبها کتاب نوم او مؤلف او ځینې اشعار او مطالب د لرغوني پښتانه په ذریعه نقل کړي او را ساتلي یې دي.

تر اوسه چې زه معلومات لرم، د دنیا په کتب خانو کې د دې نفیس کتاب کم درک نسته که کم وخت پیدا سي یا یې څرک ومومندل سي نو به په رښتیا د پښتوژبې یو ګرانبها تاریخي او ادبي اثر لاس ته راغلی وي، پښتانه زلمي دي هر کله تلاښ او پلټنه کوي دا خبره هم باید هېره نه کړو چې راورټي مستشرق د احمدشاه بابا تر عصر وروسته یو تاریخ میندلی و چې نوم یې "تذکره الملوک" و د دې کتاب په ماخذو کې یو کتاب "تاریخ سلاطین سوریه" هم دی. [1] مګر دا نه سو ویلای چې دغه سوریه هغه د محمد بن علي تاریخ دی که بل؟

[1] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۹.

﴿٦﴾

احمد بن سعید اللودي د (اخباراللودي) لیکونکی

دا مؤرخ له هغو خلکو څخه دی چې تر پټې خزانې دمخه مو نه پېژاند، نه یې کتاب راته معلوم و.

محمد هوتک لیکلي دي چې کامران خان په (۱۰۳۸ هـ) خپل کتاب کلید کامراني وکیښ او په دغه کتاب کې یې د احمد لودي له کتابه د ملتان د لودي پاچهانو احوال نقل کړ، احمد د سعید لودي زوی په (۶۸۶ هـ) یو کتاب کښلی و چې نوم یې و (اعلام اللوذعی فی اخبار اللودی) د محمد هوتک په قول دغه کتاب د کامران خان په لاس کې و او په کلید کامراني کې یې نقل ځني کړی دی. [1]

د محمد هوتک له بیانه چې د کلید کامراني په ذریعه یې له اخبار اللودي څخه نقل کړی دی داسې ښکاري چې احمد بن سعید خپل کتاب د پښتنو پخوانو لودي پاچهانو پر احوال لیکلی دی، دغه کورنۍ د پښتنو مشهور پاچهان دي چې د الپتګین او سبکتګین له وخته (۳۵۱ _ ۳۶۰ هـ) یې پر ملتان پاچهي کوله، لومړی پاچا یې شیخ حمید لودي و چې تر ده وروسته د ده زوی پاچهي کړله، د سلطان محمود په عصر کې له (۳۹۰ تر ۴۰۱ هـ) چې ملتان یې نیو، د نصر زوی ابو الفتح له دغې کورنۍ څخه پاچا و، پټه خزانه په لوړو حوالو بل سړی هم له دغې کورنۍ څخه رانښیي چې شیخ رضي نومېده او د شیخ حمید وراره و، د شیخ حمید د زوی نوم متاخرو مؤرخینو (نصیر) کښلی دی مګر د ګردیزي زین الاخبار نصر بېله (ي) راوړی دی، په پټه خزانه کې هم دغه نوم د کلید کامراني او اخبار اللودي په حواله نصر کښل سوی دی، له دې څخه معلومېږي چې اخبار اللودي هم لکه ګردیزي موثق کتاب و، محمد قاسم فرشته لومړی مؤرخ دی چې د شیخ حمید لودي کورنۍ پښتانه بولي او د دوی جګړې له سلطان محمود سره

[1] پټه خزانه قلمي ص ۳۰.

لیکي[۱]. وروستني مؤرخین لکه شېرمحمد [۲] او حیات خان [۳] او انګرېز ملیسون [۴] هم د فرشته له قوله سره سم دغه کورنۍ پښتانه ګڼي، پخواني مؤرخین د دوی له قومیته څه نه وايي، مثلاً ګردېزي [۵] او بن اثیر [۶] او ابن خلدون [۷] ټوله د سلطان محمود او د دوی جګړې او د دغې کورنۍ د الحاد کیسې ذکر کوي خو داسې نه وايي چې دوی څوک وو پښتانه وو که یه؟ د اوسنۍ زماني محقق لیکوال علامه سید سلیمان ندوي هندي لیکي چې: د دې کورنۍ په پښتنواله کې شک دی، ځکه چې محمد قاسم فرشته دوی بې له کمه سنده پښتانه ګڼلي دي، خو دوی اصلاً عرب او د جلم بن شیبان عربي نژاد حکمدار له نسله دي چې تر (۳۴۰ هـ) وروسته د ملتان لومړي قرمطي پاچا دی[۸]، د پټې خزانې تر انکشاف دمخه یقیناً د دې کورنۍ په افغانیت کې اختلاف وو، ځکه چې فرشته هم خپل سند نه دی ښوولی، او لکه علامه سید سلیمان ندوي چې لیکي د دوی نومونه هم ... عربي دي، مګر دغه تاریخي اشتباه د پټې خزانې له لیدلو څخه هیسته کیږي، ځکه دا کتاب د اخباراللودي په حواله د دغې کورنۍ د دوو تنو نصر او رضي پښتو اشعار رانقل کوي او دا ثابتوي چې دوی پښتانه او ژبه یې هم پښتو وه او اخباراللودي د دې مشهوري کورنۍ تاریخ ؤ چې متاسفانه اوس ورک دی، او که پټه خزانه نه وای پیدا سوې دغه تاریخي حقایق به هم مکتوم پاته وو او د ملتان لودي کورنۍ به عربي کېدله.

---

[۱] فرشته ص ۱۷ _ ۲۷.
[۲] خورشید جهان ص ۶۷.
[۳] حیات افغاني ص ۴۵.
[۴] تاریخ افغانستان ص ۴۴.
[۵] زین الاخبار ص ۵۵.
[۶] الکامل ج ص ۱۳۲.
[۷] ابن خلدون ج ۴ ص ۳۶۶.
[۸] تعلقات هند و عرب ص ۳۲۸.

abton.com: The Digital Library

﴿ ۷ ﴾

دوست محمد کاکړ د (غرغښت نامې) لیکونکی

دوست محمد د بابړ خان زوی او د پښتو شاعر او مؤرخ دی چې په (۹۱۲ هـ) هرات کې ؤ او په (۹۲۹ هـ) یې غرغښت نامه نظم کړه او د دغه نامور پښتون د ژوندانه احوال او حکایات یې پکښې وکښل، محمد هوتک دغه کتاب لیدلی ؤ او لیکي چې دا یو درسي کتاب ؤ کوچنو به لوست.[۱]

دوست محمد لیکلي دي چې زما پلار بابړ خان (تذکرهٔ غرغښت) نظم کړې وه چې پلار مي مړ کېده زه نه وم، وروسته چې راغلم دغه کتاب ضایع سوی او له منځه تللی ؤ مګر زما یې اکثر مضامین په یاد وو، روایات مې تول ویلي وو هغه روایات و قصص ما بیرته ټول نظم کړل او نوم مې (غرغښت نامه) کښېښو. غرغښت نامه د. محمد هوتک په لاس کې وه، په پټه خزانه کې یې یو حکایت ځني رانقل کړی دی، او هم یې د زرغون خان نورزي احوال له غرغښت نامې څخه کښلي او د دغه مرحوم شاعر یو مثنوي ساقي نامه یې هم له غرغښت نامې اقتباس کړې ده. [۲] داسې ښکاري چې دوست محمد کاکړ سیاح او ګرزند سړی ؤ، ځکه په (۹۱۲ هـ) چې هرات له تی په کجران کې یې د زرغون خان دېوان له ملا ایوب تیسنی څخه موندلی او د دغه شاعر احوال او اشعار یې ځني رانقل کړي وو. [۳] د پټې خزانې له مقتسباتو څخه دا استنباط کولای سو چې غرغښت نامه یو ادبي موثق تاریخ وو چې د غرغښت له احواله ماسوا د نورو شاعرانو او رجالو احوال او اشعار هم پکښې وو، افسوس چې دغه کتاب هم لکه نور ګرانبها د پښتو ادبي او تاریخي آثار له منځه ورک دي او فقط پټه خزانه یې د ځیني مرغلرو سراغ راکوي.

---

[۱] زرغون خان د غرغښت نامې په قول په (۸۹۱ هـ) په هرات کې وو او په (۹۲۱ هـ) د کندهار په دیراوت کې وفات سو. (پټه خزانه)
[۲] پټه خزانه.
[۳] پټه خزانه.

﴿ ۸ ﴾

شېخ بستان بړېځ د (بستان الاولياء) ليکونکی

د دې مؤرخ او شاعر احوال محمد هوتک هسې کښلي دي : "شېخ محمد بستان په قوم بړېځ په ښوراوک کي يې کور وو، د ده پلار محمد اکرم د خدای ولي وُ او د ښوراوکه راغی د هلمند پر غاړه په يوه کوډله کي اوسېد، شېخ بستان په ځواني ولاړ هندوستان ته او هلته به ښار په ښار گرځېد، هغه وخت چي وطن ته راغی په (۹۹۸ هـ) يې د اولياء الله په بيان د بستان الاولياء کتاب وکيښ او زما پلار (داؤد خان) دغه کتاب په ښوراوک کي د حسن خان بړېځ په کور کي ليدلی وُ، چي په دې کي شېخ بستان د ډيرو پښتنو اولياوو حالونه او کرامتونه کښلي او ډېر ډېر اشعار يې هم رانقل کړي و له نورو شاعرانو او خپلو شعرو څخه ..."[1] د محمد هوتک له دغه بيانه تاسي په ښه ډول معلومولای سئ چي بستان الاولياء فقط د روحانيونو تاريخ نه وُ، بلکي دَ پښتنو د رجالو اشعار او احوال هم له بستان الاولياء څخه را نقل کوي [2] او دا خبره ښه زبادوي چي دغه کتاب د پښتو ادبي تاريخ هم و.

نعمت الله هروي چي د شېخ بستان معاصر دی، د ده شرح حال په مخزن کي ليکي چي ځيني جملې يې دا دي :

"آن احسن عبادالله شيخ بستان بړيځ در ابتدای جوانی از روه به هندوستان آمد، در قصبهٔ سمانه سکونت اختيار کرد، و خود را در لباس تجارت مخفی ميداشت. وباندک دست مايهٔ بيع و شکرا ميکرد ... و چشمان شريفش هر گز از اشک خشک نبود ... و اکثر اوقات اشعار پښتو را بصورت حزين دردناک که سنگ را بگريه آرد ميخواند ... کمترين محرر اين تاريخ در سفر در پاکه کرده بود، در خدمت ايشان رفيق بود شب و روز

[1] پټه خزانه ص ۲۸.

[2] پټه خزانه ص ۲۶.

tabton.com: The Digital Library

اکثرخوارق بنظر درامد ... چون معاودت نمود به احمد آباد گجرات رسيدند روزی بمن فرمودند که وقت من به آخر رسيده و بيماری اسهال عارض شد به تجهيز و تکفين خواهی پرداخت ... بعد بتاريخ (۱) شهر ربيع الثانی روز جمعه (۱۰۰۲ هـ) بعد از نماز ظهر به محبوب اصلی واصل شد ..."[1]

د نعمت الله دغه بيان چي د ده مشاهدات دي د شېخ بستان عرفاني او ادبي مقام رابښيي، نور احوال او اشعار يې هم خوشبختانه پټې خزانې راساتلي دي.

﴿ ۹ ﴾

علي محمد کندهاری د (حالنامې) ليکوال

دا سړی د ابوبکر کندهاري زوی او غالباً په قوم شينوار او د پير روښان د کورنۍ مخلص او خادم وُ، په خپله بايزيد روښان (۹۳۱ ـ ۹۸۰ ق حدود) خپل حال په پارسي ژبه په حالنامه کي تر (۹۸۰ ق) دمخه کښلی وُ، خو د (۱۰۵۰ ق) په شاوخوا کي علي محمد چي ځان د روښان د کورنۍ خدمتگار او مريد بولي، حالنامه يې نوې تحرير او بشپړه کړه او د روښان د کورنۍ د نورو رجالو احوال يې ور زيات کی. د هند د علي گړ په کتابخانه کي د حالنامې يوه خطي نسخه سته چي (۵۲۶) مخه ده او دا کتاب موږ ته د روښاني نهضت ارزښتمن معلومات راکوي.

﴿ ۱۰ ﴾

اخوند درويزه د (مخزن الاسلام او تذکرې) ليکونکی

مشهور عالم دی چي د زرم هجري کال په شاوخوا کي ژوندی وُ، د جيون بن جنتي له نسله او پلار يې گدائی د سعدي زوی نومېدی، دوی په خپله په کندز کي اوسېدل خو درويزه شرقي غرو ته راغی د ملک دولت

[1] قلمي مخزن افغاني ص ۲۵۰.

ملي زي خور يې وکړه او د پېښور په شاوخوا کي ميشته سو.[1] اخوند درويزه او کورنۍ يې په پښتو کي ډېر شهرت لري ده خپل کتاب مخزن الاسلام او په پارسو کتاب (تذکره الابرار والاشرار) کي د خپل عصر احوال وليکه، وروستنی کتاب په (۱۰۲۱ هـ) تمام سوی دی (ارشاد الطالبين) هم په فقه کي د ده دی، اخوند درويزه که څه هم ملا دی مؤرخ نه دی، خو د ده دوه کتابونه مخزن او تذکره داسي ډېر مضامين لري چي د پښتنو په تاريخ او ادب او د رجالو په احوال او تاريخ کي استفاده ځني کيږي، نو ځکه دی د مؤرخينو په ټولۍ کي هم ګڼلای سو.

اخوند درويزه (۹۴۰ _ ۱۰۲۸ هـ . ق) په پېښور کي مړ او هم هورې ښخ دی[2] د ده کورنۍ د پښتنو له مشهورو ادبي او علمي او روحاني کورنيو څخه ده، چي د پښتو د ادب په تاريخ کي د دوی مقام ښکاره دی. مخزن الاسلام لومړی پلا د اخوند دروزېزه ننګرهاري زوی اخوند کريمداد (۱۰۷۳ هـ . ق مړ) په (۱۰۲۴ هـ . ق) کال راټول کړی دی، د مخزن نوی چاپ پېښور (۱۹۶۹ م) او د تذکره الابرار چاپ (۱۳۰۹ ق)

﴿ ۱۱ ﴾

کامران خان سدوزی د (کليد کامراني) مؤلف

دا مشر هم د پټې خزانې په ذريعه د يوه مؤلف او مؤرخ په ډول پېژنو محمد هوتک د شيخ رضي لودي په احوال کي هسي ليکي چي : "کامران بن سدو خان په ښهر صفا کي په (۱۰۳۸ هـ) يو کتاب وکيښ چي کليد کامراني يې نوم ؤ په دې کتاب کامران له کتابه د شيخ احمد بن سعيد اللودي چي په (۶۸۶ هـ) يې کښلی او نوم يې اعلام الوذعي في اخباراللودي دی هسي نقل کا ... [3]"

[1] تذکره الابرار والاشرار ص ۳۱ _ ۱۰۵ _ ۱۰۷.
[2] تذکرهٔ علمای هند ص ۵۹.
[3] پټه خزانه ص ۳۰.

tabton.com: The Digital Library

کامران خان سدوزی د پښتنو له خورا نوموړو خلکو څخه دی او د دوی کورنۍ په کلو کلو پر کندهار حکمراني او پاچهي کړېده، د کامران خان پلار هغه معروف سدو خان دی چي د سدوزو د پاچهانو ټبر ټول د ده اولاد دی، د سدو پلار عمر خان ؤ، د عمر پلار معروف بن بهلول بن کانی بن بامی دی چي دغه خلک په کندهار کي ډېر مشهور وو د سدو پلار عمر د صفويانو په عصر کي د کندهار مرزبان او واکمن ؤ، په خپله سدو خان د (۹۶۵ هـ) په ذيحجه کي زوکړی او (۷۵) کاله ژوندی او د کندهار واکمن ؤ سدو پنځه زامن درلودل : خواجه خضر خان، مودودخان، زعفران خان، کامران خان، بهادر خان[1] لکه له پټې خزانې څخه چي ښکاره سوه، کامران خان عالم او مؤرخ او ليکوال واکمن ؤ، د سدو خان تر مرګ وروسته د ده مشر زوی خضرخان پر کندهار واکمن سو، او تر ده وروسته يې زوی چي خداداد سلطان نومېدی د اورنګزېب له درباره هم د کنډهار په حکمداري پېژندل سوی ؤ، د خضر خان بل زوی شېرخان نومېدی چي لوی احمدشاه بابا رحمه الله د ده له پښته دی.

کامران خان د شاه جهان مغولي پاچا معاصر ؤ (۱۰۳۷ _ ۱۰۷۶ هـ) او د هغه پاچا سره يې دوستانه روابط درلودل، په (۱۰۴۷ هـ) دی د شاه جهان له خوا رسماً د کندهار په حکمداري پېژندل سوی ؤ او په (۱۰۵۰ هـ) د ربيع الاول په درېيمه کامران خان او د ده ورور مودود (مغدود) خان ډهلي ته تللی ؤ.[2]

د کامران خان د مرګ تاريخ نه دی راته معلوم، خو د ده ورور مودود خان د (۱۰۵۳ هـ) په شوال له هغه مير يحيی سره جنګ وکړ چي د شاه جهان له خوا د کابل حاکم ؤ او په دغه جنګ کي ومړ.[3] د کامران خان کليد کامراني کتاب ما نه دی ليدلی او نه يې په کمه کتبخانه کي درک لرم. خو د محمد هوتک دغه کتاب په لاس کي ؤ او لکه دمخه چي هم وويل سوه د

[1] حيات افغاني ص ۱۱۸، خورشيد جهان ص ۱۸۱، تذکره الملوک.
[2] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۲ _ ۳۶ _ ۱۱۵.
[3] پادشاه نامه ج ۲ ص ۳۴۸.

ملتان د لودي کورنۍ تاریخ او هم د دوی پښتو اشعار یې له دغه کتابه رانقل کړي دي، چې د پښتو ژبې خورا پخواني ادبي آثار ګڼل کیږي. داسې ښکاري چې کلید کامراني هم د پښتنو سیاسي او د پښتو ژبې ادبي تاریخ و، او کامران خان په تاریخ پوه او عالم پښتون حکمدار و چې په خپل کتاب کې یې له اخبارالودي څخه هم مطالب نقل کړي وه.

﴿ ۱۲ ﴾

الله یار د (تحفهٔ صالح) لیکوال

تحفهٔ صالح هم د محمد هوتک له ماخذو څخه ده او دغه کتاب ملا الله یار الکوزي د خپل استاد او مرشد شیخ محمد صالح الکوزي په نامه کښلی او په هغه کې یې د خپل او نورو پښتنو مشاهیرو احوال او اشعار راوړي وو. شیخ محمد صالح د خپل عصر عالم او زاهد سړی و، چې د کندهار په جلدک کې یې عمر په تدریس او ارشاد تېراوه او دوی د شاه بېګ خان د کندهار د صوبدار معاصرین دي. [1] د تاریخ له مطالعې دا راته ښکاریږي چې شاه بېګ خان کابلی په (۱۰۰۳ هـ) د جلال الدین اکبر له خوا د کندهار حکمران او تر (۱۰۱۴ هـ) پورې هم هورې و [2] نو د الله یار د ژوندانه اوقات هم د (۱۰۰۰ هـ) حدود تخمین کولای سو. محمد هوتک په خپل کتاب کې له تحفهٔ صالح څخه یو د شیخ محمد صالح احوال او اشعار اقتباس کوي او بل ځای د علي سرور لودي احوال او اشعار هم څني را اخلي[3] له دغه اقتباسه ښکاري چې تحفهٔ صالح د پښتنو د رجالو او ادیبانو پر احوال او اشعارو مشتمل و، او الله یار د پښتو ژبې یو مؤرخ او تذکره لیکونکی مؤلف دی.

(۱) پټه خزانه ص ۴۸.
(۲) اکبر نامه، تزک جهانګیري، اقبال نامه، منتخب اللباب.
(۳) پټه خزانه ص ۴۸ _ ۵۰.

tabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۳ ﴾

محمد رسول هوتک د (بیاض) لیکونکی

دا سړی د پټې خزانې په تصریح د کندهار د کلات هوتک و، چې د ده یو بیاض د محمد هوتک څخه وو او په پټه خزانه کې یې هم درې ځایه څیني مهم مطالب له دغه بیاضه رانقل کړي دي او د محمد رسول لیکونه د پټې خزانې له مهمو ماخذو څخه دي د سلطان بهلول او خلیل خان نیازي اشعار محمد هوتک له دغه بیاضه را اخیستي او هم یې د رحمان بابا ﵀ سوانح او مهم حالونه او هم یې د خوشحال خان ﵀ اشعار او احوال له محمد رسول څخه اقتباس کړي دي.

د پټې خزانې له مقتبساتو ښکاریږي چې محمدرسول یو ډېر مدقق لیکوال و، او په خپل بیاض کې یې ډېر مهم حوادث او احوال او اشعار لیکلي وو، ځکه چې د رحمان بابا ﵀ سوانح په دغه ډول هیچا ته نه وه معلوم، خو د پټې خزانې په ذریعه د محمد رسول له بیاضه ډېر غنیمت مواد لاس ته راغلل.

﴿ ۱۴ ﴾

نعمت الله هروی د (مخزن افغاني) لیکوال

نعمت الله د خواجه حبیب الله زوی او د هرات له پښتنو څخه و، چې د پټې خزانې په قول اصلاً نورزی دی. دا سړی د (۱۰۰۰ هـ) په حدودو کې ژوندی و، او د جهانګیر د مشهور وزیر خان جهان لودي له نوکرانو څخه و، په (۱۰۱۸ هـ) چې خان جهان لودي دکن ته مقرر سو، نعمت الله هم ورسره و، او هیبت خان کاکړ هم د ده ملګری او د خان جهان له سرو څخه و. نعمت الله د پښتنو احوال او تاریخ د خان جهان په امر او د هیبت خان کاکړ په ملګري د ذیحجې په شلمه (۱۰۲۰ هـ) شروع کړ او خپل کتاب یې (تاریخ جهاني یا

abton.com: The Digital Library

مخزن الافغاني) وبأله.[1] مخزن افغاني په پارسو ليكل سوى او د پښتنو د تاريخ خورا مهم كتاب دى او د پښتنو احوال او علمي او روحاني رجال ډېر بيانوي، د كتاب قلمي نسخې سته او پروفيسور ډورن Dorn په (۱۸۳۶ ع) د دغه كتاب انگليسي ترجمه له لندنه خپره كړه.

لكه د شيخ بستان بړيځ په حال كي چي مو ولوستل نعمت الله د هغه مؤرخ معاصر دى او لكه چي پخپله يې كښلي دي كم وخت يې په درياب كي سفر كړى او په (۱۰۰۲ هـ) كال د گجرات په احمد آباد كي و.

خلاصه : نعمت الله د پښتنو يو خورا لوى مؤرخ دى او د مخزن افغاني په ليكنه كي ډېر تاريخي كتب كتلي دي چي دلته به زه هر يو ببل ببل دروښيم. دا كتاب په (۱۹۶۰ م) كال دوه ټوكه په ډهاكه كي چاپ سو.

«۱۵»

هيبت خان كاكړ د (مخزن افغاني) ليكمرستونكى

هيبت خان د سليم خان زوى له پښتنو فضلاوو څخه دى، چي د نعمت الله سره يو ځاى د جهان خان لودي په دربار كي وُ او ده د مخزن افغاني په ليكلو كي هم مرسته هم تشويق كړى دى. نعمت الله د مخزن په مقدمه كي دى (محبت اطوار او فضيلت شعار) بولي او وايي چي مخزن مي د ده په سعي او كوښښ ليكلى دى.

د مخزن افغاني د يوې قلمي نسخې په پاى كي د هيبت خان يوه پارسو قصيده د خان جهان لودي په مدح كي درج ده او داسي ښكاري چي دى عالم او اديب سړى وُ په دغه نسخه كي ده د خپل خاندان احوال هم مفصل كښلي دي او دا زياتوي چي دى له پښتنو اميرزاده گانو څخه وُ او پلرونه يې په هند كي د لويو مرتبو خاوندان وو.

دى ليكي چي زما پنځم نيكه ملك فيروز د سلطان بهلول لودي په عصر كي له پښتونخوا څخه راغى او د سلطان محمود شرقي په جگړو كي

[1] د قلمي مخزن افغاني مقدمه د پښتو ټولني د كتب خاني.

يې مېړانه ښكاره كړه او په هند كي يې ډېر جاگير وموند. وروسته ملك ملهى د سوريانو په وخت د پنځوسو زرو منصب درلود او د كور د ولايت حكمران وُ او ملك لقمان هم د سلطان سكندر لودي په اوقاتو كي لوړ مناصب درلودل. او دغه پښتانه په سامانه كي ميشته وو. د لقمان زوى ملك بستان او د بستان زوى ملك ښادي خان وُ، چي د هيبت خان نيكه او د سليم خان پلار دى.[1] دغه كورنى له ابتداء څخه تر آخره د پښتنو په پاچهى كي معتبره او مقتدره وه او دغه رجال ټول په جنگ او اداره كي مشهور دي.

«۱۶»

شيخ عباس سرواني د (تاريخ شېرشاهي) ليكوال

تاريخ شېرشاهي د شېرشاه سوري او د ده د كورنۍ په احوال كي شيخ عباس خان سرواني ليكلى دى، سرواني د پښتنو يو قوم دى. دا پښتون مؤرخ د سوري پاچهانو د كورنۍ احوال له ابتداء څخه د اسلامشاه تر مرگه مفصلاً ليكي. تاريخ شېرشاهي د نعمت الله په ماخذو كي هم دى چي د مخزن افغاني په مقدمه كي يې يادوي.

د دې كتاب قلمي نسخه له ما څخه سته خو د ابراهيم بټني تكملې هم لري، د تاريخ شېرشاهي متن دوې برخې دي : لومړۍ برخه په خپله شېرشاه او دوهمه برخه د ده د زوى اسلامشاه مفصل احوال دي. ژبه يې پارسو ده او موثق تاريخ دى چي عباس سرواني غالباً خپل مشاهدات كښلي او د دغو دوو تنو پښتنو پاچهانو حال او د سلطنت حوادث يې مفصل ليكلي دي.[2] شيخ عباس فاضل او عالم او سترگه ور مؤرخ ښكاري او د ده كتاب هم د سوري كورنۍ د تاريخ لپاره ډېر غنيمت دى، موجوده نسخه په كندهار كي د نورو كتابو سره يو ځاى په (۱۱۱۳ هـ) ليكلې سوې ده. د مؤلف احوال

[1] د مخزن افغاني قلمي خاتمه ص ۳۷۷.

[2] د تاريخ شېرشاه قلمي نسخه.

abton.com: The Digital Library

يې اوس نه دی را معلوم او د کتاب د نورو نسخو درک هم نه لرم. شېخ اما الدين په تاريخ افغاني کي ليکي چي دغه کتاب هم زما ماخذ دی[۱] د شېرشاهي تاريخ فارسي متن وروسته په هند کي چاپ سوی ؤ او يوه پښتو ترجمه يې په (۱۳۵۴ ش) کال په کابل کي چاپ سوه له دې ترجمې څخه ښکاري چي عباس د شېخ علي سرواني زوی ؤ، او د ده نيکه بايزيد د شېرشاه په وخت کي د ده حضور ته له روهه هند ته راغلی ؤ او دغه کتاب د اکبر پادشاه په امر عباس ليکلی دی.

﴿ ۱۷ ﴾

مولانا محمود د (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکوال

محمود د ابراهيم کالواني زوی يو مؤرخ دی چي د (۹۰۰ هـ) په شاوخوا کي ژوندی ؤ. ده د سلطان ابراهيم لودي په نامه (تاريخ ابراهيم شاهي) ليکلی او د هغه پښتون پاچا او د لودي کورنۍ احوال يې پکښې راوړي دي. دا کتاب هم د نعمت الله په ماخذو کي دی او د مخزن افغاني په ليکنه کي استفاده څني کوي.[۲] او شېخ امام الدين هم په تاريخ افغاني کي دغه کتاب خپل ماخذ بولي، د خواجه نظام الدين احمد د طبقات اکبري په ماخذو کي هم شامل دی.

﴿ ۱۸ ﴾

احمد خان د (مجمع التواريخ) ليکوال

دا تاريخ هم د مخزن له ماخذو څخه دی، او د نعمت الله په لاس کي ؤ او داسي يې ستايي : "و معدن اخبار احمدی که فصاحت شعاز و بلاغت دثار احمد خان بن بهيگخان کنبوله در سنۀ يکهزار و بيست تصنيف نمود و

(۱) د تاريخ افغاني قلمي مقدمه.

(۲) د مخزن مقدمه په يوه قلمي نسخه کي.

مجمع التواريخ نام نهاده و الحق که تواريخ باين خوبی بنظر در نيامده است ...[۱] نعمت الله وايي چي : دغه تاريخ د پښتنو احوال لري او ما اقتباس څني کړی دی اما اوس د دغه کتاب کمه قلمي نسخه نه ده معلومه، خو د نعمت الله له قوله يې پېژنو او داسي معلومېږي چي "معدن اخبار احمدی" هم نومېږ.

﴿ ۱۹ ﴾

ملا مست زمند د (سلوک الغزاة) ليکوال

ملا مست زمند د (۱۰۴۰ هـ) په حدودو کي په يوسفزو کي اوسېد، او روحاني او عالم سړی ؤ، دی د اخوند چالاک نومي روحاني پير ؤ او په خپل عصر کې ډېر روحاني نفوذ وموند اخوند چالاک د اباسين په لتو کي د مغولو پر خلاف ډېر ملي حرکات وکړل او ملامست هم په دغو جګړو کي لاس درلود.[۲]

ملا مست د پښتو ژبي ليکوال دی او يو کتاب يې د (سلوک الغزاه) په نامه کښلی دی چي قلمي منحصر بفرد نسخه يې په پښتو ټولنه کي سته په دې کتاب کي ده د خپل عصر تاريخي احوال ليکلي او مشاهير او د پښتو مشران يې ښوولي دي د ډېرو جګړو بيان يې کړی او د خپل عصر هغه احوال يې کښلي دي چي په نورو تاريخو کي نه سو موندلای.

ملا مست عالم، اديب سړی دی په فقه، تفسير، عقايد، اخلاق کي ښه معلومات لري او د پښتو ژبي له پخو ليکوالو څخه ګڼل کيږي، که څه هم د ده کتاب يوازي تاريخ نه دی خو بيا هم ډېر تاريخي حوادث څني څرګنديږي او دی د مؤرخينو له ډلي څخه نه سو ايستلای. د مست زمند قبر تر اوسه د ننګرهار د شينوارو په غرو کي مشهور دی او خلک يې پېژني. د ملا مست په کتاب کي د سلطان محمود ګډون پښتانه قايد په خصوص کي

(۱) احمد خان بن بيل خان کنبو.

(۲) د سلوک الغزاه قلمي نسخه. دغه نسخه اوس په ملي ارشيف کي خوندي ده.

etabton.com: The Digital Library

هم ښه معلومات لاس ته راځي او د اخوند چالاک جهادونه بیانوي. له (سلوک الغزاه) څخه د اوسني عصر پر ذوق او تاریخي تدقیق برابر لاندنی ښېګڼې اخیستلای سو :

۱. د هغه عصر د پښتنو ځیني مشران او خوانین راښیي.
۲. د هغه عصر د پښتنو اوضاع په مشرقي خوا او پېښور کي ښکاره کوي.
۳. ابنیه او اماکن او د کلیو او مشهورو ځایو نومونه راښکاره کوي.
۴. هغه حوادث او وقایع چي د مست په عصر کي تېر سوي دي لږ لږ او څه څه بیانوي.
۵. د هغه عصر عمومي د پښتنو روح او اخلاق او عواطف ځني ښکاره کېږي.

په اصل کي کتاب تر دیني احساس لاندي لیکل سوی دی، اکثري برخي یې هم دیني او اخلاقي او وعظي دي خو ځای ځای د قوم د تخضیض لپاره تبلیغ کړی نو د غازیانو نومونه اخلي، وقایع هم لیکي، مشران او قایدین هم یادوي، د ځایو نومونه هم څرګندوي، د عصر عمومي اخلاقي رجحان هم ځني ښکارېږي. موجوده نسخه ډېره ناقصه او بې پایه او له منځه هم پرې پرې او ډېره پرېشانه ده، ډېر مطالب مبهم او ناڅرګنده پکښي پاتېږي او داسي ښکاري چي بله نسخه دې هم نه وي، د دې ټولو نواقصو سره هم ډېره غنیمت او قیمتي ده او بې له تاریخي بها ادبي پلو هم لري چي پر هغه بحث کول دلته نه ښایي.

﴿ ۲۰ ﴾

شیخ رزق الله مشتاقي دهلوي د (واقعات مشتاقي) لیکوال

دا مؤرخ غالباً د ډهلي اوسېدونکی او د وفات کال یې (۹۸۹ هـ ۱۵۸۱م) دی نعمت الله هروي په مخزن کي دغه کتاب خپل ماخذ ګڼي او په مقدمه کي داسي وایي چي : مشتاقي د هند د پښتنو پاچهانو احوال په خپل

تاریخ کي کښیلي دي[1] مګر نعمت الله د دې کتاب نوم نه ښیي. تر نعمت الله هروي وروسته شیخ امام الدین متی زی هم د خپل کتاب تاریخ افغاني په مقدمه کي د مشتاقي تاریخ خپل ماخذ ګڼي، مګر د کتاب د نامه تصریح نه کوي[2]. خو دوني ښکارېږي چي دغه مؤرخ وروستنیو پښتنو تاریخ لیکونکو ته معلوم نه وو، خواجه نظام الدین احمد بخشي د محمد مقیم الهروي زوی چي خپل کتاب "طبقات اکبري" یې په (۱۰۰۱ هـ) کښلی دی په خپلو ماخذو کي "واقعات مشتاقي" هم یادوي[3] او له دغه تاریخه د مشتاقي د کتاب نوم پیدا کولای سو، د مؤرخینو له احوالو او اقوالو څخه داسي ښکارېږي چي مولانا مشتاقي ښه مؤرخ وو، ځکه ثقه مؤرخینو د ده کتاب په خپلو ماخذو کي راوړی او ګڼلی دی، مخصوصاً نظام الدین احمد هروي چي د اکبر پاچا د دربار سړی او هم غټ لیکوال او مؤرخ دی. د واقعات مشتاقي یوه خطي نسخه په برټش موزیم کي سته نمبر ۱۹۲۹.

﴿ ۲۱ ﴾

ابراهیم بېټني د (تاریخ شېرشاهي) بشپړوونکی

دمخه وویل سوه چي تاریخ شېرشاهي شیخ عباس سرواني کښلی دی. تر (۱۰۲۰ هـ) وروسته چي نعمت الله خپل مخزن وکیښ ابراهیم چي په ختـه بېټني وُ راولاړ سو او مخزن افغاني او تاریخ نظامي (هغه طبقات اکبري چي نظام الدین احمد هروی کښلی و) او نور کتب یې وکتل او غالباً یې ځیني حوادث په خپله هم ولیدل نو یې د شیخ عباس سرواني تاریخ شېرشاهي تکمیل کړ. لکه دمخه چي مي وویل : زما څخه د تاریخ شېرشاهي یوه قلمي نسخه سته، چي په (۱۱۱۳ هـ) په کندهار کي کښل سوې ده، دا نسخه د ابراهیم بېټني تکملې هم لري او دی په خپله د کتاب په پای کي هسي کاږي:

[1] د مخزن افغاني مقدمه.
[2] د تاریخ افغاني مقدمه.
[3] طبقات اکبري ج ۱۰ _ ص ۴.

etabton.com: The Digital Library

"مصنف اصل این تاریخ شیرشاهی عباس خان سروانی است. چون بعضی مقدمه چنانچه احوال بازیها درو وقایع کرنیان و مذاکرهٔ نوحانیان و بعضی معرکه ها داخل در این تاریخ نبوده بنا بران نواقص می نمود. دراینولا احقر العباد ابراهیم بیتهنی انرا از تاریخ نظامی که او نیز احوال شیرشاهی و اسلام شاه نوشته است و بعضی مقدمه از کتاب مخزن افغانی که آن نیز از تصنیف نعمت الله سامانی است انتخاب نموده داخل این تاریخ کرده باتمام رسانید ... "[1].

په دې ډول ابراهیم پر تاریخ شیرشاهي تکمله او اضافات لیکلي دي او هغه کتاب یې بشپړ کړی دی. داسي ښکاري چي د شېرشاه او اسلام شاه احوال په خپله عباس کښلي وو ابراهیم پر هغه تاریخ دا لاندیني وقایع اضافه کړه :

١. د عدلي او بازبهادر د پاچهۍ احوال او د کرانیانو او نوحانیو د تسلط وقایع.

٢. په مالوه کي د بازبهادر سلطنت چي دا پاچا هم د سور له قبیلې څخه دی او ابراهیم یې شرح حال مفصل کښلی دی د کرانیو احوال په دې فصل کې د تاج خان او عماد خان او نورو پښتنو امراوو احوال د جهانګیر تر عصره راغلي دي. د ابراهیم دغه تکملې د پښتنو د ګمنانو پاچهانو په احوال کي زموږ سره ډېر کومک کوي او ډېر هغه رجال راښیي چي په هغو کي وختو کي یې سلطنت کړی دی.

څکه چي ابراهیم د خپل تاریخ په پای کي جهانګیر ستایي او وایي چي په دغه عصر کي دی په هند کي ژوندی او اوسېدونکی و نو موږ دا ویلای سو چي ابراهیم د جهانګیر معاصر دی او د ده د ژوندانه دوره هم تر (۱۰۰۰ هـ) وروسته شروع کیږي. د ابراهیم له لیکه ښکاري چي دی ښه لیکوال او پلټونکی مؤرخ دی، د تاریخ کتب یې ډېر کتلي او استفاده یې څني کړې ده.

(1) د تاریخ شېرشاهي د قلمي تکملې خاتمه.

﴿ ۲۲ ﴾

غلام حسین سلیم د (ریاض السلاطین) لیکوال

په دې نامه سلیم د بنګال د پاچهانو یو تاریخ کښلی دی چي په هغه کي د ډېرو پښتنو پاچهانو ذکر او احوال هم راغلي دي. دغه مؤرخ هم لکه ابراهیم غوندي د پښتنو د څینو نومورکو رجالو او پاچهانو نومونه او احوال راښکاره کوي چي دوی په بنګال کي حکمراني کړې او د هند په تاریخ کي د نامه خاوندان او مشهور دي. غلام حسین د هند د زید پور و او سلیم د ده تخلص دی، کتاب یې په پارسي د مستر جارج باډلي په نامه په (۱۲۰۰ هـ) کښلی دی. یوه مقدمه او څلور روضې لري د بنګال جغرافیا او د ښارو بیان مفصل د کتاب په سر کي لیکي، کتاب یې له هره پلوه مفید او د پښتنو پاچهانو او نومورکو حکمدارانو د احوال لپاره ډېر غنیمت دی، او څني داسي مباحث لري چي هغه په نورو تاریخو کي لږ موندل کیږي.

دا کتاب په (۱۸۹۰ ع) د بنګال د ایشیایي جرګې له خوا د (عبدالحق عابد) په تصحیح چاپ سوی هم دی، مګر له دې جهته دلته ذکر سو چي زموږ د هیواد خلکو ته دغه معلوم نه و او نه په موږ کي شهرت لري.

﴿ ۲۳ ﴾

شېخ ملي د (دفتر) لیکوال

دا سړی د پښتنو یو معروف قاید او لیکوال او مؤرخ دی چي شهرت یې په شېخ ملي سره کړی و. د مؤرخینو په قول د ده د پلار پیرکی وه، اخوند درویزه او افضل خان ختک او نور مؤرخین او هم د خلکو عنعنه دا وایي چي د شېخ ملي نیکونه د کندهار په ارغسان کي اوسېدل او له هغه ځایه دوی د ننګرهار او پېښور لتو ته راغلي دي[1]. هغه پښتانه تر اوسه هم وایي : چي

(1) تاریخ مرصع، تذکره الابرار، حیات.

abton.com: The Digital Library

موږ له غوري مرغې څخه راغلي يو "مرغه" خو هم لوی ځای وُ چې اوس يې يوه برخه په ارغسان او بله په کدني اړه لري گويا "مرغه" د کوچک دغره شاوخوا ته رېوبه رسېده.

دغه لبنه مؤرخين د ميرزا الغ بيگ په عصر کې گڼي (۸۱۲ ـ ۸۵۳ هـ) مگر داسي ښکاري چې له قديمه د پښتنو دغه تگ راتگ شروع وُ، او ښايي چې دغه هم وروستني لبنه او يون وي. ځکه محمد هوتک کښلي دي چې: د کند او زمند اولادو دمخه په لبنه پيل کړی وُ [۱] زما مقصد دلته دا نه دی چې د شيخ ملي شرح مفصل وليکم خو دلته د يو مؤرخ په حيث د ده پېژندنه مقصد ده چې شيخ ملي د پښتنو احوال او د خپل عصر وقايع او د دوی د راتگ حوادث او د مځکو وېش په يوه کتاب کې وکښل چې د دغه کتاب نوم (د شيخ ملي دفتر) وُ، خوشحال خان دا کتاب داسي راښيي:

په سوات کې دي دوه څيزه که جلي دي که خفي
مخزن د دروېزه دی يا دفتر د شيخ ملي

معلومه ده چې د خوشحال خان تر عصره هم دغه کتاب په سوات کې شهرت درلود او د مخزن سره يې په شهرت کې سيالي کوله خو پټ (خفي) وُ.

د ناروې مشهور مستشرق مارگن ستېرن وايي چې: راورټي (مشهور انگليسي مستشرق) کښلي دي چې شيخ ملي خپل دفتر په (۱۴۱۷ ع ـ ۸۲۰ هـ) وکيښ او دا کتاب ما موندلی دی د پښتو ژبې يو خورا قديم ليک دی[۲] راورټي په پښتو کې يو مدقق سړی دی، دغه نقل هم له ده څخه بالواسطه رارسېدلی دی. محمد عبدالسلام هم د شيخ ملي د دفتر په خصوص کې شرحه ليکلي او داسي ښکاري چې ده هم له راورټي څخه استفاده کړېده.[۳]

په هر صورت د شيخ ملي د دفتر نسخه اوس ماته معلومه نه ده چې سته که نسته؟ خو دوني ويلای سو چې تقريباً سل کاله دمخه دغه نسخه له

---

(۱) پټه خزانه ص ۲۱ قلمي.

(۲) د هند د زړو آثارو مجله ۱۹۳۹ ع.

(۳) نسب افاغنه ص ۱۱۳.

راورټي څخه وه او په پښتو ژبه يو د پښتنو تاريخ وُ، چې د يوسفزو د هجرت حال يې پکښې کښلی او د دوی د مځکو وېشونه يې هم پکښې کړي وه، اخوند دروېزه وايي چې تر دغه وخته د شيخ ملي وېش معتبر دی او تر اوسه څوک څه نه سي پکښې کولای [۱] او يوسفزي تر اوسه هم ارثي جايداد ته د (شيخ دفتر) وايي.

خلاصه:

شيخ ملي د پښتو يو ليکوال مشر او يو تاريخي سړی وُ چې مدفن يې په اشنغر کې دی، او د مرگ تاريخ يې تر اوسه ماته نه دی معلوم خو د ژوندانه وخت يې د (۸۰۰ هـ) شاوخوا دی. (وگورئ: زما تاريخ ادبيات پښتو دوهم ټوک دکابل چاپ.)

﴿ ۲۴ ﴾

گجو خان رانيزی د پښتنو د تاريخ ليکوال

مارگن ستيرن مستشرق ليکي چې راورټي د پښتو ډکشنري په مقدمه کي کښلي دي چې له ده څخه د خان گجو رانيي زي يو پښتو تاريخ سته چي په هغه کې د پښتنو تاريخي حوادث او وقايع ليکلي دي.

د دې تاريخي کتاب د ليکني وخت راورټي (۱۴۹۴ م ـ ۹۰۰ هـ) ښوولی دی [۲] خو داسي ښکاري چې خان گجو خان د شيخ ملي تر عصر وروسته د پښتنو مشر وُ تر اوسه د دې کتاب په خصوص کې نور څه معلومات له ما څخه نسته خو دوني ويلای سو چې په سوات او اطرافو کي له يوسفزو څخه يو قوم تر اوسه رانيزي پراته دي. د حيات خان په قول تر اوسه له دغو يوسفزو څخه درې کورنۍ مشهوري دي چې يوه يې له دغو درو څخه ازي خېل دي چې ازي د علي زوی او علي بن رانی بن اکو بن يوسف دی. د ازي خيلو دغه مشهوره کورنۍ (کاجوکور) بولي چې پخوا د دوی

---

(۱) تذکره الابرار.

(۲) د هند د زړو آثارو مجله ص ۵۶۶ ج ۱۱.

نفوذ او اقتدار خورا ارت وُ مګر اوس په پاسني سوات کي شپږ زره کوره په دوی اړه لري چي د (۱۲۸۰ هـ) په شاوخوا کي د دغي کورنۍ مشر صحبت خان نومېدی، بل ځای حیات خان وایي چي خان کجو د شېرشاه معاصر وُ(۱) چي دغه خبره هم صحیح ښکاريږي نو دغه مشهور کاجو یا کجو خان د پښتنو یو خورا نومیالی مشر وُ چي لکه شېخ ملي د علم څښتن هم وُ او د ده یو تاریخي کتاب راورټي لیدلی او موندلی وُ چي اوس متاسفانه ورک دی او ښایي چي د برطانیا په موزیمو کي پیدا سي ځکه چي د راورټي ټول کړي کتابونه تر ده وروسته نه دي ضایع سوي او اکثر د لندن په موزه خانو کي خوندي دي.

﴿ ۲۵ ﴾

خوشحال خان خټک د (بیاض) لیکوال

مرحوم خوشحال خان د پښتنو هغه نوموړی او علامه سردار او مشر شاعر دی چي ښايي داسي پښتون به نه وي چي دی نه پېژني. دا مرحوم د پښتو پلار او د پښتنو یګانه ملي ادیب او هم نوموړی لیکوال دی، مګر دا مشهور او معروف مشر تر اوسه د مؤرخ په ډول لږ پېژندل سوی دی.

خوشحال خان د پښتنو مؤرخ هم ګڼل کېږي، ده خپل تاریخي مطالب او د پښتنو د تاریخ مهم وقایع په خپل یوه کتاب کي کښلي وو، افضل خان خټک په تاریخ مرصع کي ډېر مقاصد له دغه کتابه رانقل کوي او وايي چي خان علیین مکان په خپل (بیاض) کي هسي کښلي دي.(۲)

راورټي مستشرق هم هسي لیکي چي خوشحال (تاریخ افغان) لیکلی دی چي اوس ډېر نایاب دی(۳) نه پوهېږم چي راورټي هم هغه بیاض چي افضل خان یې رابښيي یادوي که یې مقصد یو بل مستقل کتاب دی. په هر

(۱) حیات افغاني ص ۱۷۴ _ ۱۹۰.

(۲) تاریخ مرصع.

(۳) د پښتو ګرامر مقدمه.

tabton.com: The Digital Library

صورت خوشحال خان د پښتنو مؤرخ دی تاریخ افغان یا بیاض د ده تاریخي کتاب وُ.

﴿ ۲۶ ﴾

حافظ رحمت خان د (خلاصة الانساب) لیکوال

نواب حافظ رحمت خان د شاه عالم خان زوی د محمود خان لمسی د شهاب الدین کوټا بابا کړوسی دی چي اصلاً د کندهار د ښوراوک بړېڅان دي، شیخ شهاب الدین روحاني سړی وُ او د پېښور د یوسفزو مرشد وُ چي تر اوسه یې مزار د سرحدي صوبې په هزاره کي دی. تر ده وروسته یې کورنۍ مشهوره سوه او په بدایون او بریلي کي د پښتنو مشرتوب کاوه او د علیحضرت احمد شاه بابا رحمه الله په عصر کي د دې کورنۍ مشهور مشر حافظ رحمت خان وُ، دی عالم فاضل لیکوال او شاعر سړی وُ او په روهیل کهنډ کي حکمراني درلوده. حافظ رحمت خان د مشهور نواب علي محمد خان افغان ملګری وُ او دواړه علمي او ادبي خلک وه چي علم یې ښه روزلی، مګر علي محمد په دغه وخت په (۱۱۶۲ هـ) وفات او هغه وخت چي اعلیحضرت احمدشاه بابا رحمه الله هند ته ولاړ نو حافظ رحمت خان هر وار له ده سره ښه ښه کومکونه وکړه او د احمدشاه بابا رحمه الله رشتین ملګری او مرستی وُ، د پاني پت په جګړه کي هم دې نوموړي پښتون د خپل ملګري احمدشاه بابا رحمه الله سره ټینګه ملګري وکړه او په (۱۱۸۸ هـ) کال په یوه جنګ کي شهید او په بریلي کي ښخ سو.(۱)

حافظ رحمت خان عالم، ادیب، لیکوال، متدیّن او شاعر او مؤرخ سړی وُ ده یوه مفصله کتب خانه هم درلوده چي دکتور اسپرینګر مشهور مستشرق د هغو کتابو فهرست په (۱۸۵۴ ع) یو جلد نشر کړ او دی وایي چي دا کتابونه څلوېښت صندوقه او اکثر هم پښتو وه لویه برخه یې په

(۱) د حیات حافظ رحمت خان په نامه یو مفصل کتاب سید الطاف علي بی ای لیکلی او په هند کي په ۱۹۳۳ ع چاپ سوی دی. دا کتاب ډېر مفصل او مستند دی دغه مطالب څني اقتباس سول.

ketabton.com: The Digital Library

(۱۸۵۷ ع) د لکهنو په فساد کي برباد سوه.[1] حافظ رحمت خان د پښتو او پارسو د شعر دېوان هم درلود، ډار مستېر وايي چي ددغه دېوان وجود ماته د هند پښتنو په تینګه ووایه او جان استریچي لیکي چي ماته له هنده څني پارسو غزلي راورسېدې چي هغه د حافظ رحمت خان وې، علاوه پر دغه ډار مستېر وايي چي ماته په رامپور کي یوه پښتانه د پښتو اشعارو یوه مجموعه راکړه چي د حافظ رحمت خان او نورو پښتنو سردارانو اشعار پکښې وه او دغه مجموعه اوس د برټش موزیم په شرقي آثارو کي ساتلې ده، یو د حافظ رحمت خان شعر په دغه مجموعه کي د حاکمو طبقو غندنه وه[2] حافظ رحمت خان د پښتنو په تاریخ کي یو کتاب کښلی دی چي خلاصه الانساب نومیږي او د لندن په برټش موزیم او په هند کي نسخې سته.[3] د دغه کتاب یوه نسخه په پښتو ټولنه کي هم سته او تر لمبر (۱۲۳۴) لاندي خوندي ده.

مؤلف د دې کتاب په لیکنه کي د اخوند درویزه تذکره الابرار او مخزن افغاني خانجهاني، او تاریخ شېرشاهي او نورو کتابو ته حواله کوي. د اعلیحضرت احمد شاه بابا رحمه‌الله درې سفره هند ته یادوي او په ښه نامه یې ستایي. کله کله د خوشحال خان په بیتو هم استناد کوي. کتاب له لومړي مخه تر (۷) حمد و نعت دی، وروسته د خپل نیکه شیخ کوټا بابا تګ هند ته بیانوي او د سړبنو برېڅو انساب ښیي له (۳۴) مخه دوهم فصل او د بېټني د اولاد بیان شروع کیږي په (۳۶) مخ کي درېیم فصل او د غرغښت بیان دی نور کتاب تر (۵۶) مخه اخلاقي مضامین او د تسنن په ملتیا خبري اتري دي. دی وايي: چي دغه کتاب ما له دې جهته ولیکی، چي د هند پښتانه خپل اصلیت هېر نه کړي او د خپلو اجدادو په حال خبر وي.[4] د کتاب ژبه پارسو ده په عربي جملو او خبرو هم ډېر مشحون دی. راورټي مستشرق د پښتو ګرامر په مقدمه کي دغه کتاب نواب الله یار خان ته منسوبوي چي د حافظ الملک زوی دی مګر دا خبره د دې مستشرق غلطي ده او نه ښايي چي موږ په خطاوزو. د خلاصخ الانساب تالیف د ختم تاریخ رجب ۱۱۸۴ ق کال دی چي د حافظ رحمت خان تر شهادت ۱۱۸۸ ق څلور کاله دمخه تالیف سوی ؤ چي په (۱۹۷۳ م) کال

[1] د روهیلو جنګ د جان استریچي.
[2] د جان استریچي د روهیلو جنګ.
[3] حیات حافظ ص ۲۹۸.
[4] له قلمي خلاصه الانساب لنډونه.

پښتو اکاډیمی د ښاغلي روښن خان یوسفزي په همت په (۱۶۳) مخه کي د پښتو ترجمې سره چاپ کی.

﴿۲۷﴾

نواب مستجاب خان بړېځ د (ګلستان رحمت) لیکوال

د پښتنو برېڅو پاچهانو علمي او نوموړي کورنۍ څخه د حافظ رحمت خان زوی دی چي د خپل پلار د شهادت پر وخت د (۱۳) کالو ؤ په دوشنبې (۲) د شوال (۱۲۴۸ هـ) په بریلي کي وفات او په هغه باغ کي ښخ دی چي دده په نامه یادیږي.

مستجاب خان د خپل پلار په ډول ډېر عالم او متقي مشر ؤ په عربي، پارسو او پښتو کي ماهر لیکوال او هم د خپل عصر ښه مؤرخ دی. د ده له تاریخي آثارو څخه (ګلستان رحمت) دی چي د خپل پلار د ژوندانه احوال او د هند د پښتنو معاصر تاریخ دی. دا کتاب په پارسي ژبه په خورا صحت او روانه ژبه او ښه انشاء کښل سوی او مؤلف خپل مشاهدات او ډېر تارخي وقایع په خورا دقت او تحقیق پکښې لیکلي دي، او قلمي نسخه یې د هند په کتب خانو کي سته.

مستجاب خان اووه زامن درلوده، یو لمسی یې محمد عبدالرزاق خان هم د ډېرو تالیفو خاوند دی او د شعر دېوان هم لري.[1]

﴿۲۸﴾

سعادت یارخان بړېځ د (ګل رحمت) لیکوال

دی د حافظ محمدیار خان زوی او د حافظ رحمت خان لمسی او له هغي علمي کورنۍ څخه یو روڼ ستوری دی چي د (۱۲۴۹ هـ) په حدودو کي یې یو کتاب (ګل رحمت) په پارسي وکیښ، د ده شعري تخلص (صاحب) دی

[1] حیات حافظ رحمت خان ص ۳۴۹.

abton.com: The Digital Library

او په خپل کتاب کې يې د برېڅو د کورنۍ احوال او هغه حوادث کښلي دي چې د ده په عصر کې پښتنو ته ورپېښ سول.

دی د خپل عمر په پای کې د بيت الله د زيارت لپاره ولاړ، پر لاري د هند په بروده کې وفات او هم هورې ښخ سو د دې علمي او ادبي کورنۍ مشهور رکن دی. (1)

﴿ ۲۹ ﴾

نياز احمد (هوش) د (تاريخ روهيل کهند) ليکوال

د نياز محمد زوی او د حافظ يارمحمد خان لمسی او د حافظ رحمت خان کړوسی او له دغه علمي خاندانه څخه معروف موزخ او ليکوال دی چې (هوش) تخلص لري او د ډيرو مولفاتو خاوند دی، مثلاً کليات هوش، ترانهٔ هوش، حديقهٔ نعت او نور ... په اردو ډېر اشعار لري او د روهيل کهند تاريخ يې هم په اردو کښلی دی چې دغه کتاب هم د هند د پښتنو تاريخ ګڼل کيږي د (۱۲۵۰ هـ) په حدودو کې ژوندی وُ عمر يې په سياحت تېراوه او د هند په علمي او ادبي جرګو کې شريک وُ. (2)

﴿ ۳۰ ﴾

محمد سلېمان خان "اسد" د (تاريخ افغانستان) ليکوال

محمد سلېمان خان بن محمد موسی خان بن نواب محبت خان بن حافظ رحمت خان متخلص په "اسد" هم د دغې علمي کورنۍ يو ستوری دی چې شاعر هم اديب هم ليکوال هم وُ. د پښتنو تاريخ يې په اردو کښلی دی چې مشهور په (نقش سليماني) يا (تاريخ افغانستان) دی. (3)

(1) حيات حافظ ص ۳۲۱.
(2) حيات حافظ ص ۳۲۶.
(3) حيات حافظ ص ۳۱۹.

﴿ ۳۱ ﴾

نواب محبت خان د (رياض المحبة) ليکوال

نواب محبت خان د حافظ رحمت خان زوی وُ چې د خپل پلار د شهادت پر وخت (۲۴) کلن او ددې کورنۍ يو نوموړی پښتون سردار او امير دی. دی لکه خپل پلار د علم خاوند او په عربي او پارسو او اردو او پښتو کې شاعر او ليکوال وُ خو متاسفانه د ده اشعار د (۱۸۵۷ م) په اړ و دوړ کې تلف سوه په سنسکريت کې يې هم ډېر مهارت درلود. د ده ځني اردو او پارسي او عربي اشعار تر اوسه محفوظ دي. ده پارسو مثنوی د (اسرار محبت) په نامه کښلې او يوه د پارسو ژبې قاعده او صرف او نحو يې ليکلې چې (امدنامه) نوميږي محبت خان په ۱۳ د صفر (۱۲۲۴ هـ) په لکهنو کې وفات او د وزير باغ سره کشور کنج ته نژدې ښخ سو. د ده له پارسو اشعارو څخه دغه دي چې استادي يې ځني ښکاري (1):

گر کشش من اثری داشتی — يار بسويم گذری داشتی
آنکه جهان را به نگه زنده کرد — کاش به ما هم نظری داشتی
زيستمی بی تو اگر مثل تو : — ما در گيتی پسری داشتی
دانهٔ مهر ار بدلش سرزدی — نخل اميدم ثمری داشتی
گر رخت از پرده برون آمد — شام "محبت" سحری داشتی

دا بيت هم د ده دی:

زسرگذشت "محبت" از هر که پرسيدم
به عارض اشک پياپی چکيد و هيچ نگفت

محبت خان ډېر فنان او سليم الطبع سړی وُ په موسيقي کې يې هم ښه معلومات درلودل داسي ښکلی وُ چې خلک به ورته اريان وو، غلام حسن

(1) حيات حافظ ص ۳۱۳.

ketabton.com: The Digital Library

مؤرخ چې د ده معاصر دی داسې ليکلي دي : "ما په خپله د حافظ رحمت خان کورنۍ په لکهنو کې وليدله، محبت خان په صورت او سيرت د سرداري وړ دی، خو افسوس چې سفله پروري زمانې دوی اوس په بلا کښې ايستلي دي.[1]"

خلاصه : محبت خان د دې کورنۍ نوموړی سردار و چې د مغولي وروستني پاچا جهاندارشاه له خوا يې د (نواب ظفر الدوله باز جنگ) لقب درلود. نواب محبت خان يو خورا مهم کتاب په پښتو کښلی دی چې نوم يې د (رياض المحبه) دی، دا کتاب راورټي ليدلی او داسې يې په موږ پېژني چې : "د سرجارج بارلو په خواهښت په (۶ ـ ۱۸۰۵ ع ـ ۱۲۲۰ هـ) کښلی سوی او (۷۰۰) پاڼې دی چې کوچنۍ صفحې لري د پښتو مهم لغت دي او د افعالو گردانونه لري."[2] د راورټي له دغه بيانه ښکاري چې رياض المحبت د پښتو يو لغوي او گرامري کتاب دی مگر يو ځای په خپله راورټي [3] ځنې مهم تاريخي مطالب له دغه کتابه رانقل کوي، او داسې معلومېږي چې په دغه کتاب کې محبت خان د پښتنو تاريخ هم کښلی و، دغه برخه چې راورټي د دغه کتاب له پښتو مضمونه په انگريزي ترجمه کړې ده، د پښتنو احوال دي د سلطان محمود او غزنويانو په دوره کې او د دې خبري علل يې بيان کړي دي چې په هند کې ولې پښتانه (روهيله) بولي. د حيات حافظ رحمت خان ليکوال چې د دې زمانې پوه سړی دی او په خپل کتاب کې يې د دغه خاندان ټول احوال مفصل کښلي دي فقط دونې وايي : "چې محبت خان يو خورا مفصل قاموس هم کښلی و"[4] مگر نوم يې ښايي چې نه و ور معلوم.[5]

---

[1] سير المتاء خرين.

[2] د پښتو گرامر مقدمه.

[3] د پښتو گرامر مقدمه ص ۱۸ ـ ۱۹.

[4] حيات حافظ ص ۳۱۳.

[5] له دې کورنۍ څخه يو بل نوموړی د پښتو مؤلف نواب الله يار خان د حافظ رحمت خان زوی دی چې د عمر پر ۸۱ کال د ۱۲۴۸ هـ د شعبان پر ۹ وفات سوی او يو د پښتو لغت يې کښلی دی چې عجايب اللغات نومېږي، راورټي دا کتاب درلود او وايي چې په (۱۸۰۸ ع ـ ۱۲۲۲ هـ) په ۷۴۰ مخه کې کښل سوی او هر مخ يې ۱۷ ليکې دی. دا کتاب ما نه دی ليدلی چې تاريخي مباحث لري او که يوازي لغت دی. نو ځکه مې الله يار خان د مؤرخينو په ټولۍ کې نه وشمېره.

« ۳۲ »

... د تذکره الملوک ليکوال

د تذکره الملوک په خصوص کې فقط مستر راورټي څه معلومات کښلي دي چې بل ځای څه نسته، دا کتاب لکه چې فقط يو منحصر بفرد نسخه وه او هغه د راورټي لاس ته ورغلې وه د پښتو گرامر په مقدمه کې لاندېني معلومات ليکي : (تذکره الملوک د سدوزو تاريخ دی اته ټوکه او (۶۴۰) مخه لري، دا کتاب ډېر کمياب دی او زما په خيال به يې په افغانستان کې کمه بله نسخه هم نه وي د کتاب دوه ثلثه هغه وقايع دي چې د احمدشاه ابدالي تر مرگ وروسته واقع سوي دي، دا کتاب په پښتو کښل سوی دی او ليکونکی يې وايي چې دا کتاب فقط زه د سدوزو په تاريخ کې ليکم او له دغو کتابو مې استفاده کړې ده : تاريخ سلاطين سوريه، طبقات اکبري، ائين اکبري، مرآت الافاغنه، د صفوي شاهانو تاريخ، شاهجهان نامه، تاريخ عالمگيري، تاريخ فرخ سيري، تاريخ محمدشاهي، نادر نامه، تاريخ احمدشاهي، رسالهٔ اکبر خدکه. دا کتاب يوه مقدمه او دوه اصله او يوه خاتمه لري او د مضامينو فهرست يې دا دی :

مقدمه : د سدوزو د پلرو او نيکونو بيان.

لمړی اصل: د هغو قبيلو بيان چې په افغانستان کې اوسي.

دا اصل دوې فرعې لري : لومړۍ د هغو کورنيو بيان دی چې پر نورو يې حکومت کړی دی. دوهمه فرعه : د هغو قبيلو بيان دی چې په خپلو مېنو کې پرتې دي.

دوهم اصل: د هغو سدوزو بيان چې خپله مېنه يې پرېښې او په ملتان کې مېشته سوي دي. دا هم پنځه فرعې لري :

لومړۍ فرعه : خان مودود خېل.

دوهمه فرعه : د بهادر خېلو تاريخ.

درېيمه فرعه : د کامران خېلو احوال.

څلورمه فرعه : د زعفران خېلو احوال.

tabton.com: The Digital Library

پنځمه فرعه : د خواجه خضر خېلو بيان چي دوی سلطان خدکه خېل بلل کيږي.

خاتمه : د خواجه خضر خېلو او د احمدشاه دراني احوال او د ده فتوحات په هند او پنجاب کي [۱] راورټي چي تذکره الملوک ليدلي وه له هغه کتابه څخه يې دغه لوړ معلومات کښلي او هم يې د دغه کتاب مقدمه په انګريزي ترجمه کړېده، داسي معلوميږي چي د دې کتاب د مؤلف نوم په خپله راورټي ته هم نه ؤ معلوم ځکه چي د کتاب ذکر مفصل کوي اما د مؤلف نوم کوږتې نه اخلي.

د تذکره الملوک ماخذونه چي مؤلف ذکر کړي دي او هم هغه انګرېزي ترجمه چي د کتاب له مقدمې څخه د راورټي په مشکوره سعی پاته ده موږ ته د مؤلف په خصوص کي داسي فکر راکوي :

د تذکره الملوک مؤلف پوه او عالم او مؤرخ او د پښتو ژبې يو نثر ليکونکی اديب ؤ، ښه مؤرخ ؤ ځکه چي د خپل کتاب ماخذونه يې ثقه ښوولي دي، او د مقدمې مطالب هم غوره او مستند ښکاري (د هغه وخت له تاريخي معلوماتو سره سم) د تذکره الملوک د مؤلف د ژوندانه عصر هم د تيمورشاه زمانه يعنی (۱۲۰۰ هـ) تاکلای سو، ځکه چي راورټي وايي چي د کتاب يوه برخه هغه وقايع دي چي احمدشاه بابا رحمه الله تر مړيني وروسته پېښې سوي دي.

د کتاب مقدمه چي راورټي په انګريزي ترجمه کړې ده عمده مطالب يې دغه دي :

د پښتنو د اصليت په باب کي هغه قصې او روايات چي کلاسيکي مؤرخينو ذکر کول (او اوس مدار د اعتبار نه دي) د پښتنو د نوموړو او مشاهيرو ذکر دغه بحثونه تدقيقي رنګ لري. او د استفادې وړ دي د پښتنو احوال د کسي په غره کي بيانوي او بيا د ملک ابدال احوال ليکي څو د ملک سدو عصر ته رارسيږي، دلته د سدوزو په خصوص کي خورا ښه او غنيمت مواد ليکي، د دې کورنۍ اقتدار او روابط د هند له لوديانو او

[۱] د پښتو ګرامر مقدمه ۹ _ ۱۰ _ ۱۱ و غيره.

سوريانو سره بيانوي، چي دغه تاريخي څېړني يې ډېري ښې او د استفادې وړ دي.

خلاصه : د تذکره الملوک د مؤلف نوم متاسفانه نه دی رامعلوم او نه يې اوس کتاب موندل کيږي هغه نسخه چي د راورټي څخه وه نه ده رابنکاره چي څه سوه خو تذکره الملوک په پښتو ژبه د پښتنو د تاريخ يو مهم او ګرانبها کتاب ؤ. سلطان محمد قاسم کندهاری هم ليکي چي ده په کندهار کي د سردار محمد علم خان بن سردار رحمت الله خان څخه يو کتاب وموند چي د سدوزو په پاچهي کي کښل سوی او د دغه عصر حوادث مفصل پکښې راغلي دي.[۱] د دې کتاب نوم سلطان محمد نه ليکي خو د خپل کتاب په مقدمه کي يې (مجموعهٔ ابدالي) بولي، ځکه چي له دغه کتابه د سلطان محمد اقتباس د راورټي له ترجمې سره نژدېوالی لري نو ويلای سو چي دغه کتاب هم هغه تذکره الملوک و. (د هوتکو د وختو تذکره الملوک بل کتاب دی دغه دواړه مه سره ګډوئ.)

﴿ ۳۳ ﴾

خان جهان خان لودي د (مرآت الافاغنه) ليکوال

راورټي دا کتاب د مرآه الافغانيه په نامه د تذکره الملوک په ماخذو کي ذکر کوي او د مؤلف نوم يې نه ښيي [۲] له نورو کتابو څخه معلوميږي چي د کتاب صحيح نوم مرآه الافاغنه دی او مؤلف يې خان جهان لودی ؤ [۳] د هند له مشهورو پښتنو څخه موږ دوه تنه په دې نامه پېژنو : لومړی خو هغه خان جهان لودی دی چي ذکر يې د مخزن افغاني په تفصيل کي وسو، بل خان جهان لودي هم د سلطان سکندر لودي (۸۹۴ _ ۹۲۳ هـ) له مشهورو امراوو څخه دی چي په دغه وخت کي د لوی وزير حيثيت لري او د راپړي

[۱] تاريخ سلطاني ص ۵۲.
[۲] د پښتو ګرامر مقدمه ص ۸.
[۳] تاريخ سلطاني ص ۵۲ _ ۵۷، خورشيد جهان ص ۸۷ _ ۸۹.

ketabton.com: The Digital Library

جاگیردار دی [۱] د نعمت الله په قول خان جهان لودي په (۹۰۱ هـ) وفات سوی او تر ده وروسته یې زوی احمد خان د (اعظم همایون) په خطاب سرلوړی سوی وو. [۲]دا پښتون سردار لکه چې عالم او لیکوال او مؤرخ تېر سوی دی چې مرآه الافاغنه د ده تاریخي اثر دی او داسې ښکاري چې د پښتنو د پاچهانو چې په هند کې تېر سوي دي او مخصوصاً د سلطان سکندر لودي احوال یې مفصل کښلي وو، ځکه چې د کتاب نسخه نه ده لیدلې سوې او لوړ روایات هم پوره کفایت نه کوي، نو د مرآه الافاغنه انتساب هم دغه خان جهان لودي ته زما په عقیده سل په سل کې مثبت دی، شل کاله دمخه ما د دغه کتاب یوه خطي نسخه د ښکارپور په ګړي یاسین کې ولیدله چې د خان جهان په نامه وه مگر کوم خان جهان؟ او د کوم وخت؟

﴿ ۳۴ ﴾

منشي عبدالکریم د (تاریخ احمد) لیکوال

د دې کتاب نسخه له قاري عبدالله خان سره وه نه پوهېږم چې څه سوه؟
دا کتاب د پښتنو د سلطنت مفصل تاریخ دی چې منشي عبدالکریم د شجاع الملک سدوزي په وخت کې کښلی دی ژبه یې پارسو ده.

منشي عبدالکریم علوی مدقق او پوه مؤرخ دی د نادر افشار احوال او د احمدشاه بابا رحمه الله د سلطنت وقایع یې خورا مفصل کښلي دي او داسې ښکاري چې د دې تاریخ په لیکنه کې هم مقصد د دغه عصر حوادث وه او د احمدشاه بابا رحمه الله په نامه یې بللی دی، دا کتاب په اردو هم ترجمه سوی او د (واقعات درانی) په نامه په کانپور کې په (۱۲۹۲) چاپ سوی دی.

فیض محمد یې هم په خپلو ماخذو کې ذکر کوي. د افغانستان په تاریخ کې ډېر قیمتي معلومات لري او له مهمو مراجعو څخه ګڼل کیږي. د دغه عبدالکریم په نامه ما دوه چاپي کتابونه لیدلي دي :

(۱) خورشید ص ۸۹.
(۲) مخزن افغاني ص ۷۶.

۱. تاریخ احمد یعنې محاربات سلاطین درانیه باسکهان وبهاؤ و جهنکو طبع لکهنو ۱۲۶۵ هـ.
۲. محاربهٔ قندهار : مصنفهٔ عبدالکریم طبع لکهنو (۱۸۴۸ م) کانپور (۱۲۶۷ ق) دی د ډېرو کتابو مترجم وُ، تر (۱۲۹۲ ق) دمخه مړ دی.

﴿ ۳۵ ﴾

اکبر د یوې تاریخي رسالې لیکوال

دا رساله راوړتې د تذکره الملوک په ماخذو کې راوړي او وایي چې د تذکرې خاوند له (رسالهٔ اکبر خدکه) استفاده کړې ده، داسې معلومیږي چې اکبر نومې پښتون یوه تاریخي رساله درلوده چې د تذکره الملوک د څښتن په لاس کې وه[۱] خدکه راوړتې په لاتیني حروفو داسې ضبطوي **khadkah** او لکه چې دمخه د تذکره الملوک په بیان کې وویل سوه د سدو یو زوی خواجه خضر چې احمدشاه بابا رحمه الله هم د ده له نسله دی اولاد یې په (سلطان خدکه) مشهور دی دې تسمیې وجه حیات خان او سلطان محمد او نور مؤرخین هسې کاږي چې د خضر خان زوی سلطان خداداد نومېدی او دغه سړی په خپل عصر کې ډېر مقتدر مشر وُ پښتنانه لکه چې هر نوم د اعزازو لپاره تصغیر کوي دی یې (سلطان خدکی یا خدکه) باله نو په سدوزو کې هم د خواجه خضر اولاد چې سلطان خودکي ته منسوب دي ټوله خودکي بولي[۲].په هر صورت اکبر د دغې طایفې څخه یو مؤرخ دی چې رساله یې د تذکره الملوک د خاوند په لاس کې وه.

(۱) د پښتو ګرامر مقدمه.
(۲) حیات او سلطاني.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۳۶ ﴾

... د (نادرنامې) ناظم

د دې مؤرخ نوم نه دی راته معلوم، خو دوني ويلای سم چي دی اصلاً د خراسان و٘ او د ده د نيکه قاسمي شاعر دی، چي د مشهور مستشرق پروفيسور براون انګليس په قول يې د فردوسي د شهنامې په ډول اشعار ويلي او قلمي نسخه يې د انګلستان د کيمبرج په دارالفنون کي سته.[۱]

د نادرنامې ناظم د قاسمي شاعر لمسی او د احمدشاه بابا معاصر دی چي يو کتاب يې د (نادرنامې) په نامه د خراساني نادر افشار په شرح حال کي په (۱۷) زره بيته د حسين خان فراهي په امر منظوم کړی دی چي دغه حسين خان د احمدشاه بابا رحمه الله له خوا د خراسان حاکم وو. دا کتاب د اعليحضرت احمدشاه بابا رحمه الله په نامه د (۱۱۷۲ هـ) د لومړي خور په مياشت پای ته رسېدلی دی.[۲]

د نادرنامې ناظم د هوتکو د سلطنت او داحمدشاه بابا رحمه الله د نيکونو احوال مفصل ليکي او بيا د احمدشاه بابا رحمه الله د حيات ډېر وقايع ذکر کوي. د دې کتاب يوه قلمي نسخه کي زما څخه وه د بلي نسخې درک نه لرم، پارسو شعر يې خوږ او د قدر وړ دی.

﴿ ۳۷ ﴾

... د (سلطان اويس) د تاريخ ليکوال

نه د دغه کتاب وجود له بله ځايه رامعلوم دی او نه يې مؤلف پېژنم خو دوني راته ښکاره ده چي د مرحوم حاجي ميرويس خان هوتک رحمه الله په احوال کي په لوړ نامه يو کتاب په عربي چا ليکلی دی، شېرمحمد مؤرخ تصريح

(۱) د براون د پارسو ادب تاريخ.
(۲) قلمي نادرنامه.

کوي چي په دغه کتاب کي د حاجي ميرويس خان رحمه الله او د ده د ورور عبدالعزيز د عهد، وقايع مفصلاً راغلي دي[۱] خو افسوس نه دی د دغه کتاب بيان ليکي او نه له بل چا څخه ما د دغه کتاب په باب کي څه اروېدلي او ليدلي دي نو په خپله د کتاب وجود هم محل د تامل دی څکه چي په دغه عصر کي عربي کتاب ليکل له رواجه لوېدلي وه او هم معاصرينو لکه محمد هوتک د دغه هيڅ ذکر نه دی کړی.

﴿ ۳۸ ﴾

ميا عمر څمکني د (شجرهٔ نسب افغانان) ليکوال

محمد عمر د ابراهيم زوی چي اصلاً د باجوړ د ميا کلي وو، وروسته د پېښور په څمکني کلي کي ميشت او هم دلې په ۲۹ جمادي الثانيه ۱۱۹۰ ق وفات سو، دی د روحاني او علمي لوړ شخصيت خاوند او د اټک د شېخ يحيی څخه په نقشبندي طريقه کي ماذون وو احمدشاه ابدالي رحمه الله د ده له متعقدانو څخه وو او په زرو نور ارادتمندان يې هم لرل په عربي او دري او پښتو ډېر آثار لري لکه مالي شرح، قصيده امالي په دري ۹۳۸ مخه او توضيح المعاني په پښتو د خلاصهٔ کيداني شرح او پښتو شمايل نامه چي په (۱۱۶۳ ق کال) منظومه کړې ده. د ده بل کتاب شجرهٔ نسب افغانان و غيره يو تاريخي اثر دی، چي ما ددغو کتابو خطي نسخې د پېښور د بالاماڼې د مرحوم فضل صمداني په کتابخانه کي ليدلي وې. ميرزا هادي عشرت د احمدشاه رحمه الله د دربار منشي د ده د وفات تاريخ داسي ويلی دی:

تاريخ وفـــات سر اقطاب زمان
رهنمون شد خرد از لطف بمن گفتاقم
اربيرون بحساب جـــملش تادانی
(عددی بيست نهم شهر جمادی دوم)

د وروستنۍ مصراع ابجدي ارزښت (۱۲۶۸) دی که عدد (ــ ۷۸) څني کم کو (۱۱۹۰ ق) پاتېږي.

(۱) خورشيد ص ۱۳۲.

Ketabton.com: The Digital Library

محمد د (پټې خزانې) لیکوال

لکه چې دمخه تاسې ولوستل پټه خزانه د پښتنو د ادب او رجالو او هم د ښارو مهم تاریخ دی چې د شاه حسین هوتک په عصر کې د شوال په (۲۴) هجري کال (۱۱۴۲ هـ) یې لیکل پای ته رسېدلي دي.

محمد هوتک د پښتنو مدقق مؤرخ او د پښتو ژبې نوموړی لیکوال او شاعر دی چې خپل کتاب یې د هغه معارف پالونکي پاچا په نامه کښلی دی.

خوشبختانه محمد هوتک د کتاب په پای کې د خپلې کورنۍ احوال هم لیکي، په دې ځای کې زما لپاره ډېر غنیمت دی او لنډوم یې :

"محمد د داوُد خان زوی د قادر خان لمسی په قوم هوتک چې اصلاً په مرغه کې اوسېدل او قادر خان له هغه ځایه سیوري ته راغلی وو له دغه ځایه یې یون وکړ او د کندهار کوکران ته راغی، په سن د (۷۶) کالو کې په (۱۰۵۸ هـ) وفات او هلته ښخ سو اما داوُد خان د مؤلف پلار په (۱۰۲۹ هـ) کال په کوکران کې وزېږېد او په صباوت کې یې علوم ولوستل شاعر او عالم سړی سو. داوُد خان په روب او د کسي په غره او پېښور کې سیاحتونه وکړل او د حاجي میرویس خان مرحوم رحمه‌الله سره د آزادۍ غوښتلو په جګړه کې ملګری وو، په (۱۱۲۶ هـ) داوُد خان د حاجي میرویس خان رحمه‌الله له خوا په فراه او سیستان او ګلستان کې د پښتنو د سپه سالار په ډول مقرر وو او هلته یې د متجاوز پردو لښکرو سره جګړې کولې. داوُد خان په (۱۱۳۶ هـ) وفات او په کوکران کې ښخ سو. د ده د ادب او علم د نمونې په ډول دغه دوې رباعي وګورئ چې د تجنیس په صنعت کې ځوني قیمت لري :

چې د چا په زړه کې اور د مېني بل سي
په اور بل یې لمبې ګډې حال یې بل سي
اور د مېني کله مري د زړه له مېنې
د اور بل مېنه که تل د زړه په تل سي

که یې ویني ویني تل څاڅي له زړو څخه
څوک چې ویني تا له ځوانو یا زړو څخه
د زړو له زړه که ویني ویني څاڅي
په کړو د غم لوېدلي ستا له کړو څخه

اما په خپله محمد د پټې خزانې لیکوال په (۱۳) د رجب (۱۰۸۴ هـ) په کوکران کې وزېږېدی، او تر اتلسم کاله یې مروجه علوم لکه : فقه، تفسیر، اصول او د فصاحت علوم لکه : قافیه، عروض، بیان، معاني او نور ولوستل ځکه چې د پلار او نیکه ښه مناسبات یې د هوتکو د شاهي کورنۍ سره وو نو د شاه حسین په امر کندهار ته راغی، او هر کله به د دغه زلمي پاچا په دربار کې وُ او د حضور ادبي لیکوال وُ هغه ادبي او علمي مجلسونه چې د دغه پوهنوال پاچا په دربار کې به هر کله کېده یو رکن یې محمد وُ، دی په پټه خزانه کې د دغو ادبي مجلسو او ټولنو حال ښه لیکي. محمد بې له پټې خزانې یو بل کتاب (خلاصه الفصاحه) هم په پښتو کښلی چې د فصاحت علوم یې پکښې راوړي دي، بل علمي پښتو اثر یې (خلاصه الطب) دی چې په (۱۱۳۹ هـ) کال یې د هغه زلمي پاچا حضور ته وړاندې کی او سل طلاوي یې جایزه ومونده. محمد د شعر دېوان هم لري دغه څو بیتونه د ده دي :

ساقي پاخه د سرو ملو ډک یو جام را
ستا له غمه ناآرام یمه آرام را
نه نشاط سته نه مستي سته نه رندي سته
چې سم رند هغه اوبه علی الدوام را
په اوبو مې سوړ زړګی لږ څه را تود که[1]
"محمد" ته د اور ډک یو هسې جام را

پټه خزانه څو واره په کابل کې چاپ سوې ده :

۱. ۱۳۲۳ ش ـ پښتو ټولنه
۲. ۱۳۳۹ ش ـ تالیف او ترجمه
۳. ۱۳۵۴ ش ـ اطلاعات او کلتور
۴. ۱۳۵۷ ش ـ د ادب پوهنځی

[1] پټه خزانه ۱۰۷ ـ ۱۰۸ ـ ۱۰۹ ـ ۱۱۰ ـ ۱۱۱ د قلمي نسخې.

etabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۰ ﴾

ریدی خان مهمند د (محمودنامې) ناظم

ریدی خان مهمند د غیاث خان زوی او د مسعود خان لمسی دی چي پلرونه یې د کندهار شرقي خوا د مهمندو په کلي کي اوسېدل، غیاث خان د مرحوم حاجي میرویس خان ؒ ملگری ؤ او په خپله ریدی خان د محمد هوتک معاصر دی په (۱۱۳۶ هـ) اصفهان ته ولاړ او هلته د اعلیحضرت شاه محمود بریالي سره وو له هغه ځایه چي راغی، د هغه اعلیحضرت د فتوحاتو په احوال کي (محمود نامه) نظم کړه چي څلور زره بیته وه.(۱)

داسي ښکاري چي ریدي خان په دغه خپل کتاب کي د مرحوم حاجي میرویس خان ؒ د ملي نهضته رانیولې بیا د اصفهان تر فتح پوري ټوله وقایع په پښتو خواږه مثنوي نظم کړي دي.

محمد هوتک په پټه خزانه کي له دغه کتابه یو باب رانقل کوي چي د حاجي میرویس خان ؒ د ملي مجاهدت او د گرگین د وژلو قصې دي.

﴿ ۴۱ ﴾

د صولت افغاني لیکوال محمد زردار خان ناغر

دا مؤلف د نولسمي سدۍ په منځ کي له هغو افغانانو څخه و چي په هند کي یې ځای او جایگیر درلود. ده په اردو ژبه د پښتنو پر تاریخ باندي صولت افغاني وکیښ چي په ۱۸۷۶ میلادي کي چاپ سو. دا کتاب خصوصاً د هندي افغانانو له مشاهیرو او غتو کورنیو او قبیلو چي په هند کي میشته سوي دي غوره معلومات راکوي. ناغر کاکړان چي په هند کي یې نسلونه پاته دي ښه راښیي، او هغه سیاسي اقدامات چي د انگرېزي استعمار په وختو کي د پښتنو آزادو قبیلو او د افغانستان په خاورو کي د

(۱) پټه خزانه قلمي ص ۷۱.

انگرېزانو په گټه سوي دي بیانوي او گرده معاهدې لیکي چي انگرېزانو په زوره په قبایلي مشرانو یا د افغانستان په حکمرانانو امضاء کړي وې.

﴿ ۴۲ ﴾

افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) لیکوال

دا مؤرخ د اشرف خان زوی او د خوشحال خان لمسی دی ځکه چي ما یې په پښتانه شعراء لومړي جلد (ص ۲۲۸) کي مفصل حال کښلی دی نو دلته یې تکرار ضرورت نه لري. تاریخ مرصع هم ده په پښتو کښلی دی، د پښتنو او د خوشحال خان د کورنۍ په باب ښې خبري لري خو هیوز انگلیس لیکي چي دغه یو عمومي تاریخ دی د پښتنو او مخصوصاً خټکو احوال پکښې ذکر کېږي او اکثر مطالب یې له مخزن افغاني او درویزه څخه اقتباس سوي دي. هیوز دا هم وایي چي د تاریخ مرصع اصلي نسخه د افضل خان په لاس کي ده چي په جمال گړۍ کي اوسي، دوې نوري نسخې یې هم سته چي یوه یې په ما اړه لري.(۱) راورتي په گلشن روه او هیوز په کلید افغاني کي له تاریخ مرصع څخه یو یو باب چاپ کړی دی. (دا هغه معلومات و چي ما ۳۷ کاله پخوا کښلي وو) اوس دا پر زیاتوم: دا کتاب په ۱۴۹۴ مخو کي د ښاغلي دوست محمد کامل مومند له نوټونو سره په ۱۹۷۴ م کال له پېښوره چاپ او خپور سو. چي اصلي متن یې ۶۲۴ مخه دی او د خوشحال خان له بیاضه هم دېرش مخه مفید مطالب رانقل سوي دي په تاریخ مرصع کي وقایع د ۱۱۳۶ ق کال تر پایه لیکل سوي او د مؤلف وفات یې ۱۱۸۳ ق دی. (د تفصیل لپاره وگورئ د چاپي تاریخ مرصع مقدمه)

(۱) د هیوز د کلید افغاني مقدمه.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۳ ﴾

میرزا عطامحمد ښکارپوري د (نوای معارک) لیکوال

د پښتو ټولني په کتابخانه کي په لمبر (۶۴۴) يو کتاب سته چي دا کتاب پر شنه پخواني کاغذ کښل سوی او تقطيع يې (۱۱/۵ × ۶) انچ دی. په هر مخ کي (۱۴) ليکي او ټوله (۴۶۰) مخه دی. خط يې د شکست او نستعليق تر منځ او ښه نه دی. د مؤلف او کتاب نوم ښکاره نه معلوميږي پارسي انشا يې هم تکلف ته مايله ده.

کتاب په حمد او نعت شروع کوي وروسته وايي زه په زلميتوب په ښکارپور کي وم او بيا مي د خراسان، هرات، کندهار، کابل، پېښور سفر وکړ، او د شاه شجاع د جګړو وقايع مي په سترګو وليدل نو وروسته مي د ايستويک انګليس په خواهښت دا کتاب وکيښ.[1]

مؤلف خپل تاريخ د نادر افشار له مرګه شروع کوي بيا د احمدشاه بابا او تيمور شاه او شاه زمان او شاه محمود ذکر مختصر کوي. وروسته د شاه شجاع او محمدزو د سلطنت ابتدايي وقايع مفصل شروع کوي د وزير فتح خان او د ده د ورونو تسلط بيانوي د کابل، کندهار، پېښور او ټوله افغانستان د دغه عصر وقايع مفصل راوړي، د انګليسانو د لومړي جنګ ذکر هم خورا مفصل کوي. داسي ښکاري چي مؤلف خپله نسخه په (۲۵) د جمادي الثاني (۱۲۷۱ هـ) تمامه کړې ده او دغه موجوده نسخه هم په (۶) د روژې (۱۲۷۱ هـ) ليکلې سوې ده. د کتاب د پای ليک داسي دی: "بقلم حقير پر تقصير ميرزا محمد حسن خلف مولانا ميرزا عطامحمد". له دې ليکه د مؤلف د نامه په خصوص کي يو استنباط کولای سو چي د مؤلف نوم ميرزا عطامحمد و، ځکه چي د کتاب په پای کي څو ځايه د (عطا) په نامه تلميح کوي مثلاً : "با تمام اين نسخه موسومه تازه نوائی معارک پرداخته شد ... اميد از اهنګ نوازان ساز ... اګر فقط به نقد تحسين و آفرين متاع

(۱) له قلمي نسخې څخه ص ۱ تر ۱۱.

هنرم را بخرند عين عطائی بر عطاست و الا بزبان عيب جوئی و نخوت نام عطا بخطا نبرده معاف دارند ... هر ګاه از راه لطف و عطائی به مطالعه اين نسخه پردازند ..."

له دغه بيانه سړی داسي تخمين کولای سي چي ميرزا محمد حسن د دغې نسخې ليکونکی د مؤلف ميرزا عطامحمد زوی و، ځکه د تاليف د ختم او د دغې نسخې د ليکلو تر منځ فقط دوې مياشتي فاصله ده. متاسفانه د دغې نسخې يو څو پاڼي پرې سوي او ناقصي دي چي له دغو څخه يو څو پاڼي په بل خط بيا تکميل سوي دي او داسي ښکاري چي د کتاب بله نسخه هم موجوده وه. دغه کتاب وروسته ما په کراچي کي له څو خطي نسخو څخه ترتيب او چاپ کی. (کراچي سنده ادبي بورد ۱۹۵۹ م) دغه ميرزا عطامحمد د عبدالرحيم لمسی او د ښکارپور له ممتازي علمي کورنۍ څخه يو منشي و چي په کلو کلو يې په کندهار او هرات کي د افغاني دربار منشي توب لاره او تر ۱۲۷۲ ق پوري لا ژوندی و. په (۱۲۲۵ ق) د خپل اکا سره چي په کابل کي د سنده سفير و کابل ته راغلی و. د دې کتاب د کراچي چاپ مصور او ۱۱۱۵ مخه دی.

﴿ ۴۴ ﴾

حاجي محمد عارف قندهاری د (مطلع او مقطع) ليکوال

حاجي محمد عارف د قندهار دی او د يوه خورا مفصل تاريخ ليکونکی دی چي لومړی ټوک يې (مطلع) نوميږي او بل يې (مقطع). محمدعارف په کندهار کي د بيرم خان ميرسامان و.[1] او د هغه سړي سره يې تر مرګه ملګري درلوده. هند ته ورسره ولاړ چي بيرم خان ووژل سو نو عارف له ګجراته حجاز ته ولاړ له حج وروسته تر (۹۸۵ هـ) د مظفر خان سره و، په (۹۸۶ هـ) د اکبر پاچا دربار ته ولاړ او د پنجاب په ديواني مقرر سو. مګر ژر يې استعفا وکړه او د مظفرخان سره په ټانده کي اوسېدی. په (۹۸۸

(۱) مآثر رحيمي ج ۲ ص ۱ _ ۸.

ketabton.com: The Digital Library

ه) په دغه ځای کي د مظفرخان سره يو ځای ووژل سو. محمد قاسم فرشته د ده له کتابه ډېر مطالب رانقل کوي[1] او داسي ښکاري چي نسخه يې د ده کتب خانه کي وه د دې نسخې لومړنی او وروستنی پاڼي نسته خو خوشبختانه دغه ناقصي پاڼي د انګلستان د کيمبرج په کتبخانه کي خوندي دي. په (مطلع) کي د همايون د عصر حوادث ضبط وو او په (مقطع) کي د سلطان محمود له عصره بيا تر (۹۸۶ هـ) پوري د هند د ټولو پاچهانو او د پښتنو د سلطنت احوال کښلي دي. نو حاجي عارف کندهاري پوه پښتون مؤرخ دی چي په هند کي يې خپل کتب ليکلي دي . دی شاعر هم و امين زاري يې دغه دوه بيتونه ضبط کړي دي :

صد ارزو است در دل تنگم گره زدوست
دل نيست در برم گـــــره آرزوی اوست
ای بسا توبه که چون توبه ديرينه من [2]
خوبرويان بشکنند بيـــک چشم زدن

د حاجي عارف د (مطلع) درک اوس نسته او دغه کتاب ورک دی.

﴿ ۴۵ ﴾

سلطان محمد خالص د (تاريخ سلطاني) ليکوال

سلطان محمد په نوموړکو تاريخ ليکونکو کي نه راځي، ځکه چي د ده کتاب چاپ سوی او مشهور دی مګر له دې جهته چي څوک د ده په احوال نه دي خبر نو يې شهرت هم کم دی، زه لاندېني معلومات د دې مؤرخ په خصوص کي لرم : "سلطان محمد خان د موسی خان زوی په قوم نصرت زی بارکزی د کندهار له پوهانو څخه و، چي په شعر کي يې خالص تخلص کاوه، ده خپل تحصيلات په کندهار کي وکړل او په پارسو کي ښه ليکوال او منشي سو. د امير شېرعليخان په دوره کي د کندهار له مشهورو خوانينو څخه و او

(۱) فرشته مقالهٔ ۴ _ ۷ _ ۹.
(۲) هفت اقليم.

ډېر عمر يې په کلات کي حکمراني کړله، هغه وخت چي غازي محمد ايوب خان په کندهار کي پاچا سو، دی يې ملګری و او د ميوند په جهاد کي يې هم برخه درلوده، د (۱۲۹۷ هـ) د روژې تر مياشتي وروسته چي غازي محمد ايوبخان له کندهاره ايران ته ولاړ، نو د ده ملګري هم سره بېل سول او سلطان محمد خان مرحوم کراچي ته ولاړ او هوري اوسېد ، ده په کندهار کي لا يو مفصل تاريخ کښلی و چي تاريخ سلطاني نومېد ، لومړی جلد يې په (۱۲۹۸ هـ) په بمبيي کي په خپله طبع کړ دا جلد تر (۱۲۷۹ هـ) پوري له ابتداء څخه د پښتنو احوال لري او هم وقايع په خورا ښه صورت ليکي، د سلطان محمد د تاريخ دوهم ټوک چي د ده د عصر وقايع او هم مشاهدات وو ده ليکلی او هم چاپ سوي دي چي د هغه نسخې متاسفانه د امير عبدالرحمن خان په وخت کي ضايع کړلي سوې او اوس نه ميندلي کيږي، مګر له پخوانو خلکو څخه روايت دی چي له هغه کتابه يو څو نسخې پاته سوي او ضايع سوي نه دي د تاريخ سلطاني د دوهم جلد که کمه نسخه اوس وميندله سي د وطن د تاريخ لپاره به ډېر غنيمت وي.

سلطان محمد په زيارت د بيت الله شريف هم مشرف سوی و او پسله (۱۳۰۰ هـ ق) غالباً له کراچي څخه تللی او د هغه عصر د تورکيې په عربي مملکتو لکه : شام، عراق او نورو ... ګرزېدلی او هم هوري وفات سوی دی. خالص يو د پارسو شعر دېوان هم درلودی چي د ده تر مرګ وروسته محمدابراهيم او د ده زوی هغه اشعار سره ټول کړي وو، له دغه کتابه فقط لومړنی درې پاڼي زما څخه وې، ابراهيم ليکي : زما پلار چي بيت الله ته ولاړ بيا يې احوال معلوم نه سو څو کاله وروسته د سلطان محمد خان ورور حاجي جان محمد کندهار ته راغی او وې ويل چي حاجي سلطان محمد په تورکو کي وفات سو، ابرهيم وايي: چي د پلار ډېر اشعار او منثور ليکونه زما څخه وو، هغه مي سره ټول کړل او د (دېوان خالص) په نامه مي وبلل.[1] ما (حبيبي) د خپلي کورنۍ له لويانو څخه (خدای ﷻ دې وبخښي) اورېدلي وو چي سلطان محمد خان عالم او خورا پوه ليکوال و، په کندهار کي به هر

(۱) د تاريخ سلطاني مقدمه او د دېوان خالص لومړنی قلمي پاڼي.

کله له پوهانو او علماوو سره محشور و، او د مشهور حبو اخوندزاده له زوی عبدالرحیم اخندزاده څخه یې استفاده او لوست کړی و، او د هغه ملګری هم و، چې له کندهاره فرار سو نو هم د مولوی عبدالرحیم اخندزاده د زوی مرحوم عبدالرؤف خان سره یو ځای کاکړستان ته ولاړ.

دا دوه بیته د ده له یوه مناجاته را اخیستل کیږي[1]:

اګر فضیلت نګردد دستګیرم
زشر نفس خود در دم بمیرم
زشر نفس و شیطان ده امانم
مګر دان جز بذکر خود زبانم

﴿۴۶﴾

قاسم علي خان د (محاربۀ کابل) ناظم

دا سړی د هند دی، په (۱۲۶۰ هـ) یې د (محاربۀ کابل) په نامه د فردوسي د شهنامې په وزن یو کتاب تخمیناً په نه زره بیته کې نظم کړی دی دا کتاب د فیض محمد له ماخذو څخه دی. چې د سراج التواریخ په کښلو کې استفاده ځنې کړې ده. قاسم علي د شاه شجاع له عصره خپل تاریخ شروع کوي. د افغانستان د اړو دوړ او انقلاب حوادث او د پردو د حملو او جګړو وقایع په کندهار او کابل کې څرګندوي. که څه هم دا کتاب د متجاوزینو په طرفداري کښل سوی دی خو بیا هم د وطن د تاریخ د دغې دورې لپاره بد نه دی، او استفاده ځنې کېدای سي. د کتاب ادبي جنبه او شعر خوږ او روان دی په (۱۲۷۲ هـ) د اګرې په لیماني مطبعه کې چاپ سوی دی. مګر نسخې یې اوس لکه قلمي کتابونه ډېرې نه میندلې کیږي او دغه کتاب هم لږ خلک پېژني، مؤلف د کتاب په سر کې لیکي: چې زه د سند په

(۱) د دیوان خالص قلمي پاڼي.

ketabton.com: The Digital Library

سفر ولاړم چې راغلم خلکو د سفر معلومات راڅخه غوښتل ما هم نظم کړل د نمونې په ډول د کتاب د پای څو بیتونه ولولئ:

ستایش به یزدان که این نامه ام
سراپا برار است از خامه ام
مګر جان فردوسی پاک زاد
ز فردوس در قالبم رونهاد
که زان همت این نامه را ګفته ام
سخن همچو سلک ګهر سفته ام
بدریای معنی شدم غوطه خور[1]
بسه سال اندوختم این ګهر

﴿۴۷﴾

رساله نسب نامه فرقه غلجي

دا رساله میا عبدالحکیم کاکړ لیکلې ده، چې دی د ۱۱۴۵ ق په شاوخوا کې د کندهار د خلکو لوی لارښوونکی او د میا فقیرالله جلال آبادي مرید او معاصر و (۱۰۷۰ ـ ۱۱۵۳ ق) دا عالم او متصوف مشهور سړی ډېر نور تالیفونه هم لري او مرقد یې د کاکړو د لورلائي په تل چوتیالي کې دی.

میا عبدالحکیم پسله ۱۱۵۰ ق یوه رساله د پښتنو د قبیلو او لنډ تاریخ په باب کې په دري ژبه وکښله، چې اوس یې یوه خطي نسخه ماته پرته ده. دا د پښتنو یوه لنډه تاریخچه ده چې لومړي فصلونه یې د غلجو نسب نامه او د دوی د پاچهانو او مشرانو احوال بیانوي لکه: د توخو مشران، سلطان ملخي او حاجي ایدل او د هوتکو مشران حاجي میرویس او شاه محمود او شاه اشرف او شاه حسین د نادر افشار تر حملې پورې.

(۱) له محاربۀ کابل څخه.

نور فصلونه د لودي اولاد او په هندوستان کي د پښتنو شاهانو او د سوريانو او د شېرشاه احوال په لنډ ډول بيانوي.

د دغي رسالې په پاى كي داسي كښلي دي: مؤلف رساله ملا عبدالحكيم كاكرى است بموجب ارشاد عمهٔ زمان ... محب العلماء جناب عبدالعزيز خان غلجي توخي محمدزى برهان خيل كه از كندهار بقصد سپه گرى بهندوستان امده بود و به رتبه اميرى رسيده و چند گاه نائب دار السلطنته لار (؟) بود ... و هر افغان كه از ولايت بهندوستان امدى از نوازش او محروم نرفتي ..."

د ميا عبدالحكيم دغه رساله كه څه هم كوچنوټې ده خو حاوي او مفيده ښكاري.

﴿ ۴۸ ﴾

روزنامهٔ غزوات هندوستان

دا كتاب د امير تيمور كورگان د فتوحاتو بيان دى، تر هغه وخته چي دى په ۸۰۱ ق كال هندوستان نيسي. مؤلف يې غياث الدين علي بن جمال الاسلام دى چي په فارسي ژبه يې دا لنډ كتابگوټى كښلى و.

د افغانستان او پښتنو په تاريخ كي دا كتاب له دې جهته گټه ور دى چي د امير تيمور سفر او جنگونه له هراته تر كابله او اباسينه راښيي، او په اوسني پختيا ولايت كي د پښتنو مشرانو نومونه او قبيلې او جغرافي ځايونه هم ذكر كوي.

د دې كتاب يوه خطي نسخه چي په ۱۰۱۵ ق كال كښلې سوې وه په پتروگراد كي وه او يوه روسي محقق ليوز يين تصحيح كره چي بيا نو ۲۱۲ مخه متن او ۲۰ مخه فهرستونه له يوې روسي مقدمې سره واسيلي بارتولد د پتروگراد د دار العلوم په مطبعه كي چاپ كره ۱۹۱۵ م.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۴۹ ﴾

ائمهٔ الافاغنه

امير افضل جدون د لاهور په هفته وارسيف ۷ سپتمبر ۱۹۹۵ م كال ليكي: ملا خانمير يوه چارمقاله لري، چي په ۱۱۵۵ ق تاليف سوې ده، او دى له بله عربي كتابه ډېر مطالب رانقل كوي. چي هغه كتاب ائمه الافاغنه دى او مؤلف يې ابو الخطيب شيرازي نوميږي چي په ۵۳۵ ق كال مړ دى.

دا كتاب هم په فارسي او هم په پښتو ترجمه سوى دى چي سيد عبدالجبارشاه د سوات معزول امير يې دواړي نسخې درلودې. فارسي مترجم يې محمدجواهر خان سواتى و. چي دغه نسخه يې امير افضلجدون ليدلې وه، او مستر التړا امريكايي په پښتو گايد كي ليكي: چي ما هم د ائمه الافاغنه فارسي ترجمه په باجوړ كي د يوه خانه سره ليدلې ده. د ملا محمد خانمير د چارمقالې په يوه حاشيه كي داسي كښلي وه چي: "بدانيد كه اكثراً اخبار حواشى از كتاب ائمه الافاغنه است و ائمه الافاغنه از ... ابوالخطيب شيرازى يوشع بن ابراهيم بن معصوم بن عبدالجبار بن سليمان شيرازى بن ليث كاكرى است ... ابوالخطيب براى تحصيل علم از شيراز به بغداد رسيده در تلامذهٔ ابوبكر داخل شد." (سيف طبع لاهور ۱۹۵۵ م)

داسي ښكاري چي په دغه سنه ۵۳۵ ق كي به تحريف او سهوه راغلې وي. ځكه چي ابوبكر احمد بن علي مشهور په خطيب بغدادي په ۳۹۲ زوكړى او په ۴۶۳ ق كي مړ دى، نو كه موږ د دغه ابوالخطيب شيرازى عمر ۸۰ كاله هم وگڼو، د بغدادي خطيب د مرگ پر وخت به دى بيخي كوچنى هلك وي. چي د بغدادي خطيب د شاگردۍ سن ته به نه وي رسېدلى.

ځكه چي د ائمه الافاغنه نسخې ثقه خلكو ليدلي دي، نو د منلو وړ خبره ده. (وگورئ په وروسته بيان كي د ملا خانمير چارمقاله)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۰ ﴾

د ملا محمد خانمیر چارمقاله

لکه چي تاسي په ۴۹ عدد کي د ائمه الافاغنه تر نامه لاندي ولوستل دغه کتاب په فارسي ژبه لیکل سوی او ځیني برخي یې له ائمه الافاغنه څخه را اخیستي دي، لکه امیر افضل جدون چي د راولپنډي د تعمیر په ورځپاڼه ۴ فبروري ۱۹۵۶ م کي کښلي دي : چار مقاله په ۱۱۵۵ ق ملا خانمیر تالیف کړې ده چي دوې خطي نسخې یې دغه سړي د ضلع هزاره په نوان شهر کي لرلې.

د چارمقالې په حاشیه کي داسي کښلي دي، چي دغه حواشي اکثر له ائمه الافاغنه څخه رانقل سوي دي، او مطالب یې هغه داستانونه وو چي پخوا د پښتنو د کسي غره او کیس نیکه لپاره، سره راجوړول سوي وو او بیا د نعمت الله په مخزن افغاني او نورو تاریخي کتابو که هم رانقل سوي چي له تاریخي واقعیتَه سره څنګ نه لګوي.

په دغسي کتابونو کي کله کله ډیري ګټوري خبري پیدا کیږي چي د اوسنیو تاریخخوالو په کار ورځي خو ځیني داسي خبري هم پکښې وي چي هغه نه عقل مني او نه له تاریخي پرله پیبلو واقیعتو سره سمیږي. ځکه چي ما په خپله دا چار مقاله نه ده لیدلې نو تر دې زیات څه نه سوای پر ویلای.

﴿ ۵۱ ﴾

اسرار الافاغنه

دا کتاب په پښتو ژبه صابر د خضر زوی کښلی و، چي دغه خضر د شاه قاسم سلیمان مرید و، مستر ډیر ستارټ د ایشیا تک ریسرچز د دوهم ټوک په ۷۰ مخ کي لیکي چي دغه کتاب بیا له پښتو څخه خیر الدین نومي لیکوال په فارسي ژبه خلاصه کی. (تاریخ افاغنه ۸۹/۲)

په لوړ بیان کي خضر د شاه قاسم مرید و، لکه چي د دغه رسالې په دریيم عنوان کي ویل سوي دي دغه شیخ قاسم سلیماني د شیخ قدم زوی او د شیخ

متی له علمي او روحاني کورنۍ څخه و. چي په ۹۵۶ ق زیږېدلی او په ۱۰۱۶ ق د هند په چنارګړه کي مړ سوی دی، نو که د اسرار الافاغنه مؤلف خضر د ده معاصر او مرید وي نو د کتاب د تالیف وخت د ۱۰۰۰ ق کال شاوخوا اټکل کولای سو. خو د دغه کتاب پښتو یا فارسي نسخه ماته نه ده معلومه.

﴿ ۵۲ ﴾

خواجو ملېزی د (تواریخ افاغنه) لیکوال

دا کتاب د ۱۰۳۱ ق او ۱۰۳۳ ق تر منځ په پښتو ژبه د خواجو ملېزي په قلم تالیف سوی و، چي دی د یوسفزو د لوی مشر خان کجو له مصاحبینو څخه یوسفزی لیکوال و، او په خپل تواریخ افاغنه کي یې له ۸۸۰ تر ۹۹۴ ق پوري د پښتنو قبیلو هجرتونه او جنګي او اجتماعي پیښې د خان کجو تر مرګه لیکلي وې.

د دې کتاب یوه نسخه د ۱۱۸۰ ق په شاوخوا کي د هندوستان د شهاجهان پور د پښتنانه نواب بهادرخان داود زي په کتابخانه کي وه. او هغه یې د روهیل کهنډ مشهور حافظ خان بړیخ ته واستوله، کله چي دغه پښتون حکمران دغه نسخه ولیدله نو یې د خپل دربار یوه پښتون لیکوال پیر معظم شاه ته وویل چي دا نسخه واخله په ساده ژبه یې د عامو خلکو د کتلو لپاره ترتیب او تهذیب کړه. نو معظم شاه هم دغه کار په ګډه وډه پښتو او فارسي تر سره کی چي د تواریخ رحمت خاني تر غنوان لاندي ښودل سوی دی (نمبر ۵۳)

متاسفانه د خواجو اصل کتاب تواریخ افاغنه اوس نسته خو د دوهم مؤلف پیر معظم شاه سره را اوډلی او سم کړی کتاب د تواریخ رحمت خاني په نامه چاپ سوی دی.

خواجو خورا پوخ او سترګه ور سپېڅلی مؤرخ دی چي معظم شاه یې (مؤرخ محقق قاصی این قصص) بولي او په کتاب کي یې داسي مشران او واقعې ښودلي سوي دي چي بل ځای یې نه مومو، او داسي ښکاري چي

ketabton.com: The Digital Library

خواجو د پښتو ژبې شاعر هم و، چې د ده د يوه نظم نمونه هم په تواريخ رحمت خاني کې راغلې ده. (ص ۴) خواجو په خپل تواريخ کې د خان کجو د مرګ يادونه هم کوي، نو ځکه ويلای سو چې د کتاب په تولونه او ليکنه به د کجوخان تر مرګ وروسته پيل سوی وي. خدای دې خافظ رحمت خان او معظم وبخښي، چې د خواجو ورک سوی تواريخ يې موږ ته په تواريخ رحمت خاني کې را خوندي کړی دی.

﴿ ۵۳ ﴾

د پير معظم شاه (تواريخ رحمت خان)

په دې کتاب کې د پښتنو قومونو د هغه هجرت وقايع راغلي دي چې د هجري نهم قرن په دوهمه نيمايي کې يوسفزي د کندهار او ارغسان له سيمو څخه د کابل له لاري ننګرهار او د پېښور سيمو ته تر اباسين او سواته پوري خپاره سوي وو.

د کتاب مؤلف د پېښور د پير سباک کلي پير معظم شاه ولد پير محمد فاضل دی، چې د حافظ رحمت خان برېخ په غوښتنه.يې په ۱۱۸۱ ق کال په هندوستان کې په روانه او خوږه پښتو کښلی دی، او دغه اوه مقامه لري :

۱. د ښخي او غوري قومونو اصلي وطن
۲. د يوسفزو رارسېدل پېښور ته او دوابه او يا جوړ نيول.
۳. يوسفزي سوات ته ځي او بابر پاچا دلته راځي.
۴. ککياڼي دوابې ته راځي.
۵. د ککياڼو او د لازاکو جنګ.
۶. ښخ ملي دغه نوي نيولي سيمي سره ويشي.
۷. يوسفزي تر لنډي اوړي او د غورياخيلو سره جنګ کوي.

په دغو اوو برخو کې د ۸۸۰ هجري قمري کاله تر ۹۹۴ ق (۱۴۷۵ _ ۱۵۸۵م) پوري تاريخي پيښې بيان سوي دي.

د دې کتاب اصلي ماخذ يو کتاب تواريخ افاغنه و، د ډهلي د پښتانه مشر نواب بهادرخان داودزي له کتابخانې څخه حافظ رحمت خان ته

را استول سوی و. (په دغه رساله کې نمبر ۵۲) او پير معظم شاه د ده په امر هغه کتاب نوی تحرير او ترتيب کی او نوم يې تواريخ رحمت خاني پر کښېښود. دا کتاب په ۱۹۷۱ م کال د پېښور پښتو اکاډيمۍ د ښاغلي روشن خان په همت په ۱۸۸ مخه کې چاپ کی، چې په پښتو او فارسي دواړو ژبو ګډ ليکل سوی دی، او په تاريخي لحاظ يو خورا درونډ او ګټه ور کتاب ګڼل کېږي. (د تفصيل لپاره وګورئ د دې رسالې ۵۲ عنوان خواجو ملېزی)

دا هم زياتوم چې د تواريخ حافظ رحمت خاني په نامه يوه غټه اردو ترجمه هم د پېښور اکاډيمۍ په ۱۹۷۶ م په ۷۰۰ مخو کې چاپ کړېده چې د کتاب د متن ترجمه له نورو خورا مفصلو تعليقاتو سره د ښاغلي روشن خان يوسفزي په قلم ده، او ډېري ګټوري خبري او شجرې پکښې زياتي کړي دي. چې د تاريخ څېړونکو ته په کار ورځي. (جزاء الله خيراً)

﴿ ۵۴ ﴾

سعادت نامۀ افغاني

دا په پښتو ژبه د پښتنو تاريخ دی، چې مؤلف يې سعادت خان د هدايت الله زوی و او ښايي چې د پېښور د خليلو په تپه کې تيار سوی وي. دا کتاب سل کاله دمخه په پېښور کې چاپ سوی دی چې په آخر کې يې داسي کښلي دي : "سعادت نامۀ افغاني مطبوعه ۱۸۶۶ مطابق ۱۲۹۰ هـ. دا کتاب د پېښور د جبل چاپ خانه کې د مير اکبر د اروغه په انتظام د مستر هنری بکټ قايم مقام انسپکټر مدارس صوبه سرحد په اجازت چاپ شو"

ښاغلی روشن خان د يوسفزو يو سترګه ور ليکوال چې دغه نسخه يې ليدلې ده داسي ليکلي چې : دا کتاب د تواريخ رحمت خاني د لفظ لفظ تاييد کوي،او د تاليف وخت يې تر تواريخ رحمت خاني وړاندې ښکاري، د يوسفزو حالات په تفصيل ليکي په کاټلنګ کې د يوسفزو او د لازاکو جنګونه شوي دي، دا کتاب يې په تفصيل بيانوي، او پښتو يې د خليلو د تپې له محاورې سره برابره ده.

ketabton.com: The Digital Library

دلته د نمونې په توګه دغه څو کرښې را اخیستلي کیږي : "پښتنو ته راغلي پښتانه ټول درې کوره دي، او بعضې قبیلې د دې درېو قبیلو سره یو ځای اوسي، چې دوی ورته حصه لکه د ورور ورکړې ده، خو دغه همسایه دي، دا لویې کورونه درې دا دي :

اول :- خیښي

دوهم :- غوري

دریېم :- کرلاڼي

(پښتو مجله _ اکتوبر ۱۹۷۹م _ د پېښور چاپ)

﴿ ۵۵ ﴾

محمد امین سرپرېکړی د (جګړه د محمود افغان نیول د اصفهان) لیکوال

دغه مؤلف او مؤرخ محمد امین نومیږي، چې په قوم مرانی کوچی او د مرغې د غونډان و، دی د خپل عمر په ۳۶ کال په ۱۱۳۵ ق د هوتک شاه محمود په لښکرو کي د ارسلا خان ناصر تر بیرغ لاندې اصفهان ته ولاړ، او د ایران د فتح جنګونه یې ګرده په خپلو سترګو ولیدل، او یو کتاب یې په پښتو وکیښ.

د دې کتاب نسخه ما نه ده لیدلې، خو د ده زوی حافظ نورمحمد یوه قصه د (بربښنا او خدی) په نامه په ۱۲۰۴ ق کښلې وه، چې خطي نسخه یې سته. د دغې قصې په سریزه کي نورمحمد داسي کاږي : "چې زما پلار د اصفهان په جګړه کي په ۳۵ کلنی برخه اخیستې وه، او کله چې بیرته راغی نو ده مبارک چې حال د دې جګړې په خپله لیدلی و، نو یې یو وړوکی کتاب په ژبه خوږه د پښتو کي په حال د دې جګړې کي لیکلی و، او نوم د دې کتاب "جګړه د محمود افغان نیول د اصفهان" دی. خو حق دا دی چې ډېر ښه او رښتینی بیان دی، او دا کتاب په ژبیو د پښتنو له جهته د بدلو د قومو قیمتي دی، او نر و ښځي او کم و لوی یې خواهښتي دي."

(د بربښنا د قصې سریزه)

ځکه چې د اصفهان د فتح په کال ۱۱۳۵ ق محمد امین د ۳۶ کالو و، نو یې د تولد کال ۱۰۰۹ ق ټاکلای سوای، چې وفات یې د نورمحمد په قول ۱۱۷۴ ق کال په ۷۵ کلنی کي دی.

د محمدامین زوی نورمحمد د ده له خولې وایي : "زه په دې غزا د اصفهان فتح کي ۳۶ کلنی وم د جنګ په فنونو او فتورونو کي ګرندی وم".

علاوه پر نثر او وقایع لیکنو باندې محمدامین ځیني پښتو شعرونه هم درلودل چې نمونې یې تر اوسه پاته دي.

(وګورئ تاریخي پلټني ۱۶ د حبیب الله رفیع مقاله د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

﴿ ۵۶ ﴾

عبدالغفار هوتک د کورنی د حالاتو لیکوال

دا لیکوال او د پښتو شاعر د حاجي میرویس هوتک د کورنی یو وروستني سړی دی، چې پلار یې عبدالجبار خان د حاجي انګو زوی و، او حاجي انګو د میرویس نیکه وراره و، چې د ژوند وخت یې په ۱۲۰۰ ق کال شاوخوا اټکلولای سو.

عبدالغفار د پښتو دېوان او د پنج داستان (مثنوی) او د سوداګر بچه قصه لري، خو تر ټولو ارزښتمن کتاب یې د خپلي "کورنی حالات" دي چې په دې کتاب کي دی د خپلي کورنی حالات د ګرګین خان ګرجي له ظلمونو څخه را شروع کوي او د هوتکو د دورې وقایع لیکي، چې د ده له کتابه اوس فقط ۱۵ مخه سته، او د پای خوا یې پرې سوې ده. په موجوده وروستنی پاڼه کي د شاه اشرف هوتک (۱۱۳۷ _ ۱۱۴۲ ق) او عثماني سپه سالار احمدپاشا د جنګ قصه راغلې ده چې دا جنګ په ۱۱۴۰ ق پېښ سوی و. عبدالغفار په خپلو اشعارو کي هم کله کله ځني تاریخي وقایع او د خپل عصر مشاهیر یادوي، چې د تاریخ د څېړونکو په کار ورځي.

د کورنی حالات یوه ناقصه نسخه په سیوري کي د دغي کورنی له لمسو سره وه. (د تفصیل لپاره وګورئ : د پوهاند رشاد مقاله په تاریخ پلټنو کي تر ۱۱۵ مخ وروسته د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

Ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۵۷ ﴾

د باروزو جنګنامه

د باروزو قبیله د پښتنو غرغښتو ته رسیږي چي د پني له څانګي څخه ده، پخپله بارو د حسین لسمی او د پني له پښتنه څخه دی.

وايي چي د پني قبیله اصلاً د کسي له غره څخه د درهٔ بولان له لاري د سانګان سیمي ته راغلي، چي د یوځایي او سیوی تر منځ یو ځای دی. له دوی څخه باروزئی تر اوسه هم پښتو وايي او ځانونه کاکړان بولي او دغه سیمه ګرده د باروزیو په نامه مشهور ده، د سدوزیو پاچهانو په وخت کي د سیوی حاکمان هم دوی وو او احمدشاه بابا د دوی یو لوی مشر عیسی خان د ښکارپور په حکومت ټاکلی و. د دغه کتاب مؤلف قاضي ملا شیخ محمد دی. چي د باروزیو امیرانو مسري خان او بخیتار خان په نامه د نونسم قرن په لومړیو کلو کي تالیف سوی دی ځیني برخي یې منظومي دي، او د باروزیو د خاندان شجره هم لري، د جنید خان احوال بیانوي، چي د شاه جهان معاصر ؤ د (۱۰۵۰ ق حدود) بیا نو د مندراخان او احمدخان او بختیار خان احوالي او د دوی جنګونه د کلات د احمدزو، بلوڅو سره لیکي، او کله چي ډومر کاکړان پر سانګان باندي ورخیژي او باروزی رشید خان یې مخي ته دریږي دغه شخړي هم په تفصیل لیکي.

د دغه کتاب یوه خطي نسخه په دري ژبه د سیوی د کرک د کلي د سردار احمد خان سره وه چي مرحوم سلطان محمد پني ځني لیدلې وه.

﴿ ۵۸ ﴾

تذکیر البار (حالات باروزائی)

دا کتاب د باروز پښتنو پر تاریخ باندي د ملا محمود جسکاني بلوڅ په قلم د ۱۳۰۰ ق په شاوخوا کي تالیف او کښل سوی دی. چي یوه نسخه یې د سیوی پولټکل ایجنټ میکانګی ته په لاس ورغلې وه او دی وايي چي

له ۱۴۷۰ م کاله څخه د باروزو تاریخي واقعې لري، مګر بله خطي نسخه یې تر اوسه نه ده معلومه.

﴿ ۵۹ ﴾

منظومه جنګنامه

ناظم یې په دري ژبه نورمحمد کلهوړه د قلات د میر نصیرخان د وختو قاضی القضات دی چي د علم او تقوا خاوند و او کله ځان نورمحمد ګنجابی هم بولي چي ګنج آباد د بلوڅي قلات په کچهی کي و، یوه نسخه یې د کلات د لوی خان په کتابخانه او بله یې د سکهر د مولا شیدايي څخه وه، دا کتاب د نظم او نثر برخي لري، چي د احمدشاه بابا په زمانه کي د میر نصیر خان لپاره تالیف سوی دی، او کوم جنګونه چي احمدشاه بابا له سکهانو سره کړي او په خپله مؤلف هم پکښي شامل و بیان سوي دي.

د احمدشاه بابا د وختو تاریخي وقایع ډېر لري او مستند ښکاري چي د اوم هندي لام بیان تر ۱۷۶۴ م پوري راغلی دی. دا کتاب ګنډاسنګه په انګریزي ترجمه او په امرتسر کي په ۱۹۳۹ م چاپ کړی دی.

﴿ ٦۰ ﴾

د (تذکرة الملوک) نومورکی لیکوال

دا کتاب لومړی پلا هغه وخت وپېژندل سو چي د یوې خطي نسخې له مخي په ۱۹۴۳ م د انګرېزي ترجمې او ډېرو مفیدو تعلیقاتو سره د مشهور روسي مستشرق مینورسکی په همت د انګلستان په کیمبریج کي چاپ او خپور سو.

د کتاب د مؤلف نوم چا ته نه دی معلوم، خو دونې ښکاري، چي دغه ګټور کتاب د ۱۱۴۰ ق په حدودو کي د شاه اشرف هوتک په غوښتنه چا په اصفهان کي کښلی دی.

ketabton.com: The Digital Library

موضوع یې د هوتکو د دورې ملکي تشکیلات او د دغه مملکت د ولایاتو عایدات او بودجوي مخارج او مداخل دي. چې د افغانستان د هوتکو شاهانو په تاریخ کې ښه معلومات په لاس راکوي. د دې کتاب فارسي متن په بېل ډول په ۱۳۳۲ په تهران کې هم چاپ سو.

﴿ ۶۱ ﴾

موسی بن جرجیس د (تاریخ العجم و الافغان) لیکوال

دا یو عربي مؤلف دی چې د ۱۱۴۰ ق په شاوخوا کې ژوندی و او په لوړ نامه یې یو کتاب د ایران او افغانستان یو تاریخ وکیښ. چې له ۹۰۶ ق څخه بیا تر خپله وخته پورې وقایع بیانوي او د هوتکو فتوحات په ایران کې ښیي.

یوه خطي نسخه یې ۲۴۰ مخه د مصر په تیموریه کتابخانه کې خوندي ده او چاپ سوی نه دی.

(دکتور لطفی ـ فهرس المخطوطات المصوره طبع قاهره ۱۹۵۷ م)

﴿ ۶۲ ﴾

د قاسم علي افریدي تاریخ

د کلیات افریدي په پیل کې د قاسم علي افریدي کښلی تاریخ موجود دی، دغه تاریخ په پارسي ژبه کښل سوی، ټول بابونه یې ۲۲ دي او د کلیات په لومړیو ۱۰۹ پاڼو کې خطاطي سوي دي.

د کلیات افریدي یوه خطي نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په کتابخانه کې خوندي ده. او د دغې کتابخانې په کتابونو کې یې نومره ۱۹۱۰ ده.

د تاریخ په پیل کې دا بیانونه سته: نواب محمد خان بنګښ، ذکر اولاد فتح خان و میرخان و جهانهان.

باب چهارم ـ در ذکر اولاد جهان خان.

باب پنجم ـ در ذکر نیکنام خان افریدی.

بابا ششم ـ در ذکر وفات جد بزرگوار و احوالات دیگر سرگذشت پدر بزرگوار خود، که در شهر فن آباد چند مدت سکونت نموده، باز در کوهسار سکونت فرمودند و نیز وفات اینجا یافتند. و دیگر ذکر نواب احمد خان بهادر غالب جنگ و نواب مظفر جنگ.

باب هفتم: در ذکر یتیم شدن و سبب پرورش یافتن خود مدح راست و درست محمد سعید خان و عبدالرحمن بهادران قندهاری.

باب هشتم ـ در ذکر تفرقه افتادن دفعه اول در رسالهٔ محمد سعید خان بهادر قندهاری و رفتن در رسالهٔ مرزا عطابیگ خان و باز آمد در رسالهٔ خان موصوف و آمدن عبدالرحمن خان.

باب نهم ـ در ذکر امدن متعلقان من در شهر فرح آباد و سکونت ورزیدن در شهر مذکور.

باب دهم ـ در ذکر ملک متعلقه موضع اخور گویا که مسکن پدر جد بزرگوار من بود و موجبات امدن از ملک ولایت در ممالک هندوستان و سکونت ورزیدن اینجا.

باب یازدهم ـ در ذکر نشستن نواب سعادتخان بر مسند وزارت و استعفاء کردن من از نوکری، سرکار موصوف و رفتن باطراف ملک جنوب تا به سوات بندر.

باب دوازدهم ـ در ذکر حالات شهر برهانپور.

باب سیزدهم ـ ذکر رسیدن من در لشکر مهاراجه جسونت.

باب پانزدهم ـ در ذکر اوقات اسیری افواج نواب امیر خان بهادر و سرگذشت ابتداء خان غفرالله و سبب مشتهر شدن به لقب نواب امیر الدوله محمد امیر خان بهادر دلاور جنگ.

باب شانزدهم ـ حالات مقابله جنگ فرنگ و هولکر و هزیمت یافتن افواج فرنگ.

باب هفدهم ـ در ذکر سفر کردن بجانب ملک مالوه.

باب هجدهم ـ در ذکر نواب امیر خان که عبور از دریای جمن و گنگ نموده.

abton.com: The Digital Library

باب نوزدهم ـ در ذکر مصالحت و موافقت فیما بین مهاراجه جسونت سنگ و هولکر بهادر مهاراجه دولت را و سندهه.

باب بیستم ـ در ذکر نوکری ملازم بودن برای چند در سرکار میرجعفر.

باب بیست و یکم ـ در ذکر ابنای روزگار و شکایت مفارقت برادران.

باب بیست و دوم ـ در ذکر معاش و حالات وفات برادر حقیقی و عقاید و ایقان معاد اهل تصوف.

﴿ ٦٣ ﴾

محمد امین گلستانه د (مجمل التواریخ) لیکوال

ابوالحسن محمدامین د مجمل التواریخ بعد نادریه مؤلف دی د دولسمی سدی په منځ کي د پارس اوسېدونکی و، چي د نادر شاه افشار د سلطنت او وروستیو واقعو بیان یې په مجمل کي کښلی او دا کتاب لومړی پلا په لیډن کي په ۱۸۹۱ م کال چاپ سو، چي په فارسي ژبه و ان سکارمن چاپ کی، او بیا د دغي طبع له رویه په تهران کي په ۱۳۲۰ ش د مفیدو تعلیقاتو سره چاپ سو. دغه کتاب د هوتکیانو او سدوزو او نادر افشار او زندیه شاهانو پر احوال باندي مفصل معلومات لري، او محمدامین د دې عهد یو مؤرخ ګاڼه سي.

﴿ ٦٤ ﴾

د (حقیقت بناء و عروج فرقهٔ سکهان) لیکوال

د دې کتاب لیکوال نه دی معلوم، خو د تیمورشاه معاصر ښکاري، او د خپل وخت دیرلسمي سدی د لومړیو برخو حال یې تر هغه وخته کښلی دی چي تیمورشاه بیرته ملتان ونیو. د دې کتاب یوه انګرېزي ترجمه بنرجي په ۱۹۴۲ م کال له کلکتي څخه خپره کړه خو د لندن رایل سوسایټی د کتابخانې په فهرست کي د دغه کتاب مؤلف په غلطه تیمورشاه ګڼل سوی

دی او خطي نسخې یې ډیري دي. د احمدشاه او تیمورشاه په وختو کي چي څه له سکهانو سره پېښي سوي دي یو معتبر ماخذ یې دغه کتاب دی.

﴿ ٦٥ ﴾

حسین علي د (زیب تاریخها) لیکوال

دا کتاب د اتلسمي سدی په نیمایي کي لیکل سوی دی، او له ۱۱۶۰ ق ۱۷۴۷ م او د احمدشاه له جلوسه څخه بیا د شاه زمان تر سقوط ۱۸۵۱ م پوري یې واقعات راوړي دي چي تش یوه خطي نسخه یې اوس د ازبکستان د تاشکند د علومو د اکاډیمی په کتابخانه کي سته (۱۶۲۶ نمبر) او داسي ښکاري چي مؤلف به د شهزاده همایون سدوزي له نزدېکانو څخه وي، چي خپل تاریخ یې د ۱۲۱۸ ق د صفري په میاشت (جون ۱۸۰۳ م) کښلی دی، او دا کتاب څکه چي تاریخ حسین شاهی (نمبر ۶۹) ته ډېر ورته دی نو ښایي چي مؤلف به له دې کتابه اخیستنه کړې وي.

﴿ ٦٦ ﴾

محمود حسیني د (تاریخ احمدشاهي) لیکوال

دغه منشي چي محمود د ابراهیم جامي زوی نومېږي، او د نادر افشار د منشي میرزا مهدي خان شاګرد و په ۱۱۶۷ ق کال په مشهد کي د محمد تقي خان شیرازي له خوا د احمدشاه بابا حضور ته معرفي سو، چي د "مجلس نویس" په کار مقرر سي، دی حسیني سید او د جام له اوسېدونکو څخه و چي د احمدشاه د خپل دربار په منشي ګري او وقایع لیکلو وټاکه، او ده تاریخ احمدشاهي د دې پاچا له جلوسه ۱۱۶۰ ق بیا تر مرګه ۱۱۸۶ ق وکیښ چي د هر کال وقایع بېل بېل لري، او یوه خطي خوشخطه نسخه یې اوس د لیننګراد د شرقي څېړنو په مؤسسه کي سته (د ۹۳) چي په ۱۹۷۴ م کال په دوه ټوکه ۱۳۹۵ مخه کي د اتحاد شوروي د علومو اکاډیمی عکسي چاپ کړه.

دا کتاب غالباً دوه تحریره لري ځکه یوه خطي نسخه یې د تهران د دانشگاه په کتابخانه کې هم سته، چې د دواړو نسخو محتویات لږ سره بېل دي، او داسې ښکاري چې د لینن گراد نسخه د مؤلف وروستنی مکمل تحریر وي، ځکه چې دغه نسخه په پای کې د مؤلف د زوی محمد اسماعیل یوه مرثیه هم لري چې د احمدشاه بابا پر مرگ یې ویلې ده.

یوه بله نسخه هم د برتانیا په موزیم کې وه (او _ آر ۱۹۶) چې د ۱۱۷۱ ق پر واقعو باندې ختمېده او تر ۱۰۲ پاڼې وروسته ناقصه وه.

(وگورئ د ریو فهرست ۱/ ۲۱۳ د لندن چاپ ۱۸۷۹ م)

﴿ ٦٧ ﴾

عبدالرحمن بن احمد روشن خان د (تاریخ احمدشاه دراني) لیکوال

دا کتاب په فارسي ژبه حسین شیرازي کربلای د عبدالرحمن له تاریخ احمدشاهي څخه ترجمه کړی دی، چې خطي نسخه یې په برټش موزیم کې سته خو دا نده معلومه چې عبدالرحمن خپل تاریخ احمدشاهي دراني په څه ژبه کښلی دی؟

﴿ ٦٨ ﴾

شیخ حسین الله د (فتح نامې) ناظم

دغه مثنوي د احمدشاه بابا د لومړي هندي لام پر احوال باندې په اتلسمه سدۍ کې نظم سوی، او احمدشاهي فتح یې ستایلې ده، خطي نسخه یې د پاریس په ملي کتابخانه کې سته.

bton.com: The Digital Library

﴿ ٦٩ ﴾

امام الدین حسیني چشتي د (تاریخ حسین شاهي) لیکوال

دا سړی اصلاً د افغانستان د چست له اوسېدونکو څخه و، چې په هند کې یې ژوند کاوه، او له افغانانو سره محشور و، ده خپل کتاب چې مرقع شاهان درانیه هم بلل سوی دی، په ۱۲۱۳ ق کال تمام کی، چې له احمدشاهه تر زمانخان پورې د افغانستان احوال ښیي، د شاهانو او د دربار د مشرانو معرفي په ښه ډول کوي، د ډهلي له درباره سره د افغاني دربارونو روابط ښیي، د سفیرانو نومونه او کارونه کاږي، ځینې رسمي درباري خطونه هم کټ مټ لیکي، د مشهورو ځایو او لارو فواصل ښیي او د دې وختو لپاره یو عمده او باوري ماخذ دی.

یوه خطي نسخه یې د کابل په ملي ارشیف کې او نورې خطي نسخې یې د بانکي پور د خدابخش او د کلکتې د ایشیاټک سوسایټي او د برټش موزیم په کتابخانو کې سته.

﴿ ٧٠ ﴾

تاریخ محاربهٔ کابل یا ظفر نامهٔ اکبری

دا کتاب ابوالقاسم دهلوي په دري ژبه نظم کړی دی، چې نسخه یې د حیدر اباد دکن په اصفیه کتابخانه کې وه، د دغه کتاب په سریزه کې ابوالقاسم وایي چې زه د سنده د انگرېزي ریزیډنټ په حکم د بلوڅو د قلات نصیر خان ولد محراب خان ته واستول سوم، چې دی د کابل د پادشاه ورور ته غاړه کښېږدي او شورش بند کی نصیر خان خو دا خبره ومنله، مگر د انگرېزي حکمران مطلب خو دا و چې نصیر خان په یوه چم ځانته راولي او بیا یې نو ونیسي، له دې جهته یې ابوالقاسم وتراټه.

تر دې وروسته ابوالقاسم له سنده بیرته ډهلي ته ځي او دغه خپل کتاب نظم کوي او داسې ښکاري چې د انگرېز او افغان په لومړي جنگ کې

ketabton.com: The Digital Library

ده په خپله ټولي واقعې په خپلو سترګو ليدلي وې او ځيني رسمي سندونه يې هم کتلي وو. (د مولوي سيد محمد حسين اغلب موهاني نيرنګ افغان ـ ۵۴ د لکهنو چاپ ـ ۱۹۰۴ م)

د هندي مؤرخانو په اصطلاح محاربهٔ کابل د افغانستان د خلکو او انګرېزانو لومړی جنګ دی، چې له ۱۸۳۹ تر ۱۸۴۲ م پورې د انګرېزانو د هندوستان امپراتورۍ د افغانستان د خلکو پر اوږو راوځپاوه او خپل ټول لښکر او اعتبار يې دلې بايلوول، دا کتاب ظفرنامهٔ اکبري ځکه بلل سوی دی چې په لومړي جنګ کې وزير اکبرخان د امير دوست محمد خان زوی هم د خلکو ملګری و، ظفرنامه په اردو ژبه هم شيخ ذوالفقار سجونپوري ترجمه کړې وه. (وګورئ: نمبر ۱۲۳)

﴿ ۷۱ ﴾

فدا حسين د (تاريخ افغانستان) ليکوال

د دې کتاب ليکوال سيد فدا حسين ترکسواز بخاري نوميږي چې د افغانستان په لومړي جنګ کې شامل و، او د خپلو سترګو ليدلی حال يې وکيښ، وروسته دی د امير دوست محمد خان سره لودهيانې ته ولاړ او تر تقاعد وروسته په ډهلي کې اوسېدی، او خپل کتاب يې په ډهلي کې چاپ کی. دغه کتاب د پيسه اخبار د خپروونکي محبوب عالم په لاس کې و او د تذکرهٔ اصول امير دوست محمد خان په ليکلو کې يې ډېري خبري څني را اخيستي دي. (د نيرنګ افغان ۶۴ مخ)

﴿ ۷۲ ﴾

کاشي راج پنډت د (احوال جنګ بهاو و احمدشاه دراني) ليکوال

دا سړی د جنوبي هند وُ چې د نواب صفدر جنګ او د ده د زوی نواب شجاع الدوله نوکر وُ، چې دغه شجاع الدوله د پاني پټ په جنګ کې د

احمدشاه ملګری و، ځکه چې کاشي راج د اوده په دربار کې ځلوېښت کاله منشي و، او رسمي سندونه يې هم کتلای سوای، نو د ده (بهاونامه) ثقه تاريخ کتاب ګڼه سي. او خطي نسخې يې د هند په کتابخانه کې سته، چې جيس براون په ۱۷۹۱ په کلکته کې په انګرېزي ترجمه او چاپ کی، او بيا په اکسفورډ کې په ۱۹۱۶ م کال هم چاپ سو، او دوهمه ترجمه يې سرجادونا ته سرکار په ۱۹۳۴ م خپره کړه.

﴿ ۷۳ ﴾

غلام حسين ثمين د (حالات امدن احمدشاه درانی در هندوستان در سنهٔ ۱۱۶۹ ه) ليکوال

د دې کتاب فارسي خطي نسخه د هند د رامپور په کتابخانه او د لندن په شاهي سوسايټۍ کې سته.

کله چې احمدشاه په خپل ځلورم لام کې د اګرې او متهورې پر ډګر جنګ کاوه ثمين هلته حاضر و، او خپل ليدلی حال يې وکيښ. دی د فرح آباد نواب عماد الملک (۱۷۵۶ ـ ۱۷۵۷ م) ته نژدې سړی و چې کتاب يې وليم ايروين هندي لرغون څېړونکي په ۱۹۰۷ په انګرېزي نشر کی.

﴿ ۷۴ ﴾

عبدالکريم کشميری د (بيان واقع) مؤلف

دا مؤرخ چې په ۱۱۶۶ ق يې خپل کتاب کښلی دی، د احمدشاه بابا لومړی عسکري سفر هند ته بيانوي، چې خطي نسخه يې هم په دغه کال کښلې سوې ده او څو نوري نسخې يې هم ميندلې کيږي. په خپل موضع کې مفيد کتاب دی. (احمدشاه درانی ۴۲۶)

يادونه : دغه کشميری عبدالکريم له علوي او بخاري عبدالکريم سره مه ګډوئ. کله چې نادر افشار له هندوستانه بيرته تی، کشميری ورسره ملګری و. او دغه احوال يې د هندوستان له تاريخه سره (له ۱۷۳۹ م څخه تر

Kitabton.com: The Digital Library

۱۷۸۸ م پوري) وکښل چي انګرېزي ترجمې يې په ۱۷۸۸ م په کلکته کي خپرې سوي دي. (وګورئ عبدالکريم ۹۵ عبدالکريم علوي ۳۴)

﴿ ۷۵ ﴾

محمود الموسوي د (کتاب اقوام و فرقه های افغان) ليکوال

دا کتاب (احوال اقوام چهارګانهٔ افغان) هم بلل سوی دی، چي د پښتنو د څلورو قبيلو ابدالي يا دراني، غلجي، بردراني يا روهيلي او سور او يوسفزو بيان دی، او د هري قبيلې څانګي او مشهور خلک هم د درانو له عروجه د شاه شجاع تر مرګه ښيي. دغه مؤلف ظاهراً د سدوزو د دربار د منشيانو له مشهوري موسوي کورنۍ څخه ښکاري. څکه چي دغه کورنۍ خو د ميرزا هادي عشرت د احمدشاه منشئ له وختنه په دربار کي وه، دغه کتاب په ۱۲۲۳ ق تاليف سوی او يوه نسخه يې په ۱۸۵۰ م کښلي سوې ده چي په برټش موزيم کي سته.

﴿ ۷۶ ﴾

محمد علي انصاري د (تاريخ مظفري) ليکوال

د ۱۸۱۲ م ليکلې خطي نسخه يې د پاريس په ملي کتابخانه او د حيدرآباد په آصفيه لايبريري کي سته. د هندوستان عمومي تاريخ دی چي د احمدشاه لامونه پر هندوستان بيانوي او خورا ګټه ور معلومات لري او پر دغه موضوع يې بل کتاب بحر المواج هم کښلی دی چي نسخې يې په برټش موزيم او د پاريس په ملي کتابخانه کي سته. په دې کتاب کي تر ۱۲۱۱ ق پوري وقايع ليکل سوي دي. دغه انصاري ته يو بل کتاب هم د تاريخ احمدشاهي په نامه منسوب دئ چي په ۱۱۹۶ ق يې کښلی و او خطي نسخې يې په برټش موزيم او انډيا آفس کي سته.

﴿ ۷۷ ﴾

محمداسلم د (فرحت الناظرين) ليکونکی

دغه کتاب په ۱۱۸۴ ق د هند پر عمومي تاريخ باندي کښل سوی او د احمدشاه پر هندي لامونو باندي خورا مفيد مواد لري، خطي نسخه يې د هند د کپورتلي په حکومتي کتابخانه کي سته.

﴿ ۷۸ ﴾

محمديوسف سدوزی د (کليات رياض) ليکوال

محمد يوسف د محمدحسن خان سدوزي زوی متخلص په رياض د هرات د حکمرانو سدوزو له کورنۍ څخه دی کليات يې بحرالفوايد هم نوميږي، په ۵۷۲ مخو کي په ۱۳۲۴ ق په مشهد کي چاپ سو او دوولس برخي دي:

۱. بيان الواقعه
۲. ضياء المعرفه
۳. عين الوقايع
۴. دفتر دانش
۵. پاسخ و پرسش
۶. فيض روحاني
۷. منبع البکاء
۸. تخميسات
۹. رباعيات
۱۰. پريشان
۱۱. اوضاع البلاد
۱۲. خاتمه

په دې کتاب کي تاريخي وقايع او په هرات کي د سدوزو سوابق او اوضاع او د درانو د وختو ډيري واقعې ضبط سوي او مؤلف يې په تاريخ

ketabton.com: The Digital Library

خبر دی د خپل عصر یو فعال او په اوسنی دنیا مطلع سړی و، چي د نونسمي سدی په پای کي یې په خراسان کي ډېر شهرت موندلی و، او کله چي په لومړي جنگ کي تزاري لښکر مشهد ته راغله دی په جنگ کي ووژل سو، کتاب یې د ادبیاتو او واقعه نویسی او تاریخ لیکلو یوه گډه وډه نمونه ده او ډېر اطلاعات یې سره راټول کړي او په عین الوقایع کي یې د افغانتسان د ۱۲ جنگو بیان کښلی دی .

﴿ ۷۹ ﴾

د اکماس کردي (جنگنامه)

دا کتاب په کردي ژبه په ۱۱۷۴ ق کال اکماس کرد په ایران کي کښلی او د سلطان حسین صفوي او محمود او اشرف افغان او نادر افشار حال یې بیان کړی دی. د دې کتاب یوه خطي نسخه د ایران د سنا په کتابخانه کي ۱۷۹ مخه نمبر ۱۳۶ سته چي په ۱۸ صفر ۱۲۷۷ ق ملا فرح الله بن عزیز الله کښلی دی. "وگورئ نسخه های خطی، کتابخانه مجلس سنا ۴۵۰ دفتر ۶ تهران چاپ ۱۳۴۸ ش"

﴿ ۸۰ ﴾

محمد جعفر شاملو د (منازل الفتوح) لیکوال

دا سړی اصلاً د صفویانو نوکر و، چي د احمدشاه سره په هندي لامونو کي ملگری و، ده له کندهاره د غزني او کابل او پېښور له لاري تر ډهلي پوري د تولو پړاوونو او د پاني پت د جنگ احوال په منازل الفتوح کي کښلی دی، چي دی په دغه جنگنامه کي په خپله حاضر و، د دغه کتاب خطي نسخې په برټش موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کي سته.

﴿ ۸۱ ﴾

د (تاریخ فیض بخش) لیکوال شیوپرشاد

د هندوستان په کاتهر کي چي کوم روهیله افغانان اوسي دا د دوی تاریخ دی، چي خطي نسخه یې په ۱۷۷۶ م کښلی سوې ده او په برټش موزیم او اشیاټک سوسایټی، لندن او د کلکتې په قومي کتابخانه کي سته.

﴿ ۸۲ ﴾

عروج و خروج احمدشاه درانی

دا کتاب د ۱۷۸۰ م په شاوخوا کي یوه نامعلوم مولف کښلی دی چي یوه نسخه یې د جان ریلنډ په کتابخانه مانچسټر کي وه، او د احمدشاه لامونه پر هندوستان بیانوي.

﴿ ۸۳ ﴾

سوهن لال سوري د (عمدة التواریخ) لیکوال

سوهن لال پلار منشي کنپت رای او نیکه یې لاله حکومت رای سوري د احمدشاه درانی او د مهاراجه رنجیت سنگ د اسلافو معاصرین وو، چي دوی د خپل عصر معلومات سره راټول کړي او سوهن لال ته یې پرېښی وو، دغه لیکوال هغه ډول یاد داشتونه په پنځه ټوکه کي سره راغونډ کړل، چي کتاب یې ډېر تاریخي ارزښت لري او په لومړي دوو ټوکو کي د احمدشاه لامونه پر پنجاب باندي بیانوي، چي په لاهور کي په ۱۸۸۵ م کال چاپ سوي دي.

abton.com: The Digital Library

﴿ ۸۴ ﴾

(تهماس نامه) د تهماس خان لیکنه

دا سړی د احمدشاه بابا په وختو کي د معین الملک او د ده د مایني مغلانۍ بېګم او ضابطه خان روهیله خدمتګار ؤ او خپل حال یې په خپله کښلی دی چي په هغه کي یې د پاني پت جنګ او د احمدشاه د هندوستان د لامونو په سترګو لیدلي حالات بیان کړي دي، ۱۱۹۳ ق. د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کي چي یې خطي نسخه ستـه هغه په ۱۴۲۸ کښلې سوې ده، په برټش موزیم کي یې هم نسخه ستـه.

﴿ ۸۵ ﴾

تاریخ احمدشاهي

د دې کتاب د لیکوال نوم نه دی معلوم خو په ۱۱۶۷ ق یې د احمدشاه رنګېلا احوال کښلي او د احمدشاه دراني د هند د جنګي سفرونو مفید معلومات یې سره راغونډ کړي دي. خطي نسخې یې په برټش موزیم او د امرتسر په خالصه کالج کي ستـه، یو لنډون یې سرجادونات سرکار په انګرېزي هم چاپ کړی دی.

﴿ ۸٦ ﴾

مراسلات احمدشاه

دا یوه مجموعه فرامین او خطونه دي چي احمدشاه د ډهلي د پادشاه دوهم عالمګیر او نورو روهیلي افغاني مشرانو پـه نامه کښلي دي، د راجپوتو خانانو په نامه هم خطونه ستـه چي لـه ۱۱۷۳ ق څخه تر ۱۱۷٦ ق پوري په واقعاتو اړه لري او خطي نسخه یې د امرتسر د خالصه کالج په کتابخانه کي وه.

﴿ ۸۷ ﴾

(شاهنامه احمدیه) د نظام الدین عشرت مثنوی

دا شاعر د احمدشاه معاصر و، چي شاهنامه یې د احمدشاه په نامه نظم کړه او د پاني پت لام یې پکښې بیان کی. دا مثنوي چي عشرت سیالکوټي نظم کړې دی تقریباً ۵۰۰ بیته لري چي ۱۱۷۴ ق ویلي سوي دي لومړی عنوان یې پسله حمد و نعمته له بدقولي وزیر هند و آرایش لشکر څخه شرو کېږي. څو احمدشاه په پېښور کي د میا عمر څمکني څخه د غزا اجازت اخلي او بیا په سرهند کي د شېخ احمد سرهندي زیارت کوي ډهلي نیسي او شاهزاده والا ګهر پر تخت کښېنوي، د دې کتاب یوه نسخه ما د پېښور د بالاماني په کتابخانه کي لیدلې وه په برټش موزیم او د حیدر آباد په آصفیه کتابخانه کي هم ستـه.

﴿ ۸۸ ﴾

د قدرت الله صدیقي (جام جهان نما)

د مغولو د پاچهي تاریخ دی، چي د ۱۱۹۱ ق تر ۱۱۹۹ ق پوري وقایع لیکي، په دې کتاب کي یې د روهیلو او نورو افغانانو احوال په تفصیل کښلي دي، چي خطي نسخې یې د لندن د ایشیاټک سوسایټي په کتابخانه او د هند د پټیالي په آرشیف کي وي.

﴿ ۸۹ ﴾

د شېرمحمد خان (زبدة التواریخ)

دا کتاب وقایع ملتان هم نومېږي چي د ملتان پر تاریخ یې کښلی او مخصوصاً یې د دغه ولایت پر افغانانو حکمرانانو باندي ښه معلومات سره راټول کړي دي، خطي نسخې یې د لندن د شاهي ټولني په کتابخانه او د امرتسر په خالصه کالج کي وي.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۹۰ ﴾

تاریخ بلوچستان

دا د اخوند ملا محمدصدیق تالیف دی، چي د ملا فتح محمد زوی او د فتح محمد پلار ملا حیات د ملا شهداد زوی و، چي دغه ملا شهداد له خپل ورور سره د اتلسم قرن په اولو وختو کي د بلوڅو قلات ته راغی او په مهري کي اوسېدی.

ځکه چي دغه دواړه ورونه د فضیلت خاوندان وو، نو يې د قلات د خانانو دربار ته لار وموندله او د خان قلات میر احمدخان تر وفات وروسته له دغي کورنۍ څخه صالح محمد وزیر وُ، بیا نو د میر نصیر خان په وختو کي ملا حیات د ملا شهداد زوی او بیا فتح محمد وزیران وو، د دوهم میر نصیر خان تر وختو او ۱۸۴۵ م پوري وزیران له دغي کورنۍ څخه وو.

اخوند محمدصدیق په مستونګ کي زوکړی او خپل تاریخ يې په ۱۱ رمضان ۱۲۷۶ ق ختم کړ، چي سل مخه لري او یوه خطي نسخه يې د کوټي د سید عبدالمجید شاه سره او بله نسخه يې د بلوڅو د کلات په کتابخانه کي ده.

هیتورام په خپل کتاب تاریخ بلوچستان کي له دغه کتابه نقل کوي چي د بلوڅو د قبیلو خپل داخلي جنګونه بیانوي او بیا د هوتک شاه حسین حملي پر شال او مستونګ او قلات باندي ښيي، او د میر محبت خان او نصیر خان احوال تر میر محراب خان او ۱۸۴۵ م کاله په دري ژبه لیکي.

﴿ ۹۱ ﴾

د میرزا احمدعلي کتابچه

دا هم یو خطي کتابګوټی دی چي یوه نسخه يې د قلات په کتابخانه کي وه مؤلف يې احمدعلي د خداداد خان د وختو د شاغاسي ولي محمد د مخ سړی دی. (۱۸۵۷ ـ ۱۸۹۳م) دغه کتابچه له ۱۸۱۷ تر ۱۸۹۳ پوري د

کلات د خانانو محراب خان او دوهم میر نصیر خان او خداداد خان احوال لري، مؤلف يې په سنده کي ملازم و، په فارسي يې شعر هم وایه خطي دېوان لري. دا کتاب د قلات د بلوڅو خانانو روابط له افغانستانه سره هم ښيي.

﴿ ۹۲ ﴾

انندرام د (بدایع وقایع) لیکوال

دا سړی چي مخلص يې شعري تخلص دی، د احمدشاه په وختو کي د هند د لاهور اوسېدونکی و، او د بدایع وقایع په نامه يې د خپل عصر واقعات په فارسي وکښل. چي په هغو کي اکثر د احمدشاه بابا د هند د جنګي سفرونو بیان راغلی دی، او یوه برخه يې په ۱۹۵۰ م د لاهور په اورینټل کالج میګزین کي چاپ سوې ده.

مخلص د ډهلي او لاهور په دربارو کي محشور سړی و. وقایع يې تر ۱۷۴۸ م پوري کښلي دي او په ۱۷۵۱ م په ډهلي کي مړ دی. د ده کتاب د احمدشاه پر لومړي هندي لام باندي مفید ماخذ دی.

﴿ ۹۳ ﴾

هانوي جونس د (انقلاب پارس) لیکوال

هانوي جونس یو انګرېز سیاح دی. چي د اتلسم قرن په نیمایي کي هغه وخت په اېران کي و چي اصفهان د پښتنو هوتکو شاهانو په لاس کي و.

ده په انقلاب اېران کي چي څلور ټوکه دی د افغانانو د حملو او جنګو حال په تفصیل په ۱۷۵۳ کال کښلی دی او بیا يې خپله دوه ټوکه د اېران سیاحت نامه په ۱۷۵۴ ولیکله، چي دغه دواړه د افغانستان د تاریخ ښه منابع دي.

(وګورئ: ببلوګرافي پرشیا ص ۹۱ د لندن چاپ)

«۹۴»

د محمد حسن مستوفي (زبدة التواريخ)

دا کتاب يې په ۱۱۵۴ ق کښلی دی چي خطي نسخه يې د برتانيا په موزيم کي په نمبر ۳۴۹۸ (او ـ آر) سته له ۱۹۶ پاڼي څخه يې د ميرويس او شاه محمود حال شروع کړی دی.

(وګورئ : د ريو تکمله ۲۴ لوړ نمبر)

«۹۵»

مير عبدالکريم نديم د افغان او بخارا مؤرخ

دا ليکوال د ديرلسم هجري قرن له مؤرخانو څخه دی، چي د اسماعيل افغان زوی او اصلاً د کابل د شاه محمود سدوزي د دربار سړی و په خپله وايي (از بلاد کابلم در خدمت محمود شاه).

دی په ۱۲۱۹ ق کال د بخارا په دربار کي و او د بخارا د سفير امير علاء الدين سره يو ځای روس ته وليږل سو، نه مياشتي په پترسبورګ او مسکو کي او بيا اته مياشتي په استرخان کي و.

کله چي شاه محمود سدوزي لومړی پلار له کابله بخارا ته وتښتېدی نو دی له شاه محمود سره يو ځای و او د بخارا په دربار کي يې د قراول بيګۍ منصب هم درلود.

په ۱۲۱۲ ق ۱۸۰۷ م عبدالکريم د بخارا د يوه بل سفيره سره د روس له لاري استانبول ته ولاړ او هلته يې يوه ترکه ماينه وکړه، تر ۱۲۳۳ ق ۱۸۱۸ پوري هلته د بخارا د سفارت منشي و او د ګانکوفسکي په قول په ۱۸۳۰ م کال په استانبول کي مړ سو (د درانو امپراتوري ۱۳ مقدمه د کابل چاپ ۱۳۵۷ ش)

د عبدالکريم له خپلو ليکنو څخه ښکاري چي دی ۱۸ کلن کشمير ته تللی او دوهمه پلا يې بيا کشمير ليدلی و په فارسي يې شعر هم وايه.

د نديم مهم کتاب په اوزبکي ژبه (افغان و کابل د بخارا و خيوق و خوقند خانګرينګ احوال و حکايات) دی چي له ۱۱۵۳ ق څخه بيا تر ۱۲۲۳ ق پوري چي د کتاب د تکميل کال دی، د دغو هيوادو تاريخي واقعې او ګټه ور اطلاعات پکښې ليکل سوي دي چي يوه د ۱۲۶۴ ق کال مخطوطه يې د استانبول د عارف بای په کتابخانه کي وه او اوزبکي متن يې په ۱۲۴۲ ق په استانبول کي چاپ سوی و. داسي ښکاري چي د دغه کتاب فارسي متن هم په خپله مؤلف کښلی و چي لومړی ټوک يې د مصر په بولاق کي په ۱۸۷۳ م کال چاپ سو، بيا يې فرانسوي ترجمه د تعليقاتو سره چارلس شيفر په پاريس کي په ۱۸۷۶ کال نشر کړه (ګنداسنګ، احمدشاه دراني ۴۲۶).

يادونه : دغه بخاري عبدالکريم (نديم يا نادم) له علوي عبدالکريم (نمبر ۳۴) او کشميري عبدالکريم (نمبر ۷۴) سره مه ګډوئ

«۹۶»

محمدرحيم بخش د (دولت درانيه) ليکوال

دا کتاب په اردو ژبه ۱۴۴ مخه د ډهلي په قومي پريس کي په ۱۳۲۱ ق چاپ سو، چي مؤلف يې مولوي محمدرحيم بخش و. او د احمدشاه دراني احوال يې تر شاه زمانه (۱۱۶۰ ـ ۱۲۱۳ ق) پوري کښلي دي. دغه وقايع دمخه لا د ډهلي په قومي اخبار رفيق کي له ۲۵ اکتوبر څخه تر ۲۵ نومبر ۱۹۰۳ م نشر سوي وو، چي د رفيق اخبار د سيد ظهور الحسن په مديريت خپرېدی.

«۹۷»

د مير محمد باقر ياد داښتونه

دا مؤلف هغه وخت په اصفهان کي و چي په ۱۱۳۵ ق هوتکو پښتنو پر دې ښار حمله وکړه د صفويانو د سقوط حال يې په سترګو وليد او هغه يې

ketabton.com: The Digital Library

په خپلو یاد داښتونو کي بیان کی، چي د افغانستان د هوتکو د دورې یو ښه منبع ګڼل کیږي. (یغما شماره ۳ کال ۷)

﴿ ۹۸ ﴾

محمدطاهر وحید قزویني د (عباس نامې) مؤلف

ده خپل کتاب د دوهم شاه عباس صفوي په نامه کښلی دی او د صفویانو په وروستیو کي د هرات او کندهار ځیني تاریخي واقعې ښیي. د ایران په اراک کي په ۱۳۲۹ ق یې نسخه کښل سوې ده.

﴿ ۹۹ ﴾

د محمدعلي حزین تذکره

دا سړی د شاه محمود هوتک د حملې پر وخت ۱۱۳۵ ق په اصفهان کي و او له دغه ځایه هند ته وتښتېدی او د سترګو لیدلي واقعې یې په خپله تذکره کي وکښلې. چي د هوتکي دورې لپاره یو ماخذ ګڼه سي. دا کتاب څو واره چاپ سوی دی آخرنی طبع یې د تهران ده، په ۱۳۳۴ شمسي کال.

﴿ ۱۰۰ ﴾

د بصیرت نامې لیکوال

دا کتاب عبرتنامه هم بللی سي. یوه اروپایي ګرزندوی د هوتکو د فتح په کال په اصفهان کي وکښلی او خپل د سترګو لیدلي احوال یې پکښې تصویر کړي دي.

دا کتاب ابراهیم په ترکي او عبدالرزاق په فارسي ترجمه کړی دی. چي خطي نسخې یې په ایران کي سته او د یغما مجلې د ۷ کال په ۴ مه شماره کي له دې کتابه احوال افغان رانقل سوي دي.

﴿ ۱۰۱ ﴾

عبدالنبي بهبهاني د (بدایع الاخبار) لیکوال

دا کتاب په دوولسم قرن کي په فارسي تالیف سوی او موضوع یې د افغانانو حمله پر ایران ده چي د هوتکو پښتنو په دوره اړه لري. خطي نسخه یې په برتش موزیم کي سته.

﴿ ۱۰۲ ﴾

تاریخ خاندان سدو و میر افغان

دا کتاب په فارسي ژبه د سدوزو د کورنۍ پر تاریخ باندي کښل سوی او مؤلف یې معلوم نه دی. خطي نسخه یې د لندن په انډیا آفس کي سته.

﴿ ۱۰۳ ﴾

عبدالله د (تاریخ داودي) لیکوال

دا سړی د ۱۰۱۰ ق په شاوخوا کي د جانګیر په وختو کښي ژوندی و او دغه کتاب یې د لودیانو او سوریانو پر تاریخ باندي د سلطان بهلول لودي څخه تر (۹۸۳ ق) پوري کښلی دی، چي په کلکته کي د بنګال ایشیاټک سوسایټي چاپ کی، خطي نسخې یې په برتش موزیم او بانکي پور کي سته.

﴿ ۱۰۴ ﴾

ملا اختر د تاریخ لیکوال

دا سړی له کومه بله ځایه هیڅ ما نه دی پېژندلی خو بیلیو انګرېزي طبیب چي په ۱۸۵۷ م کال د سیاسي فد سره کندهار ته راغلی و داسي لیکي: چي ماته د کندهار حکمران سردار غلام حیدر خان د امیر دوست

Ketabton.com: The Digital Library

محمد زوی اوه ټوکه تاریخي کتابونه راکړل او په هغو کي یو د ملا اختر تاریخ و چي په ۱۱۶۳ ق ۱۷۴۱ م کال تالیف سوی دی، او په دې کتاب کي داسي کښلي دي چي تر قیس دمخه درې ورونه وه: بلو (د بلوڅو پلار) ازبک او افغنه.

بیلیو خو د پښتنو پر نژاد او قبیله شناسي باندي ډېر مطالب لري خو د نورو هغو کتابو نمونه یې نه دي کښلي، کوم چي سردار غلام حیدر ده ته بخښلي وو. (وګورئ د ۱۸۵۷ م د سیاسي وفد رویداد په افغانستان کي د لندن چاپ ۱۸۶۲ م)

﴿ ۱۰۵ ﴾

محمد کاظم مروي د (نامهٔ عالم آرا) لیکوال

دا سړی اصلاً د مرو وزیر و، او نامهٔ عالم آرا نادري یې د نادر افشار لپاره وکښله چي په هغه کي یې د هوتکانو د پاچهی احوال د میرویس خان له غورځنګه بیا د شاه محمود او شاه اشرف احوال د نادر افشار تر جلوسه کښلي دي. لومړی ټوک یې په عکسي ډول په ۱۹۶۰ م کال له مسکوه څخه طبع او خپور سو.

﴿ ۱۰۶ ﴾

احمد علي خان وزیري د تاریخ کرمان لیکوال

دا سړی د قاجاري دورې د ۱۳۰۰ ق کال د کرمان اوسېدونکی و چي د کرمان تاریخ یې کښلی او په ۱۳۴۰ ش په تهران کي چاپ سوی دی.

په دې کتاب کي د افغانانو د جنګو او د دوی د کورنیو احوال د شاه محمود هوتک له وخته تر ۱۱۳۵ ق څخه بیا د قاجاري دورې تر آخرو وختو پوري راغلي دي او د افغانانو داسي کورنۍ او اشخاص یې هم ذکر کړي دي، چي تر هوتکیانو وروسته یې د زندیانو او قاجاریانو په وختو کي د کرمان او پارس پر سیمو سرداري کوله.

﴿ ۱۰۷ ﴾

د ایران او اروپا روابط د صفویانو په وختو کي

دا کتاب له اروپایي ژبې څخه د (تاریخ ایران و اروپا در عهد صفویه) په نامه عباس پرویز ترجمه کړی او په ۱۳۱۷ ش کال یې په تهران کي چاپ کړی دی، چي په ایران کي د هوتکیانو د وختو ډېر سیاسي واقعات بیانوي.

﴿ ۱۰۸ ﴾

ظفرنامهٔ خسروی

په دې نامه یوه خطي نسخه د تاجکستان د ختیځ پوهني په څانګه کي سته، چي مؤلف یې معلوم نه دی خو ښایي چي د بخارا امیر نصرالله خان د دربار یو منشي وي، چي د (۱۸۲۶ تر ۱۸۶۰ م) کاله یې وقایع کښلي او د دغه امیر دربار یې په مفصله توګه ښوولي دي، دا کار د بل چا له لاسه نه و پوره، مګر د داسي چا چي په دربار کي به محشور و، په دې کتاب کي د بخارا او افغانستان سیاسي روابط او د شمالي افغانستان ځیني اوضاع ښوول سوي دي.

(د نظراوف د بخارا او افغانستان روابط د تاجکستان چاپ)

﴿ ۱۰۹ ﴾

خاینکوف د بخارا د خانۍ او علمي تحقیقاتو لیکوال

ن. و خانیکوف د روس د تزاري دورې یو مشهور عالم او سیاح دی چي په ۱۸۴۱ م کال د بوتینیف له سفارتي ډلي سره بخارا ته راغی او د بخارا د خانۍ هیواد پر احوال یې خپل مشهور کتاب وکیښ. بیا په ۱۸۵۷ م کال دی د افغانستان پر خوا د یوې علمي ډلي مشر و، چي امیر دوست محمد خان دوی کابل او کندهار ته نه پرېښوول او دې ډلي خپل علمي سفر

ketabton.com: The Digital Library

په هرات کي ختم کی.د دې سفر مشاهدات هم گرده په علمي ډول ترتیب سوي او په هغو وختو کي په روسي ژبه خپاره سوي دي، او د افغانستان د هغه وخت ځني اوضاع ښه راښیي.

﴿ ۱۱۰ ﴾

نورمحمد د (تاریخ سلیماني) لیکوال

مولف يې د پنجاب د میانوالی له پښتنو څخه حاجي نورمحمد سلیماني دي چي د تولد تاریخ يې ۲۶ رمضان ۱۲۵۰ ق و، دی ځیني نور تالیفونه هم لري. ارشاد نوري يې د تصوف او طریقت بیان کوي او زاده الاعوان يې تاریخ دی.

دی په تاریخ سلیماني کي د افغان اولیاوو احوال لیکي، چي له هغو څخه د خواجه سلیمان او مکي خان او ابراهیم او موسی او ملا یوسف احوال شهاب الدین خان په خپل تاریخ کي راوړي دي.

(تاریخ افاغنه ۲ _ ۹۰)

داسي ښکاري چي تاریخ سلیمان د پښتنو د تاریخ یو کتاب و، ځکه چي اکثر عرب او عجم پښتانه سلیماني بولي.

﴿ ۱۱۱ ﴾

شاه محمد د (تاریخ خاندان سدوزایي) لیکوال

دا کتابگوتی شاهزاده شاه محمد سدوزايي د سنده په تهلی کي په دري ژبه تالیف کړی او په ۳۰ نومبر ۱۹۱۳ م غره محرم ۱۳۳۳ ق يې پای ته رسولی دی. په خپله دغه مولف ولد جان محمد بن خدادا بن تاج محمد بن پیرمحمد بن ایوب شاه بن تیمور شاه بن احمدشاه و. چي په لومړي فصل کي د ایوب شاه په دوهم فصل کي د ایوب شاه زامن په دریم فصل کي د شهزاده پیرمحمد سفر شکارپور ته په څلورم فصل کي د دغه شهزاده مرگ په ۱۸۸۴ م کي ښیي. په پنځم فصل کي د پیرمحمد زامنو او شپږم فصل د

شهزاده شاه محمد د میرې بیان او اووم فصل د شاه محمد تکالیف اتم فصل د نورجهان او نهم فصل د شاهزاده دین محمد یادوني دي.

د دغه کتاب خطي نسخه ما د شکارپور گړي یاسین د دراني بدر عالم په کتابخانه کي لیدلې وه، او د سدوزو د کورنۍ د ایوب شاه د ټبر شجرهٔ نسب په دې دوو سوو کلو کي ځني معلومیږي.

﴿ ۱۱۲ ﴾

محمد حسن خان مراغی د (مطلع الشمس) لیکوال

دا سړی د ایران د قاجاري دربار یو مهم رکن و، چي د صنیع الدوله او اعتماد السلطنه لقب یې درلود (متوفي ۱۳۱۳ ق) او خپل کتاب یې د مطلع الشمس یعني خراسان په نامه درې ټوکه کښلی دی. چي دوهم ټوک یې د دې سیمي تاریخ له ۱۰۳۶ څخه تر ۱۸۸۵ م پوري بیانوي او ځیني واقعات یې په سترگو هم لیدلي دي.

دا کتاب د افغانستان د درانو شاهانو روابط د خراسان له یوې قدیمي برخي طوس او نشاپور سره بیانوي او د احمدشاه فوجي لامونه پر دې سیمه په تفصیلي ډول لیکي. (د تهران چاپ ۱۳۰۱ ق)

د ده بل تاریخي کتاب منتظم تاریخ ناصري دوه ټوکه په تهران کي چاپ سوی و، چي په دې کتاب کي هم د درانو شاهانو د وختو واقعات په هرات او غربي افغانستان کي بیان سوي او په دوهم ټوک کي د صفویانو د سقوط احوال او پر اصفهان د افغانانو قبضه بیانوي، چي د هوتکو د وختو لپاره ښه منبع کېدای سي، کله کله ځیني رسمي اسناد او فرامین هم رانقل کوي.

﴿ ۱۱۳ ﴾

فریه فرانسوی گرزندوی د افغانانو د تاریخ لیکوال

دا سړی یو فرانسوی سیاح او پلټونکی لیکوال دی، چي د نونسمي پېړۍ په لومړۍ برخه کي په افغانستان کي گرزېدلی، او مخصوصاً یې

(c) ketabton.com: The Digital Library

هرات او د افغانستان غربي سيمي ليدلي دي. د ده (تاريخ افغانان) له لندنه په ۱۸۵۸ م کي خپور سو، چي هم تاريخي مواد هم د عمومي بشر پېژندني او جغرافيا او جامعه شناسي ښه ذخيره لري.

﴿ ۱۱۴ ﴾

فارسي اخبارات و مراسلات

د شرقي هند کمپنۍ چي د اتلسمي سدۍ څخه بيا تر نونسمي سدۍ پوري د خپلو استعماري غرضو لپاره په افغانستان کي کوم جاسوسان يا خبريالان مقرر کړي وو او هغو به د دې ځای د رسمي او اقتصادي او اجتماعي احوالو رپورتونه خپلو مرکزونو ته ورکول داسي مواد خورا ډېر دي چي د دې سيمي د تاريخي واقعو هنداري دي.

د ډهلي په ملي ارشيف کي چي څه مواد سته له هغو څخه ۲۳۱ هغه خطونه دي چي له ۱۷۷۶ څخه تر ۱۸۰۳ م پوري د کمپنۍ او د هندوستان او افغانستان په روابطو پوري اړه لري. او دغه مجموعه ډاکتر پرماتماشرن په ۱۹۶۶ م کال له ډهلي يونيورستي څخه خپره کړه چي فارسي متن يې ۵۲۲ مخه او مقدمه او فهرستونه يې ۱۰۴ مخه دی، نقشې او تصاوير هم لري.

په دغو سندونو کي د افغانستان د تيمورشاه او شاه زمان د وختو ډېر پاخه اطلاعات سته چي زموږ تاريخ ښه را روښانه کوي او د دې عصر پر سياسي اوضاعو باندي کافي رڼا اچوي.

﴿ ۱۱۵ ﴾

د فارسي ژبي د اطلاعاتو کالنۍ

دا هم يوه د خطونو او مراسلاتو مجموعه ده چي د کمپنۍ د مامورانو او هندوستانيو حکمرانانو او نوابانو تر منځ مخابره سوي دي، او د درانو د سلطنت واقعات ښه روښانه کوي. د دغسي خطونو يوه مجموعه په نه ټوکه کي له ۱۹۱۱ څخه تر ۱۹۱۳ م پوري له کلکتې او ډهلي څخه نشر سوي ده.

﴿ ۱۱۶ ﴾

بگدان اسلانوف د افغاني راپور ليکوال

دا سړی په ۱۷۶۴ م کال عسکري کپتان و، او د روسي حکومت له خوا افغانستان ته راواستول سو چي د احمدشاه بابا د سلطنت روابط د روس د پترسبورگ له سلطنته سره ونښلوي، دا وغواړي چي د کندهار دربار دي خپل يو سفير پترسبورگ ته واستوي. خو په دغه وخت کي چي اسلانوف راغي احمدشاه په هندوستان کي و، او ده نه وکړای سوای چي له احمدشاه سره وگوري.

بگدان اسلانوف د دې سفر راپور خپل حکومت ته وړاندي کړی دی. چي اوس د روسيې د خارجي سياست په آرشيف کي (اوغاني کارونه ۱۷۶۳ _ ۱۷۶۶ م) خوندي دي.

دی د احمدشاهي دولت د خراساني توابعو او ځينو نورو سياسي اوضاعو ښه معلومات ورکوي، چي ځيني گزارشات يې گانکوفسکي د شوروي د ختيځ پوهني په مجله ۸۲ گڼه ۱۹۵۸ م کي نشر کړي دي.

﴿ ۱۱۷ ﴾

د يفريموف ياد داشتونه په روسي ژبه

ف . س . يفريموف يو روسي درباري مشاور د خپل سفر ياد داشتونه په ۱۷۸۴ _ ۱۷۹۶ _ ۱۸۱۱ م کلو کي خپاره کړل دې درباري مشاور د بخارا او خيوا له لاري فارس او هند ته سفرونه وکړه چي له دې ځايه بيا انگلستان او خپل وطن ته ولاړ. د ف . يفريموف نه کلن سفر په نامه يو کتاب چي دغه سيمه د احمدشاهي امپراتورۍ يوه وړوکې برخه وه نو د يفريموف معلومات د دغي دورې د سياسي او اقتصادي اوضاعو د روښانولو لپاره گټه ور دي.

﴿ ۱۱۸ ﴾

د جان فاستر د سفر یاد داشتونه

دا سړی د شرقي هند د کمپنۍ یو منصبدار و، چي د معلوماتو لپاره په ۱۷۸۳ م د درانو پاچهانو په وختو کي د گرجي سوداگرانو په لباس له کلکتې څخه د کشمیر پر لار پېښور، کابل، کندهار او هرات ته راغی او دلته یې پر سیاسي واقعاتو او د ښارونو پر حال او تجارت او کسبونو او مالیاتو او گمرکي محصولاتو او د ولایتونو پر حاکمانو او مرکزي حکومت او د تېمورشاه پر عسکري قواوو باندي مفصل معلومات ټول کړل او په دوه ټوکه کي یې په لندن کي په ۱۷۹۸ کال چاپ کړل. چي الماني ترجمه یې په ۱۷۹۹ م او فرانسوي په ۱۸۰۸ م له پاریسه خپره سوه.

﴿ ۱۱۹ ﴾

راورټي د پښتو او افغان پېژندني ستر لیکوال

دا سپاهي او افغان پېژندونکی انگرېز مؤلف په ۱۸۲۵ م د انگلستان د پالموت د پیټر راورټي په کور کي وزېږېدی او تر زده کړو وروسته په عسکري ضابطاتو کي هند ته راغی.

چي په ۱۸۴۳ م د بمبي په پیاده لښکرو کي و. او په ۱۸۴۸ م یې د ملتان په محاصره کي برخه درلوده. په ۱۸۵۰ م د سوات په جنگو کي شامل و. بیا له ۱۸۵۲ څخه تر ۱۸۵۹ م پوري په پنجاب کي د کمشنر معاون و. خو یې په ۱۸۶۳ م د میجرۍ په رتبه متقاعد سو. ده د هندوستان ډېري ژبي زده کړي وې. پر پښتو او فارسي ژبو باندي هم حاوي و، د هندوستاني اصطلاحاتو لوی قاموس یې په ۱۸۵۹ م خپور کی، او ډېر کتابونه یې کښلي دي.

چي دلته یې تش هغه کتابونه ښیو چي په افغان پېژندني پوري اړه لري. وفات یې په لندن کي په (۲۰) اکتوبر ۱۹۰۶ میلادي دی.

Ketabton.com: The Digital Library

(۱) پر افغانستان او د بلوچستان پر یوه برخه باندي یادداشتونه :

دا کتاب د جغرافیا او بشر پېژندني او تاریخ یو غټ کتاب دی چي راورټي د افغاني او تاجیکو مؤرخانو او جغرافیا لیکونکو او شجره پوهانو د ناپېژندلو لیکونو په حواله سره راټول کړی دی، چي د افغانستان د خلکو د پېژندني لپاره یو غټ تحقیقي کتاب گڼه سي او په ۱۸۸۰ م لومړی پلا له لندنه خپور سوی دی.

(۲) د پښتو گرامر درې واره بشپړ سوی او چاپ سوی دی. او د پښتو او پښتنو پر تاریخ یوه مفصله او گټه وره مقدمه لري. درېیم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۳) پښتو ډکشنري په انگرېزي. دوهم چاپ ۱۸۶۷ م.

(۴) گلشن روه ـ د پښتو ادب غورچاڼ ۲۱۲ مخه لومړی چاپ هرتفورډ ۱۸۶۰ م، درېیم چاپ کابل ۱۳۵۶ ش.

(۵) د افغان شاعرانو له کلامه منتخبات چي له ۱۶ تر ۱۹ سدۍ پوري شاعران پکښي شامل دي. د انگلیسي ترجمې سره د لندن چاپ ۱۸۶۴ م.

(۶) د منهاج سراج جوزجاني د طبقات ناصري دوه ټوکه په انگرېزي ترجمه د تعلیقاتو سره د ۱۸۸۱ م چاپ.

(۷) د هرات تاریخ له قدیمه تر اوسه چي چاپ سوی نه دی او نسخه یې په انډیا آفس کي ده.

(۸) د افغانانو تاریخ او د دوی هیواد ـ چي له ډېرو خطي منابعو څخه راټول سوی و او د ده د مرگ پر وخت یې قلمي نسخه وه.

﴿ ۱۲۰ ﴾

پاترکروسینسکی د (انقلاب ایران) لیکوال

دغه سړی یو نصراني کشیش و، چي د هوتکو په وختو کي د اصفهان اوسېدونکی و او د شاه محمود او اشرف د عصر واقعې یې په سترگو لیدلي او کښلي دي.

انگرېز مشهور ختیز پوهاند براون وایي چي د ده کتاب انقلاب ایران په انگرېزي هم ترجمه او نشر سوی و. (د عباس نامې مقدمه . ز)

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۲۱ ﴾

میرزا محمد خلیل صفوي د (مجمع التواریخ) لیکوال

دا موٚرخ په خپله صفوي او د ایران یو بصیر موٚرخ دی چي د صفویانو د وروستنیو وختو احوال او د افغانانو فتوحات او واقعې په خپل کتاب مجمع التواریخ کي تر ۱۲۰۷ ق پوري بیانوي. دا کتاب په ۱۳۲۴ ش په تهران کي چاپ سو، او د هوتکو د دورې یو مستند ماخذ دی. د مولف وفات ۱۳۲۰ ق کال دی.

﴿ ۱۲۲ ﴾

میر احمدشاه رضواني د (تحفة الاولیاء) لیکوال

دغه موٚلف د پښتو ژبې یو تکړه لیکوال او د پېښور د اکبر پورې اوسېدونکی و، چي د څورلسم هجري قرن په لومړیو وختو کي ژوندی او د شمس العلماء لقب یې هم ګټلی و. (۱۲۷۹ _ ۱۳۵۳ ش) د پښتو ګرامر وافیه او شکرستان افغاني، بهارستان افغاني د ده چاپ سوي آثار دي.

د ده یو بل کتاب تحفه الاولیاء هم په لاهور کي په ۱۳۲۱ ق چاپ سوی دی، چي د خټکو د شېخ رحمکار د کورنۍ او د هغو سیمو د نورو ولیانو احوال لري او د یوسفزو او خلیلو او مومندو د تېو څېني تاریخي واقعې یې هم راوړي دي.

﴿ ۱۲۳ ﴾

تاریخ افغانستان

د دې کتاب مرتب او چاپوونکی په اردو ژبه میر اشرف علي د مجمع الاخبار موسس دی چي د بمبئي د افضل الدین په چاپخانه کي په ۱۲۶۱ ق ۱۸۴۵ م کال ۳۴۰ مخه چاپ سو. په دې کتاب کي له لومړي مخه تر ۹۰

مخه د سید فدا حسین ترکسوار بخاري حیدري له کتابه چي په دهلي کي چاپ او خپور سوی و (وګورئ : ۷۱) را اخیستل سوي مطالب دي. له ۹۲ تر ۱۴۰ د انګرېز او افغان د لومړي جنګ او اکبرخان د وختو واقعې بیان سوي دي، چي دغه برخه هم د شېخ ذوالفقار الدین سجونپوري له اردو تاریخ افغانستانه اقتباس ښکاري. له ۳۲۰ تر ۳۳۱ مخه پوري تر لومړي جنګ را وروسته د افغانستان او سند واقعې بیاني سوي دي، چي په خپله میر اشرف علي سره راټولي کړي دي.

داسي ښکاري چي همدغه کتاب به د میرزا عطامحمد ښکارپوري په لاس کي و چي د نوای معارک په لیکلو کي به یې ګټه څني اخیستې وي.

(وګورئ : ۴۳)

توضیح : لکه د دې رسالې تر نمبر (۷۱) عنوان لاندي چي ولیکل سوه "سید فدا حسین عرف نبی بخش بخاري حیدري د تراکسوارانو جمعهدار په ۱۸۳۹ م کال د انګرېزانو د متجاوز لښکرو سره افغانستان ته راغلی و ده خپل مشاهدات په ۱۸۴۲ م په دهلي کي چاپ کړل چي د میر اشرف علي د کتاب د لومړۍ برخي ماخذ و.

تر دې علاوه د ابوالقاسم دهلوي ظفرنامه (د دې رسالې نمره ۷۰) چي په فارسي منظومه تاریخچه وه شیخ ذوالفقار الدین سجونپوري په اردو ترجمه کړې وه، چي دغه هم د میر اشرف علي د تاریخ افغانستان په دوهمه برخه کي له ۹۲ تر ۱۴۰ مخه ځای سوې ده.

(د تفصیل لپاره وګورئ : نوای معارک د حبیبي چاپ د ۳۶۶ _ ۳۶۷ مخ لمنلیک)

﴿ ۱۲۴ ﴾

د ملتان د سدوزو د تاریخ لیکوال احمدنبی خان

تر احمدشاه بابا دمخه لا د سدوزو یوه څانګه چي د مودود خان او بهادر خان او زعفران خان کهولونه وو په ملتان کي اوسېدل او د هغه ځای مقامي مشران وو.

په دغو سدوزو باندي يو کتاب په لوړ عنوان په انګرېزي ژبه د دغو سدوزو يوه کروسي احمدنبي خان کښلی او په ۱۹۷۷ م کال په لاهور کي چاپ سوی دی چي عکسونه او شجره هم لري.

﴿ ۱۲۵ ﴾

علي قلي ميرزا د (تاريخ وقايع و سوانح افغانستان) مؤلف

دا سړی د قاجاري شهزادګانو څخه و چي په اعتضاد السلطنه ملقب او د پوهني وزير و، په لوړ نامه يې د افغانستان يو تاريخ ليکلی دی، چي په ۱۸۵۶ م په تهران کي پر ډبره چاپ سوی دی.

﴿ ۱۲۶ ﴾

بهاري لال د (احوال نجيب الدوله و علي محمدخان و دوندي خان) ليکوال

دا سړی د بدري داس زوی او د نجيب الدوله منشي و، چي په ۱۲۰۱ ق يې دغه کتاب کښلی او د پښتنو سردارانو نجيب الدوله او علی محمد خان او دوندي خان احوال پکښي ليکلي دي په دې کتاب کي د نجيب الدوله روابط د احمدشاه بابا سره په تفصيل راغلي دي او خطي نسخه يې د حيدرآباد د نواب سالار جنګ په کتابخانه کي وه، چي يو نقل يې د امرتسر خالصه کالج په کتابخانه کي خوندي دی.

﴿ ۱۲۷ ﴾

فقيرمحمد د (جامع التواريخ) ليکوال

دا د اسلام يو عمومي تاريخ دی چي يو باب يې د احمدشاه د هندوستان پر لامونو باندي کښل سوی دی، د کلکتې چاپ ۱۸۳۶ م د کانپور چاپ ۱۸۷۴ م.

ketabton.com: The Digital Library

﴿ ۱۲۸ ﴾

عبدالقادر خان کابلی د (اويماق مغل) ليکوال

ميرزا محمد عبدالقادر خان چي په شاه محمدخان کابلي مشهور و د ده نيکه له کابله ولاړ، او د هند په ګواليار کي اوسېدی، او عبدالقادر په ۱۸۵۷ م هلته وزېږېدی، ده يو غټ کتاب په فارسي ژبه په ۱۹۰۰ م د مغولو د قبيلو پر احوال باندي وکيښ چي په ۱۳۱۹ ق يې په امرتسر کي چاپ کړی دی.

دا کتاب د افغانستان د سدزو او محمدزو پر وختو باندي د ډېر تاريخي ګټه ور مطالب لري او د هزاره او اوزبکو قبيلو نومونه او څانګي رابښيي.

﴿ ۱۲۹ ﴾

محمود بن اميرولي د (بحر الاسرار) مؤلف

دا سړی د بخارا د خانانو کتابدار مؤرخ او واقعه نګار و، چي تر ۱۰۳۴ ق وروسته يې په افغانستان او هند کي سفرونه وکړل او يو غټ کتاب يې د بحر الاسرار في مناقب الاخيار په نامه وکښی، چي بخارا د خاني حال يې له ۱۰۰۶ ق څخه تر ۱۰۵۰ ق پوري په تفصيل کښلی دی.

په دې کتاب کي د افغانستان تاريخ او جغرافيا او بشر پېژندني او اجتماعي احوال مفصل معلومات سته چي خطي نسخې يې د تاشکند او پاريس په کتابخانو کي سته.

﴿ ۱۳۰ ﴾

ميرزا سنګ محمد بدخشي د (تاريخ بدخشان) مؤلف

دا مؤلف د بدخشان و چي په لوړ تاريخ کي يې د بدخشان تاريخي واقعې له ۱۰۶۸ ق څخه تر خپله وخته ۱۳۲۳ ق پوري کښلي دي، يوه

ketabton.com: The Digital Library

تکمله هم لري چي ملا فضل بېګ روشاني په شلم قرن کي پوري نښلولې ده. عکسي نسخې يې په ماوراء النهر کي وې چي يوه نسخه يې عکسي هم چاپ سوې ده.

﴿ ۱۳۱ ﴾

هنورام د (تاريخ بلوچستان) مؤلف

دا سړی د شلم قرن په ابتداء کي د انګريزي بلوچستان يو مامور و. چي د بلوچستان يو تاريخ يې په اردو په کوټه کي وکيښ. چي ۱۹۰۷ م کال په لکنهو کي چاپ سو.

دا کتاب د افغانستان او بلوڅو روابط او تاريخي واقعې د بلوڅو د شجرو او انسابو سره ښه راښيي. کله جغرافي او رجالي برخي هم لري.

﴿ ۱۳۲ ﴾

تاريخ قندهار در عصر دراني

په لوړ نامه يو فارسي کتاب د لندن په انډيا آفس نمبر ۳۷۶۹ سته چي د مؤلف نوم يې نه دی معلوم.

﴿ ۱۳۳ ﴾

راى چنرس د (چهار ګلشن) مؤلف

دا سړی په هند کي اوسېدی په ۱۱۷۳ ق کال يې خپل کتاب تاليف کي چي بيا نو د ده لمسي راى بهان منشي په ۱۳۰۴ ق تکميل کړی دی. خطي نسخې يې د هند په علي ګړ او بانکي پور او برټش موزيم کي سته او خورا ګټه ور کتاب دی چي د هند د پښتنو شاهانو تاريخي معلومات لري او د افغاني درانو د وختو دولتي عايدات هم په شرقي ولاياتو، لکه لاهور او ملتان کي ښيي.

﴿ ۱۳۴ ﴾

عصمت الدين د (خلاصة الاخبار) خاوند

دا سړی د محمداسماعيل زوی او د مير محمد لمسی و چي د امير دوست محمد خان لنډ احوال يې تر ۱۲۵۴ ق پوري په فارسي کښلی و او دوې خطي نسخې يې د بنګال په ايشياټک سوسايټي کي وې. چي په نهم قرن کي ليکل سوي وې.

﴿ ۱۳۵ ﴾

سيد محمد طباطبايي اصفهاني د (نسب نامه افاغنه) مؤلف

دا مؤلف په ديرلسم قرن کي د ايران اوسېدونکی و چي د انګريزانو د سفير هنري ايليس په خواهش يې په ۱۲۲۴ ق يو کتابګوټی د (نسب نامهٔ افاغنه و کيفيت حکومت آنها) په نامه وکيښ، چي د افغانانو لنډ تاريخ او د دوی حکومت پر پاريس باندي بيانوي او د افغانستان د ښارو او اقوامو او قبيلو شرح لري، چي يوه خطي نسخه يې د بنګال د ايشيايي ټولني په کتابخانه کي وه، د ۱۲۲۴ ق کال ليک.

﴿ ۱۳۶ ﴾

ثاقب د (تاريخ افاغنه) ليکوال

مؤلف يې محمد شهاب الدين خان ثاقب دی، چي د ۱۹۰۰ م په شاوخوا کي د هند له پښتني کورنيو څخه يو ليکوال و او دا کتاب يې په دوه ټوکه کي په اردو ژبه د لاهور په حميديه پريس کي په ۱۳۲۳ ق کال چاپ کی. لومړی ټوک ـ ۱۲۴ مخه، دوهم ټوک ـ ۲۱۴ مخه.

دغه کتاب هم د افغانانو د اسرائيليت عنعنوي داستانونه لري خو ډيري داسي خبري هم پکښي سته، چي تاريخي اړخ يې ټينګ ښکاري او د

ketabton.com: The Digital Library

افغانانو د اولیاوو احوال یې د نعمت الله له مخزن افغاني څخه را اخیستي دي.

﴿ ۱۳۷ ﴾

احمد د (معدن اخبار احمدي) لیکوال

احمد بن بهبل د جانګیر په وختو د ۱۰۲۸ ق په حدودو کې دغه کتاب په دوه ټوکه کې کښلی او د شرق عمومي تاریخ دی، چې د هند د افغاني شاهي کورنیو لودیانو او سوریانو احوال هم پکښې سته، د کابل په ارشیف کې یې هم یوه خطي نسخه سته، د برټش موزیم او انډیا آفس نسخې یې هم معلومې دي.

﴿ ۱۳۸ ﴾

محمد بدر الرحمن د (واقعات دراني) مؤلف

دا کتاب د درانو د سلطنت تاریخ دی، له احمدشاهه د شاه شجاع تر قتله ۱۲۵۷ ق پورې چې د افغان او انګریز لومړی جنګ لا جاري و. د هند په کانپور کې چاپ سوی دی او د طبع تاریخ نه لري.

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library